

Trina Nicolau

Anticamion La Joly

Falme, balme,
de
etnologie
si
multe
altele

39
163

TALMEȘ BALMEȘ
DE ETNOLOGIE ȘI MULTE ALTELE

Biblioteca M.T.R.
Nr. Inv. 13.141

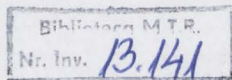
În 2016, Irina ar fi împlinit 70 de ani.

IRINA NICOLAU (1946-2002), născută Șafarica, descendentă dintr-o familie de aromâni și greci, a fost folcloristă, etnolog, scriitoare și om de muzeu.

La Editura Ars Docendi au apărut volumele: *Surisul lui Harry*, Irina Nicolau, Carmen Huluță, 1999 (reeditare în 2010); *Sărbători românești*, C. Huluță, C. Manolache, I. Nicolau, A. Pascu, M. Pavel, 1999; *Haide bre!*, Irina Nicolau, 2000; *Câteva gânduri despre muzeu, cantități, materialitate și încrucișare. Dosar sentimental*, Horia Bernea, Irina Nicolau, Carmen Huluță, 2001; *Agenda Muzeului Țăranului Român 2002*, Irina Nicolau, 2001; *Talmeș balmeș de etnologie și multe altele. Haide, bre! Incursiune subiectivă în lumea aromânilor*, Irina Nicolau, cu ediții în 2001, 2007 și 2012; *Arca lui Noe. De la neolitic la Coca-Cola*, Daniela Alexandrescu, Carmen Huluță, Cosmin Manolache, Irina Nicolau, Ciprian Voicilă, 2002; *Le pied chaussé*, Irina Nicolau, cu ediții în 2000, 2009 și 2012.

6/2017
24 lei

IRINA NICOLAU

Talmeș balmeș

de etnologie și multe altele

ARS DOCENDI 2016
UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

Ediția I

editor

IOANA HODOIU

culegere

CARMEN HULUȚĂ

design

DRAGOȘ RADU-BUCURENCI

asistență design

IONUȚ TOLONȚAN

Editura Ars Docendi – Universitatea din București

Editură cu profil academic și cultural, recunoscută de
CONSILIUL NAȚIONAL AL CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE

Șos. Panduri 90-92, sector 5, București

Tel./Fax: +4 021 410 25 75

www.arsdocendi.ro

office@arsdocendi.ro

Ediția a IV-a

editor

IOAN CRĂCIUN

corectură

IOAN CRĂCIUN

ALINA LOREDANA BREBEANU

dtp

ALEXANDRU CATANĂ

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NICOLAU, IRINA

Talmeș balmeș de etnologie și multe altele

Irina Nicolau

Ed. a 4-a, rev.

București : Ars Docendi, 2016

ISBN 978-973-558-945-5

39(498)

© Ecaterina Șafarica

© Editura Ars Docendi - Universitatea din București, 2016, pentru prezenta ediție

DESPRE CUM AM RENUNȚAT LA TREI CĂRȚI

ȘI AM SCRIS, CU CHIU, CU VAI, UNA

Un manual obișnuit de etnologie, asta aveam în cap când am început. Îi aveam în vedere pe elevii și pe studenții deștepți care vor să știe ceva despre sat și țăran. Prima formulă de manual la care m-am gândit trebuia să aibă ștaif academic, se voia un rezumat al conceptelor, teoriilor și problemelor etnologice, un fel de „basic“ al domeniului, pe care îl citești încet și la care te întorci. Am abandonat proiectul repede. Mi-am zis: are cine să scrie așa ceva, eu sînt un om de galerie. Opusul unui text academic este *cartea pe înțelesul oricui*. I-am dat cîteva tîrcoale și am abandonat. Falsifică! Nu pot să scriu clar despre lucruri care nu sunt clare, să declar că *este așa* atunci când aș spune: *mi se pare, așa cred*. A treia variantă mi-a picat din cer. Plutește în aer o carte care să descrie cum s-a constituit patrimoniul culturii tradiționale și viziunea național-pedagogică pe care fiecare epocă a proiectat-o asupra lui. Cu cită febrilitate aș fi dat iama în prejudecăți și poncife, cum aș fi scuturat de molii valorile vitrinizate și formolizate! Destul de repede mi-am dat seama că nu voi scrie eu această carte, este atît de ușor să arunci odată cu apa de scaldă și copilul. Dărîmi, și pe locul rămas gol vine chifteaua de la McDonald's.

De altfel, pe măsură ce timpul trecea, am descoperit că elevilor și studenților deștepți nu-mi vine să le comunic decît îndoielile, mirările și căutările mele. Așa s-a născut *Talmeș balmeș*.

Faptul că am utilizat texte și fragmente de texte publicate prin ziare și reviste în ultimii zece ani, mai precis *România liberă*, *Revista 22*, *Dilema*, *Secolul XX*, *Cotidianul*, *Avantaje*, n-a venit din comoditate, și din vanitate cu atât mai puțin. Opțiunea mea a fost dictată de respectul pe care îl port peticului. Mă tulbură să văd cum din petice se compune un întreg. Există, cred, o memorie a peticului pe care el o actualizează ori de câte ori îl folosești, un fel de ereditate semantică. În cazul particular al articolelor la care am recurs, știu precis că ele au pretins o mobilizare mai mare decât o cere scrierea câtorva pagini obișnuite. Este motivul pentru care consider că aceste texte sunt „puternice“. Ele au fost scrise uneori cu furie, alteori cu sufletul la gură. Nu poți inventa aceste stări care fac parte acum din memoria peticelor și compun un capital pe care intenționez să mizez.

În mod concret, am procedat în felul următor: din cutia în care le păstrez am selectat câteva zeci de articole. Pe unele le-am extins, pe altele le-am redus, am tăiat cu foarfecile, am lipit cu UHU, am adnotat pe ici, pe colo și am creat un montaj care nu poate fi definit. Cum s-ar zice, am mers la plesneală, după metoda batistei aruncate înainte, cum am văzut în filmul *Călăuza*. Eram convinsă că nimic nu contează anume și că, la urma urmelor, jocul cu petice este un pretext pentru a face să treacă un mod de a judeca lumea.

Dar greșește cine își închipuie că *Talmeș balmeș* este o carte inocentă! Declar că am făcut-o într-un scop destabilizator. Drumul spre *o altă etnologie* poate să plece de oriunde, prin urmare și din dezordinea în care, deliberat, mă plasez. Sper să vă incit și să vă enervez destul.

Unii zic că omul nemulțumit de sine să se facă psiholog. Cel nemulțumit de societate să ia calea sociologiei. Iar dacă se întimplă să fii în dezacord și cu tine, și cu societatea, nu mai pierde timpul căutînd, ești bun de etnologie. În ce mă privește, consider că nemulțumirea e neziditoare. Caut o etnologie vindecătoare și senină ca un surîs.

A FI SAU A NU FI ETNOLOG?

Cînd a luat cunoștință de opțiunea mea profesională, tata a suferit enorm. A fost ca și cum ar fi descoperit că am păduchi. Venea acasă și spunea: băiatul lui cutare e la Academia Comercială, ai ăluilalt termină medicina și farmacia, numai tu faci folclor! Reacția era întemeiată. În anii '70, cînd ziceai cuiva că ești folclorist, te măsura din ochi să vadă dacă joci sîrba sau cînți muzică populară. Tu te sileai să explici că folcloristica presupune să cercetezi cîntecele, basmele, simbolurile și așa mai departe, iar în ochii interlocutorului se citea că nu l-ai convins. În vremea din urmă, situația s-a înrăutățit, puțini mai sunt cei care-și zic folcloriști. Printr-un consens tacit, disciplinele umaniste au decis că folcloristica este o perspectivă depășită. Greșit!!! Munca folcloristului nu o face nimeni. Din păcate însă, nu mai ai cui s-o spui. Mișcarea anti-folcloristică a cîștigat. De vreo două decenii dă mai bine să spui că ești etnolog și mai bine încă este să preținzi că faci antropologie culturală. Opțiunea mea este alta: prefer să mă consider scriitoare, una preocupată în mod natural de problemele care intră în domeniul etnologiei.

Din experiența folcloristică m-am ales cu o obsesie: stau ce stau și mă întreb: ce este folclorul? Ca să discut pe această temă găsesc greu un interlocutor, folcloriștii cred că știu, iar omul comun spune că nu-l interesează, că i se face greață cînd aude muzică populară și îl ia cu frison dacă trece pragul unui magazin de artizanat. Ce să-i zic? Omul are dreptate, reacția lui de respingere este ceva sănătos. Pe de altă parte, greșește

profund confundind folclorul cu aceste surrogate, iar cînd are norocul să întilnească fenomene nepervertite, absența unor cunoștințe elementare de etnologie îl împiedică să cuprindă adevăratele lor dimensiuni.

Pentru un orășean, satul este o carte ținută pe dos și pentru un țăran orașul se compune din fantasme. Poți să locuiești într-un sat sau într-un oraș, să le „folosești“ fără să știi ce faci. Folcloristica și etnologia s-au născut tocmai din dorința de a-l înțelege pe *celălalt*. Dacă te iei după istorici, drumul a fost lung. Amîn discuția care privește obsesia mea și rezum istoria celor două discipline, folcloristica și etnologia, care au fost una la început.

Sunt aproape sigură că aud gîndurile unor cititori care își exprimă nemulțumirea: prea multă istorie, de ce să ne întoarcem înapoi? N-avem timp! Ar trebui să le dau un răspuns, dar, vorba lor, n-am timp. Mă mulțumesc să zic că există un farmec al începutului la care nu vreau să renunț. Prin urmare, cititorii nemulțumiți să sară cîteva pagini, iar eu mă voi sili să spun lucrurile cît mai pe scurt.

I

STORIE PÎNĂ LA GENUNCHIUL BROAȘTEI

Scrierile despre *celălalt* – zeul sau străinul – sunt foarte vechi. Sumer? Egipt? Acolo unde au fost scrise primele mitologii și cronici. „Folcloristica“ timpurie consemnează mituri, descîntece, imnuri, și „etnologia“, sub imperiul mirării și din gust pentru exotic, îi descrie pe *ceilalți*. Notează ce mănîncă, în ce fel se îmbracă, unde locuiesc, căror zei se închină. Mai mirați decît toți par să fi fost grecii, pe care barbarii îi irită, îi incită, îi pun pe scris. Prin aventura lui Alexandru Macedon, ei descoperă Orientul, care va constitui pentru europeni multă vreme exotismul absolut. Timpul trece...

În primul mileniu al erei noastre un etnolog ar fi avut ce să facă în Europa răvășită de migratori, dar scrierile nu ating anvergura fenomenului. Norocul etnologiei se deschide abia la sfîrșitul secolului al XVI-lea, odată cu descoperirea Americii. În anul 1512, șapte indieni americani, cu arme și bagaje, sunt aduși în Europa. Mirare mare! Indienii mor. Începe epoca jurnalelor de călătorie. De peste ocean sînt aduse probe materiale care aparțin altor culturi. Se nasc cabinetele regale de curiozități. În scurt timp, cabinetele de curiozități pătrund și în palatele aristocraților. Am văzut, în 1991, la Paris, o expoziție care reconstitua un astfel de cabinet. Reproduc din memorie ce se afla într-o vitrină: un papyrus egiptean, o amuletă de nu știu unde, o scoică, o piatră verde lucioasă, un craniu de om, unul de șarpe, un dinte mare, un Buda mic, o cutie plină cu boboțe cafenii, niște pene jumulte, o iconiță, un colier de mărgele vechi... E greu de spus în ce fel se compuneau cabinetele din obiecte curioase. Ar trebui mai întîi să înțelegem ce putea fi curios pentru aristocratul european din secolele XVI-XVII. Deși colecțiile erau concepute

TALMEȘ BALMEȘ ...

pentru plăcerea proprietarului, o parte din această plăcere consta în a le arăta și altora. Dacă nu cumva s-au născut în Antichitate, așa cum pretind unii istorici, cabinetele de curiozități au fost prima formă de muzeu.

Secolul al XVIII-lea începe să dea explicații unor nedumeriri formulate cu mult înainte, oamenii vor să știe pentru ce pielea negrilor este neagră, de ce există obiceiuri atât de diferite... Se conturează astfel un curent comparativist, sunt cercetați „sălbaticii“ americani în legătură cu oamenii Europei vechi. Voltaire descoperă „sălbatecul“ european, adică pe țaran, pe care îl consideră inferior „sălbaticului“ îndepărtat. Mai mult decât atât, este primul care are cutezanța de a pune sub semnul egalității culturile Europei și cele ale Asiei. Timpul trece...

Etnologia continuă să dea răspunsuri la întrebări dificile. De unde vine cultura? Răspuns: cultura vine de sus. Nu chiar din cer, este creată în lumea elitelor, iar poporul se „hrănește“ cu fărîmituri. Simplificînd și vulgarizînd, aceasta este *teoria bunurilor culturale decăzute*. Se acumulează mult material etnologic. Misionarii și exploratorii se întorc cu jurnale de călătorii. Au retina proaspătă și o enormă capacitate de a se mira. Scrierile lor sunt și astăzi o mină de aur.

În anul 1735, Charles Linné clasifică specia umană în șase tipuri: omul sălbatic, omul american, omul asiatic, omul european, omul african și teratologia, unde figurează monștrii, devianții, pigmeii, oamenii-lup și oamenii cu coadă... Să clasifice alte vietăți îi era lui Linné mai ușor.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, chiar la sfîrșit, apar acei termeni care se află și astăzi în concurență: *etnografie*, *etnologie* și *antropologie*. În 1798, Kant scrie o carte despre unitatea corp-suflet pe care o numește *Antropologie în...* Tot în acest secol încep să se pună probleme metodologice. Se inventează chestionarul. Louis François Jauffret fondează *Société des Observateurs de l'Homme*, fiind primul care impune în mod oficial învățămîntul etnologic. Tot el publică în 1803 un memoriu referitor la înființarea unui muzeu de antropologie. Revoluția franceză deschisese deja porțile Louvre-ului pentru popor. Începe era muzeelor. V-ați plictisit? Mai e puțin.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea etnologia începe să distingă etnologii de cabinet de cei care fac teren. Timpul trece iar. Se scrie enorm și în multe feluri. O teorie înlocuiește altă teorie: evoluționismul, difuzionismul, animismul, simbolismul mitic, morfologismul, funcționalismul, structuralismul, semiotica și ce se mai poartă în zilele noastre. Spuneam unor studenți la un curs că nu le voi explica deloc ceea ce au reprezentat aceste curente teoretice. Îmi mențin părerea și nu voi scrie despre ele nimic. Trei propoziții dezvoltate despre animism, de pildă, constituie calea cea mai sigură de a crea semidocti. Dacă te interesează să știi, te uiți într-o enciclopedie, cauți o carte și citești. Dar am luat o carte, pe cea de față, îmi puteți spune! Este locul să precizez că *rolul acestei cărți nu este să informeze, ci să sensibilizeze față de problemele etnologiei*. De altfel, cred că oamenii trebuie să afle că fac etnologie fără să știe. Stă în firea omului să fie etnolog. Este suficient să-i dirijezi puțin atenția și apoi să-l lași liber. Teoriile n-ar trebui să iasă din teritoriile locuite de specialiști. Pe omul de cultură comun îl smintesc sau îl încurcă. Profitul acestuia de pe urma etnologiei trebuie să fie în primul rând de ordin practic. Altfel trăiești știind că ești o variantă culturală într-o lume de variante și că interesul tău natural față de cei care nu sunt ca tine este ceva firesc, deloc vulgar. Să ne închipuim că toate științele s-ar afla într-un far. Fiecăreia îi revine o fereastră prin care se poate privi lumea. Ceea ce vezi prin fereastra etnologiei te ajută să te împaci cu oamenii. Perspectiva etnologului este accesibilă oricui.

Revin la istorie pentru a rezuma aventura folcloristicii. Spuneam că din Antichitate scribii și scriitorii au notat ceea ce s-a numit mult mai târziu folclor. Termenul este folosit pentru prima dată în 1846, de William John Thoms. Folcloristica se afirmase însă din secolul al XVIII-lea. Sunt cunoscute tuturor numele lui Herder și al fraților Grimm. Folcloriștii culeg cântecele, basmele, credințele, obiceiurile, dansurile și melodiile „poporului”. Timpul trece și pentru folcloristică. Tehnica vine în ajutorul disciplinei. Înregistrarea sonoră, fotografia și filmul fac minuni. Ele intervin într-un moment dominat de ideea că folclorul moare. Un american declară că *moartea folclorului este și ea*

folclor. Teoriile devin cu mult mai importante decât materialul de teren. La sfârșitul secolului XX să publici o culegere de folclor este ceva cu care nu faci carieră. Întorși cu capul spre trecutul cât mai îndepărtat, cei mai mulți folcloriști analizează, interpretează, tipologizează utilizând aceleași surse bibliografice vechi și propriul lor teren. Ca urmare, folcloristul viitorului, dacă el va exista, va fi în situația paradoxală de a trăi tot din osînză veche, se va referi la folclorul anilor 1900, și nu la cel al anilor 1990, pentru că acesta din urmă va lipsi din cărți.

Repet, la sfârșitul secolului XX contează teoriile, metodele, conceptele, demonstrațiile. Merită să consemnez termenii care au numit în mai puțin de două secole etnologia și folclorul: *antropologie, antropopsihologie, demosofie, demo-tehnografie, demologie, exologie, endologie, heterologie, laografie, saber popular, scienza demica, Völkerkunde, Volkskunde...*

Monopolul pe care îl deține folcloristica asupra textului este evident, fie că este vorba de literatură, muzică sau dans. De aceea, între numeroasele probleme teoretice ale folcloristicii, unele reglementează felul cum trebuie să fie consemnat și publicat textul. Au existat diverse moduri, mai bine spus mode. Unii au încercat să-l „curețe” de imperfecțiunile inerente transmițerii orale, altele își propuneau să recompună din fragmente texte „complete”. Relativ recentă este moda reproducerilor cât mai fidele, unde sunt menționate fiecare icnet, fiecare bilbă, fiecare gest. Se poate spune că s-a lucrat în toate felurile și că deținem o cantitate enormă de material „conservat”. Din păcate, interesul omului de cultură față de colecțiile de folclor a scăzut. Nu mai este nevoie să cauți tu folclorul, vine el peste tine. Atenție, însă! Ceea ce ne agresează în mod obișnuit este un folclor inventat sau adaptat la consumul orașului. Deși, în măsura în care țăranul se urbanizează, acest gen de folclor începe să fie consumat și de el. În ultimele decenii, estrada și ecranul de televiziune au creat fenomenul *dîrla-dîrla*. Îmi vine greu să explic despre ce este vorba, dar am să încerc.

CÎTEVA CUVINTE DESPRE „CÎNTAREA ROMÂNIEI“,

DIN CARE CITITORUL NU VA ÎNȚELEGE MARE LUCRU

Dirla-dîrla, dîrla-dîrla, dîrla-dîrla... Imaginați-vă niște oameni care repetă dîrla-dîrla pînă li se face creierul maioneză. Așa îmi propuneam să explic ce-a fost „Cîntarea României“ cui mă va întreba. Dar nu mă întreabă nimeni. Cînd aduc vorba, cei din jur cască și zic: gata, a trecut, ai rămas tu cu o obsesie. Și probabil că așa este, de vreme ce nu văd pe nimeni care să scrie despre „Cîntarea României“ tot ce nu avea voie să scrie și nu aud pe nimeni să spună ce nu avea voie să spună.

Deschid manualul de *Istoria românilor de la 1821 pînă la 1989* pentru clasa a XII-a. Numără 415 pagini. 360 sînt dedicate primilor 126 de ani. Din ele, 40 se referă la cultură. Celor 42 de ani de comunism li se rezervă 16 pagini, care compun capitolul intitulat „Regimul comunist în România“. Starea culturii este descrisă în 25 de rînduri. Despre „realismul socialist“, cenaclul „Flacăra“ și Festivalul Național „Cîntarea României“, niciun cuvîntel. Sper că a fost clar: asta învățau copiii după 1990, pînă la apariția manualelor alternative!

Comunismul a scăpat de proces! Nimeni nu se va apuca să judece ce nu știe că a existat. Dacă n-a fost, nu pot nici să povestesc. Ce îmi rămîne este să repet *dîrla-dîrla*, așteptînd să mă întrebe cineva ce-am pățit. Cînd voi vedea că unul se miră, îi voi spune în vorbe simple: dragul meu, am rămas așa de la „Cîntarea României“. Ea a fost o invenție a lui Ceaușescu, un festival național care a debutat la sfîrșitul anilor '70, a durat

TALMEȘ BALMEȘ ...

13

pînă în 1989 și a fost de la început un capac pe care oamenii de cultură l-au purtat pe cap. Din milioanele de amatori stimulați să cînte, să danseze, să picteze, să joace teatru, să scrie literatură, să vindece boli și să învețe, Ceaușescu făcuse o pisică mare și neagră pe care o arăta elitelor profesioniste care trebuiau să înțeleagă că nu sunt de neînlocuit.

Din doi în doi ani, poporul crea, juriul „juriza“ și impostura jubila. Concursurile festivalului risipeau sume fabuloase, produceau false vedete, impuneau pseudovalori și îngroșau ceafa activistului cultural, victimă a meselor festive, condamnat la boli profesionale provocate de mîncare multă și alcool. Dans tematic, teatru într-un act, programe de brigadă, omagii, aplauze, săli de festivități, laureați... Aș da orice să știu ce va păți activistul la Judecata de Apoi.

Partea cea mai vizibilă a „Cîntării României“ a fost țaranul care urca pe scenă pentru a-și cînta dragostea *de țară, de muncă și de partid*. Nu era pentru prima dată cînd puterea recurgea la valorile satului ca să se legitimizeze. Niciodată, însă, cultura țărănească nu a fost utilizată ca ambalaj pentru o ideologie îndreptată împotriva țaranului și culturii lui și niciodată nu a existat o mai mare minciună legată de sat decît pretenția festivalului de a proteja folclorul autentic. La numeroasele imagini ale țaranului produse de cultura orașului, „Cîntarea României“ a adăugat un țaran mincinos, gălăgios, lipsit de vicii și de Dumnezeu. Cine va analiza, odată, balanța de pierderi și de ciștiguri pe care le-au înregistrat comuniștii, va trebui să aibă în vedere și următorul eșec: la cheltuielile și eforturile pe care le-au făcut, nu au reușit să transforme *folclorul de festival în cultură populară*. Este mai ușor să obligi un ins care urcă pe scenă să cînte despre sondele patriei și mîndruțe fruntașe decît să-l faci pe om să cînte despre așa ceva, la el acasă, cînd bea un șpriț. Succesul pieselor de porunçală, atunci cînd au avut succes, s-a datorat interpretului și, în mod frecvent, unui refren. Este locul să precizez că *dirla-dirla* nu este creația mea.

Îmi amintesc de o scenă petrecută pe la mijlocul anilor '80 la Institutul de Folclor. Panța înregistra cu niște lăutari din Constanța. Erau instrumentiști buni, aveau un repertoriu interesant și bogat, dar cuvintele cântecelor erau cea mai dementă făcătură. Panța insistă: nu se poate, omule, cum pot să te cred că în port, la cârciumă, le cînți despre țară și partid? Omul se fisticește și recunoaște că are alte versuri. Care? Spune-mi și mie care? Și țiganul își dă drumul: păi, zice, pe melodia asta cîntam: *De nimica nu mi-e frică, / Numai de mașina mică / Că vine și mă ridică.*

Ca să nu mai vorbesc despre corupția pe care o favoriza Festivalul. Județele aveau nevoie de premii ca să aibă ce să raporteze, echipele vînau premii ca să călătorească în străinătate sau, măcar, pînă la Mamaia, tot felul de veleitari născuți peste noapte se visau cu medaliile de laureați la rever. Spectacolul „Floarea din grădină”, care recruta prin micul ecran noi artiști, îi familiariza nu numai cu scena, dar și cu modul în care se dă un bacșiș. O tînără îmi explica la preselecție: cînd vine domnul cutare (nu-i mai dau numele că a murit) și te întrebă de unde ai costumul, tu trebuie să-i dai geamantanul. Ce pui în geamantan? o întreb. Întii și întii mîncare, carne, brînză, țuică, vin și ce mai apuca fiecare să fure de pe unde lucra.

Recitesc și mă revolt împotriva neputinței mele de-a rezuma un fenomen care pretind că îmi provoacă insomniile. Mă refugiez în spatele unui fapt mărunt din categoria celor pe care nicio istorie nu le consemnează.

Tot prin anii '80, tot la Institut. Pe lîngă folcloriști, etnologi și dialectologi, funcționa o secție de specialiști în îndrumarea creației populare. Cu sau fără plăcere, ei erau cei care organizau festivalul național. Prezența lor a făcut posibilă întîmplarea care urmează. Într-o dimineață, pășesc în ritirata, să-i zicem toaleta, de la parter. Constat că este blocată. Cu greu te puteai strecura printre saci mari de hirtie și pachete paralelipipedice legate cu sfoară. Curiozitatea mă împinge înăuntru. Închid ușa și desfac un sac. Incinta se umple de lumină, mă simt în peștera lui Ali Baba, sacul este plin cu decorații din tăblițe gălbii. Citesc: Festivalul... la, la, la. Premiul I. Deschid alți saci să văd cum sînt cele pentru Premiul al II-lea și al III-lea.

Satisfăcută, dezleg sfoara unui pachet. Întinse pe spate dorm unele peste altele diplome cu chenar gălbui și turcoaz. Știu că n-am voie, dar scormonesc. La un moment dat mă apucă râsul, un fel de râs isteric. Îmi umplu buzunarele cu decorații și strecor sub palton un teanc de diplome. Ies și tac.

În anii care au urmat, prietenii mei apropiați primeau, odată cu cadoul, însemnele din retirată. Nu știu ce era în capul nostru pe atunci, din așa ceva rîdeam ore în șir. Acum nimeni n-ar mai rîde dacă i-aș da o diplomă. Nici n-ar plînge. Cele care mi-au rămas zac printr-un sertar. Decorațiile le-am dat unui băiețel care face colecție. S-a strîmbat.

De zece ani „Cîntarea României“ a devenit istorie. Ceea ce vedem pe scene și pe ecranele de televizor este uneori și mai urît, mai stupid, dar situația prezintă cel puțin două avantaje: nu mai avem de-a face cu un fenomen dirijat de sus și, mai ales, folclorul de scenă nu mai este utilizat ca ambalaj pentru o propagandă ideologică; este, pur și simplu, o pungă goală.

Spuneam la un moment dat că răspunsul la întrebarea „Ce este folclorul?” constituie pentru mine o obsesie. Am colecționat definiții ale folclorului ani în șir. Analizându-le, am putut să deduc că există un fel de hărți mentale la care se raportează școlile folclorice. Pentru unii, folclorul ocupă un teritoriu restrâns reprezentat de ceea ce se numește, destul de impropriu, literatura populară; pentru alții, literaturii i se adaugă muzica și dansul. În fine, există și o a treia categorie de folcloriști pentru care harta folclorului este enormă, ea cuprinde practic tot ceea ce ține de cultura și de civilizația tradițională. În mod obișnuit, însă, ceea ce ține de vizual a constituit întotdeauna un domeniu autonom, cercetat fie de etnologi, fie de istoricii de artă. Așa se explică pentru ce felul în care oamenii se îmbracă nu a fost niciodată pus în legătură cu modul în care dansează, vasele utilizate în alimentație nu au fost cercetate pornind de la alimente și de la modul de a găti și așa mai departe. Nu insist. Mi se pare mai important să comunic maniera în care delimitez eu teritoriul folclorului avînd ca reper etimologia termenului, care poate fi interpretată și altfel decît ca *înțelepciune a popoarelor* (*folk* – popor, *lore* – înțelepciune), așa cum învățăm la școală. Dar prostia popoarelor nu se exprimă prin folclor? Ideea unui popor care este înțelept de dimineață pînă seara și chiar peste noapte m-a indispus și m-a determinat să răsfoiesc un dicționar englez-român mai procopsit. Acolo am aflat că *folk* înseamnă și comunitate, iar *lore* are și sensul de știut. Prin urmare, am tradus termenul prin *știutul comunitar* și imediat am respirat ușurată. Așa mai merge, s-a mai dus din sirop și a trecut și disperarea că folclorul moare. Comunitățile, oricît s-ar schimba, vor continua să existe și, cîtă vreme avem comunități, este și folclor.

O parte din cultura tradițională va dispărea sub ochii noștri, nici nu se poate altfel. Comunitățile conservă în exprimări orale numai ceea ce le trebuie cu adevărat. De îndată ce unui element îi slăbesc funcțiile și devine inutil, după un timp mai scurt sau mai lung este eliminat. Supraviețuiește povestea lui, formulată de oameni de știință și de artiști. Societățile tradiționale nu sunt nostalgice, când ceva nu-ți mai folosește, l-ai și uitat.

Sculat din somn și întrebat cum este folclorul, un elev premiant îți răspunde: *oral, anonim, colectiv, sincretic* și adoarme la loc. Despre țaran și țărănie nu știe să spună nimic. Eventual, poate să-ți redacteze o compunere despre țaranul lui Neculce, Creangă, Slavici, Sadoveanu, Rebreanu, Preda... Pe scurt, ce se învață în clasă despre țaran și sat este prost și insuficient. Mai grav mi se pare faptul că o neghiobie învățată în școală rezistă perfect la coroziunea timpului.

Să începem cu *oralitatea*. Trăim cu toții în oralitate mai mult decât suntem dispuși să observăm. Există societăți care scriu mult și altele care scriu puțin sau deloc. Societățile tradiționale scriu puțin, dar nu cred că ponderea este cea care contează; important este felul în care se transmite *știutul* societății și amploarea acestuia. Societățile primitive și tradiționale dețin un *știut* care poate, în mod ideal, să fie cuprins de mintea unui singur om. Prin fiecare ins se actualizează cultura comunității. O bătrână ca vai de lume poate să știe tot. Mai este necesar să explic de unde vine respectul de care se bucură bătrînii? Scrisul, care presupune acumulare de știut și transmitere indirectă, în societățile tradiționale vechi avea cu totul alte funcții. Înainte de a fi purtător de sens, el era sursă de prestigiu și, frecvent, când era practicat de analfabeți, devenea pur și simplu un ornament. De pildă, când cineva cosea, țesea, scrijelea sau picta litere fără să știe să scrie pentru o lume care nu știa să citească utiliza „floarea scrisului“. Atît! Ceea ce noi numim în mod obișnuit ouă încondeiate poartă pe alocuri numele de „ouă scrise“. Toate semnele pe care le folosesc „scribii“ de ouă - de obicei femeii - poartă un nume. Cercetătorii fac eforturi să le

„citească“, țărani pur și simplu le știi. Nu au pentru semnele de acest gen nici dicționare, nici gramatici. În lumea lui „pur și simplu“ totul vine de la sine, este suficient să faci parte din ea. Prin urmare, specifică folclorului nu este oralitatea, ci un gen de stocare și de transmitere a memoriei.

Cu lucrurile pe care le învață din tinerețe omul rămîne toată viața. Nimeni nu te învață că, periodic, este util să faci critica lucrurilor pe care le știi. De pildă, cîți și-au pus întrebarea dacă folclorul poate fi *anonim*, avînd în vedere faptul că în satul tradițional anonimatul era imposibil?

În sat totul e ca-n palmă, la vedere, îi vezi pe toți și ești văzut. Un străin este reperat imediat. Satul nu cunoaște discreția. S-a ivit străinul, s-a ivit și porecla. Străinul poreclit încetează a mai fi anonim și devine străinul satului, uneori pentru o viață. S-ar înșela cine și-ar închipui că satul este tolerant. În sat găsești îngăduință. Omul îngăduitor îngăduie dintr-un fel de înțelepciune, cel tolerant este numai politicoș. Revin la anonimatul. Dacă mă gîndesc, îmi vine să cred că românul a rămas destul de țăran; o dovadă este indispoziția pe care i-a provocat-o numărul de cod introdus în buletine. Așteptînd la rînd să-l capăt pe al meu, am constatat felul în care reacționau oamenii față de ideea că sunt reduși la o cifră. Unul bombănea repetînd: domnule, eu nu sunt mason... Avem, cred, o rezervă spontană față de anonim și anonimatul.

Numai toleranța orașului îți admite să fii și, în același timp, să nu fii. Aici poți să te ascunzi. Orașul are buzunare multe. La oraș s-a născut „minciuna“ pseudonimului. Orașul prețuiește anonimatul, în cazul facerilor de bine, și se folosește de el, în cazul facerilor de rău. Dacă ar fi după mine, aș lipi toate scrisorile anonime pe locurile unde se afișau numele spînzuraților, să le citească toți. Aștept să se publice o colecție de scrisori anonime din arhiva Securității. Nerăbdarea mea este motivată, în parte, profesional. Există, cred, între rîndurile lor mult folclor.

Elevul premiant simt cum mă pîndește. I-am tulburat liniștea și nu i-am dat o explicație. Pentru ce nu este folclorul anonim? Este el semnat? Se știe cine este autorul? Ca să-i tulbur certitudinile, îl invit să

reflecteze la sumedenia de obiecte de artă nesemnate care nu au nimic de-a face cu folclorul. Așa-i că sunt multe? Spunem anonim venețian, dar nu spunem covor Buhara anonim, mobilă spaniolă anonimă, statuie a lui Buda anonimă. Apoi, rochiile Casei Dior sunt semnate, cojoacele din Mărginimea Sibiului, în secolul XIX, erau semnate, dar veșmintele împăraților bizantini nu erau semnate. Semnătura apare în anumite epoci, în anumite culturi și pentru anumite categorii de obiecte. De când a învățat să scrie, țăranul român s-a iscălit mult. L-au influențat sașii, ungurii și orașul.

Lucrurile par să se complice, dar impasul nu este mare dacă decidem că anonime pot fi numai scrieri și obiecte realizate în epoci și culturi care protejează paternitatea creatorului asupra anumitor categorii de obiecte. Mai exact, anonime sînt cele care fac excepție de la o regulă care ar impune păstrarea relației dintre creație și autori. Afirmam că în sat toți știu tot. Ion face într-un sat porțile cele mai bune. Unde vezi o poartă bună știi că a fost făcută de Ion. De altfel, poate că ai trecut pe lângă el când o lucra. La ce bun să o mai semneze? După ce moare, o vreme, oamenii își amintesc că a existat unul, Ion, care făcea porți bune. Amintirea se stinge la un moment dat. Nu după mult timp, putrezește și poarta. Rezultă de aici două dintre condițiile speciale în care acționează, în sat, protecția paternității. Prima este o consecință a vieții consumate în direct, n-are rost să repeți ce știe toată lumea. E redundant. A doua condiție specială cu care se confruntă paternitatea în sat este efemeritatea creației. Ea se face din lemn, din lînă, din borangic, din cuvinte nescrise. Să-ți coși numele pe o maramă este ca și când ai fi vînt și te-ai iscăli pe dunele de nisip. Este suficient să cercetezi ce lasă moștenire o generație altele ca să descoperi că aproape fiecare dintre ele o ia de la început. Mă întreba un străin dacă la noi fetele moștenesc dantelele și bijuteriile mamei sau ale bunicii. Nu, i-am răspuns. Aproape că nu m-a crezut. La noi, i-am mai spus, fiecare fată și le face sau plătește să i se facă. Paternitatea depășește cu puțin acel acum care este o viață de om. În plus, cum spuneam, satul nu este nostalgic. El trebuie să rămînă o structură simplă și motivată funcțional. Nu-și poate permite să ducă

la remorcă multe lucruri care nu folosesc. Când țărani dădeau, la prețuri de nimic, orășenilor icoanele lor pe sticlă era pentru că se obișnuiseră cu noile imagini de hîrtie și lumea satului nu se leagă de un ciob. Obiectul nefolosit este dezafectat sau reîncorporat. Un respect foarte mare pentru paternitate exclude introducerea piesei într-un nou circuit. La Muzeul Țăranului Român, în sala unde este expusă partea care a supraviețuit dintr-o biserică de lemn, se poate vedea libertatea pe care o dă reciclarea. O parte a iconostasului a fost cîrpită utilizînd un fragment de pictură cu sfinți a cărui proveniență îmi vine greu s-o determin. Îmi închipui următoarea situație: Ion repară iconostasul și are nevoie de o scîndură și zice celui cu care lucrează: dă-mi un lemn. Acela taie o bucată din ceva care, repet, nu știu ce a fost și i-o dă. La ei lucrurile trec și se petrec, dar rămîne drum de întoarcere.

Cînd ești folclorist, auzi frecvent: *ăsta-i cîntecul lui cutare*. Un cîntec aparține unui om atunci cînd i-a compus cuvintele sau îl cîntă des. Legitimarea paternității se face în baza următorului raționament: acest cîntec există în sat prin omul care îl cîntă, deci este al lui. Dacă nu îți spune că este al lui poate să-ți zică numele celui de la care l-a învățat. Cîntecele nu cad din cer, *se dau* prin oameni. Există o paternitate dată de interpretare. Și nu numai cîntecele, ci și poveștile și obiectele sunt puse în relație cu un tată creator sau adoptiv. Cînd îți spune că a învățat cîntecul de la radio, tatăl adoptiv este radioul.

Caracterul *colectiv* al folclorului este tot o nenorocire, avînd în vedere că este invocat atunci cînd se vorbește de creație. Alături de sintagma „din gură în gură“, care reprezintă într-un mod eronat transmiterea orală, caracterul colectiv al creației a produs următorul scenariu cu totul fals: un țăran zice una, altul zice alta, mai adaugă un al treilea ceva și, printr-un chimism greu de definit, totul se articulează, producînd o operă. Să zicem *Miorița* sau *Meșterul Manole*, vreau să spun „nestematele“ din manualul de literatură! Cu certitudine nici în folclor și nici în altă parte creația nu se poate produce așa. Sunt mai aproape de adevăr cei care pretind că termenul „colectiv“ privește relația de proprietate pe care o stabilește individul cu folclorul, faptul că fiecare se

simte coproprietar și își permite libertăți față de texte, libertăți din care rezultă variantele. Greșeala celor care imaginează creația folclorică în ordinea unui colhoz cultural constă, cred, în faptul că pornesc din cultura lor bazată pe paternitate și neglijează faptul că operează cu o cultură în care oamenii chiar sunt liberi, supunerea față de regula tradiției nefiind resimțită ca un factor limitativ, ci ca o condiție a unui mod de viață. Gîndeam de multă vreme că e așa, dar ceea ce mi-a întărit convingerea a fost o vizită pe care am făcut-o într-o vară, în anii '80, la vila unui ins sus-pus. Vila era la Snagov și, de fapt, eu nu vizitam insul, ci însoțeam pe cineva care știa pe cineva care se cunoștea cu acel ins. Curte mare, mese cu tot ce vrei pe ele, whisky, gheață, mîncare, lumea rîdea, se tachina și eu habar nu aveam ce să fac. Nu știam ce este mai grav: să iau un pahar sau să nu iau, să mulțumesc gazdei care nu mă invitase și n-avea timp de mine, să fac baie în lac? A fost o după-amiază foarte lungă, în care am priceput cîtă libertate îți oferă regula care te constrînge la ceva.

În ce privește *sincretismul*, cei mai mulți elevi își iau bacalaureatul fără să știe ce înseamnă. Dacă le spui că este un act de comunicare la care participă mai multe limbaje artistice, nu se aleg cu nimic. Mai important este să le zici că în cultura savantă sunt nenumărate cazurile de sincretism (spre exemplu, la operă se cîntă, se dansează, există episoade dramatice), prin urmare, nu poate fi o trăsătură prin care să definim folclorul. Exclus!

Așa nu putem continua... Cine vrea să învețe nu învață destul și cine caută „altceva“ nu găsește. Un „altceva“ ar putea fi plăcerea de-a zbura ca un fluture peste poienile etnologiei, libertatea de a rămâne deasupra fără să ratezi lucrul esențial. Dar ce-i esențial? Există în etnologie curente, școli, indivizi, și fiecare identifică esențialul într-un mod propriu. Dacă te plasezi în locul unde mă aflu eu, descoperi că esențială este *gîndirea etnologică elementară*, pragul de jos de unde etnologia a plecat însușindu-și capacitatea naturală a omului comun de a se mira și tendința, la fel de naturală, de-a analiza și a interpreta fenomenele care îl miră.

Ca să te miri mai bine de alții trebuie să te cunoști pe tine, să te intereseze faptul că aparții unei culturi și că te confrunți cu alte culturi. Este important să realizezi că ești produsul acestei întâlniri și să evaluezi cît și cui datorezi. Dar mirarea ca profesie este un cuțit cu două tăișuri.

Cred că nu greșesc dacă socotesc că este periculos să fii etnolog nu numai în Africa, Australia și Alaska, ci și aici, în România. De pildă, te atașezi de o zonă din Transilvania. Mergi, te întorci și iar mergi. Cu timpul, simți cum te pîndește darul beției. Îți lipsește gestul repetitiv: apuci paharul, ciocnești, îl golești, îl pui pe masă. Iar îl apuci, iar ciocnești, iar îl golești și, cînd să-l pui pe masă, spui: bade, hai să-mi zici o poveste, și badea umple paharul și zice: mai întii să bem și noi un pic. Evident, horinca se bea cu slănină care face praf și pulbere din ficatul tău de orășean. Aș putea povesti multe, dar mă opresc aici pentru că nu mă preocupă bolile trupului. Mai primejdioase sunt cele care ating sufletul și mintea etnologului, care, pendulînd între satul pe care îl privește cu

ochi pedunculați și oraș, sfîrșește prin a deveni ușor schizofrenic. Iar cel mai expus la schizofrenie este etnologul care face etnologia propriei sale culturi. „Străinul apropiat“ reprezintă pericolul cel mai mare. Faptul că un primitiv australian (nu am văzut niciodată unul) trăiește într-o lume plină de sens, unde fiecare fărîmă de materie este fie bună la ceva, fie rea, poate să pară firesc, zici: e o altă lume! Dar cînd descoperi aceeași coerență și abundență de sensuri în capul unei babe dintr-un sat aflat la 30 de kilometri de București, îți pierzi cumpătul.

Foarte concret. Există, cred, un tip de nevroză a terenului etnologic. Eu am cunoscut-o de două ori. Eram în 1967 în Țara Loviștei cu profesorul Mihai Pop, patru folcloriști seniori și noi, vreo zece studenți. În satele unde am lucrat, toți ne vorbeau despre Iele. Toți le văzuseră, le auziseră, păstrau un semn sau relatau poveștile altora care le văzuseră și le auziseră. Iele și iar Iele, era ca la nebuni. Prima săptămînă am ris. Pe urmă ascultam cu inima puțin strînsă. La sfîrșit am luat-o razna. Îmi era frică să ies seara din casă. Ziua în amiaza mare mi se părea că văd umbre între sălciile de lîngă rîu. Bine că am plecat... Evident, Ielele nu există. După experiența pe care am avut-o atunci, însă, îi las pe alții să pronunțe acest lucru în mod răsplat.

M-am buimăcit a doua oară în 1973, în Dobrița. Un splendid sat din Gorj unde mă aflam cu profesorul Jean Cuisenier. Am stat în Dobrița o lună. Ajunsesem să cunoaștem fiecare om, fiecare casă. În timpul interviurilor, de mai multe ori pe zi, se găsea cineva să pomenească de o minune a orbului. Toate gîndurile subțiri și tainice ale satului se îndreptau către el. Spre sfîrșitul terenului, profesorul a decis: mergem și noi acolo. Am găsit un bătrînel orb și pașnic, înconjurat de rude și de cărți sfinte. L-am întrebat ce poate. Poți și asta? Pot! Părea să aibă soluții pentru toate relele din lume. În capul lui fiecare rău își avea leacul, care putea fi o fiertură, o prișniță sau un descîntec. Specialitatea lui era vindecarea sterilității la femei. Cu insistență de etnolog am început să-l rugăm să ne spună descîntecul. Pînă la urmă a acceptat, dar ne-a explicat că nu poate să-l rostească dacă nu are o „pacientă“. Ideea profesorului a venit firesc: uite, e Irina aici, n-are copii, ar

vrea să aibă. Și orbul a spus un descîntec lung. Cînd l-a terminat, i-am șuierat profesorului la ureche, cu tot respectul: dacă se ivește un copil de aici vi-l trimit la Paris să-l arhivați în același loc cu descîntecul, eu nu am nevoie de așa copii. Eram măritată de două luni și eram tînără. Ani în șir a durat spaima. Acum cred că am scăpat de copilul orbului. Deși nu poți să știi...

CÎTEVA CUVINTE DESPRE ȚĂRAN ȘI ȚĂRĂNIE

Noica a apucat s-o formuleze și, de atunci, întrebarea revine cu obstinație: pînă cînd vom fi țărani Europei, pînă cînd? Rușinea de țărănie și iubirea de țărănie, fiecare pe contul ei, fac cariere frumoase. Și este greu să spui care este mai caraghios: țăranul prea grăbit să-și schimbe sumanul pe o haină de piele turcească sau orășeanul apelpisit care arborează retoric un fragment de țărănie devenită decor? Și totuși, cît vom mai fi țărani? Întrebarea este aici iar. O amîn avansînd o altă întrebare: dar oare mai suntem? Și încă una: în fond, ce înseamnă să fii țăran?

În mod destul de arbitrar, numesc *țăran* pe orice ins aflat în legătură directă și de durată cu pămîntul pe care îl lucrează. Ești cu atît mai țăran cu cît între corpul tău și pămînt se interpun mai puține elemente și mai simple. Pămîntul gol, pămîntul care respiră produce comunități și țărani; acoperit, asfixiat, asfaltat, el generează colectivități și orașe. Țărănia, pentru mine, nu derivă dintr-o ocupație sau dintr-un mod de locuire, în ultimă instanță, ea poate fi redusă la o problemă de cordon ombilical. Și s-ar putea ca o particularitate a românilor să fie aceea că-și taie cu dificultate buricul. Imaginea pe care o propun este aceea a unui popor făcut broască la pămînt, cu cîteva sute de mii de intelectuali – nu multe, două, trei – care se mișcă tîrîndu-și, cu sau fără grație, buricul, și cu cîteva milioane – nu multe, două, trei – de oameni de tip nou, ei înșiși cu buricul atîrnînd. Despre restul de milioane nu pot să spun nimic.

Legătura cu pămîntul este, deci, prezentă peste tot. Puțini sunt românii cărora nu le bate inima mai repede cînd rostesc cuvîntul. Orice s-ar spune, rămîn la părerea mea, că suntem încă țărani! Suntem țărani pentru

că au supraviețuit coșmarului o mulțime de săteni anacronici ce trăiesc cu fața întoarsă spre trecut. Ogari bătrâni, care ciulesc urechile când stăpînul umblă cu pușca, ei sunt primii care au cerut pămînt. Ieri am văzut la televizor un astfel de exemplar, o femeie care spunea cu voce gîuită: vreau pămîntul *meu*, cînd e al tău faci ce vrei cu el. Suntem țărani pentru că fiii lor, indiferent cum arată și cum se poartă, revin seara în satul dormitor, sau, dacă stau la oraș, își umplu de cîte ori pot portbagajul cu jumătăți de porc, brînză, cartofi, lînă, vin, fasole... mulți dintre ei sacrificîndu-și concediile pentru producerea lor. Suntem țărani pentru că nepoții lor, fiii celor din urmă, trăiesc în prima copilărie experiența satului unde, cu haine de oraș și cu purtări de oraș, urcă în pomi, mănîncă ouăle găinilor și se joacă cu vaca. Suntem țărani pentru că ne duce oricine de nas, fiind incapabili să acționăm organizat, în grupuri mari, în numele unor cauze abstracte ce vizează un timp îndepărtat. Referindu-se la poporul lui, un etnolog bulgar spunea la un moment dat: *sinele nostru este scurt*. Țărănia noastră poate că este și ea ceva care se consumă sub semnul lui *aproape*.

În fine, suntem țărani pentru că nu suntem altceva. În calitate de funcționari, funcționăm prost; în calitate de tehnocrați, eșuăm în vorbe... Și atunci, ce să facem cu țărănia noastră? Să dăm un ucaz prin care să cerem românilor să nu mai fie țărani? Este cu putință să te faci din țăran altceva, așa, peste noapte? Nu cred!

O soluție ar fi să ne asumăm țărănia. Fără rușine și fără infatuare. Oricum, întorcîndu-mă la întrebarea cu care am început, nu pot ști cît vom mai fi țărani Europei. Mai grav mi se pare să fim ansamblul folcloric al Europei. Asta chiar depinde de noi.

Revin asupra țăranului. Îi dau tîrcoale de trei decenii. La început pricepeam ceva. Credeam că pricep. Acum situația s-a schimbat. Am descoperit că discursurile despre țărani creează țărani, și, ori de cîte ori țărani din realitate se comportă diferit de imaginile pe care le producem noi, suntem contrariați. Nu știu ce trebuie făcut. Aștept o schimbare. Pînă se schimbă ceva, mă simt implicată într-un fals.

De pildă, majoritatea țăranilor făcuți, nu născuți, se tem de motor. Scui-pă în sîn cînd îl vād, îl tratează cu neîncredere, îl evită. Spun majoritatea, și nu toți, pentru că *țăranul muncitor* – cel mai „făcut“ dintre cei „făcuți“ –, țăranul pe care l-au inventat comuniștii, iubește motorul ca pe propria lui mamă. Citez cîteva fragmente de „cîntec nou“, din anii '50-'60: LIRIC – *Du-mă, mamă, un' mi-i dorul/ La bădița cu tractorul*; MOBILIZATOR – *Cu tractor și secere/ Hai, flăcăi, la întrecere!/ Cine o ieși frunțaș/ Duce steagu' mintenaș*; MAI LIRIC – *Ce frumos înfloresc zorii/ Cînd trec mecanizatorii...;* VICTORIOS – *Bubuie tractoarele/ Pe toate ogoarele*; FRENETIC – *Cînd răsare mîndrul soare,/ Sar băieții pe tractoare./ Pînă pun mîncare-n oale,/ Au arat un deal ș-o vale*; CONSTATATIV – *Totul s-a mecanizat/ Munca ni s-a ușurat./ Muncile mecanizate, mări, mări,/ Dau recolte îmbelșugate, mări, mări.*

Pentru cei care și le mai amintesc, evoc șlagărele *Ilenuța tractorista* și *Drag îmi e bădița cu tractorul*. Ultimul exemplu este o *Mioriță* mecanizată culeasă din Sarinasuf: *Eu am zis șefului meu/ Că n-am frînă la Kadeu./ El mi-a zis că frîna-i bună, Nelule, puiule,/ Dădai drumu' la mașină./ Motorul s-a ambalat/ Dară eu jos că m-am dat./ Sub șenilă m-am băgat, Nelule, puiule./ Unde-ți fu moartea să mori?/ Sub șenilă de tractor./ Și am pus un jurămînt,/ Cînd m-o băga în pămînt,/ Să nu mă bage adînc./ S-aud tractoare arînd/ Și tractoriștii cîntînd.*

Evident, tractoriștii nu cîntau așa ceva... Acest gen de prostii răsuna pe scenele regionale și naționale în festivaluri și concursuri, cele care au pregătit fenomenul dirla-dîrla de care vorbeam. Tulburător mi se pare însă faptul că, în vreme ce ansamblurile folclorice se prostituau așa cum am arătat, un țăran adevărat, probabil chiabur, și-a îngropat tractorul. După 1989 l-a dezgropat și jurnaliștii au făcut puțină vîlvă. Se pare că nu a fost unicul caz. Ceea ce m-a frapat este faptul că nimeni nu a insistat asupra riscurilor pe care și le-a asumat țăranul. Dacă îl pîra un binevoitor, nu se oprea pînă la Canal; alți țărani au ajuns acolo și pentru mai puțin. Și m-a mai mirat că apologetii „țăranului conservator care respinge mașina“ nu s-au clintit după ce au auzit de povestea tractorului îngropat. Ei continuă să studieze relația dintre om și cal, așa cum rezultă din doine și din basme. Le urez somn ușor.

Alți creatori de țăran îi refuză acestuia sentimentul naturii. Pretind ei că, stînd între ele, adică între pomi, păsări, frunze, răsărit și apus de soare, țăranul nu le mai vede. Știu eu? Sigur că nu le vede așa cum le vede orășanul care le-a pierdut. Tot atît de sigur este că atunci cînd le vede, dacă le vede, nu își exprimă sentimentul naturii în registru onomatopeic: ah, oh, vai... Nu sunt pregătită să port o luptă în jurul acestui subiect. Mă rezum să observ un singur lucru: prea se uită la ea, prea dă nume ultimului gîndăcel, ca să spui că n-are ochi pentru natură. Bine, mi se poate replica, nu era vorba de percepție, ci de sentiment. Da, sentiment... Eram într-o vară în Delta Dunării. Trăiam împreună cu 40 de orășeni pe un ponton plutitor. La masa de seară era nelipsit „oh”-ul colectiv dedicat apusului care, acolo, este întotdeauna roșu. Odată, o doamnă, profesoară de geografie cred, ne-a comunicat că în ziua respectivă se trezise dis-de-diminează ca să vadă răsăritul. Era tot atît de roșu, ne-a explicat emoționată, numai că era dincolo și a împuns cerul spre tribord.

N-am la îndemînă o creație țărănească despre apusul de soare, s-ar putea nici să nu existe. Propun, în schimb, una despre cuc. *Sub sălcii la Cartojan/ Îmi cîntă un pui bălan/ Și-așa cîntă de frumos,/ De pică frunzele jos/ Și-așa cîntă de dușman,/ Că mă dă jos de pe cal./ Cîntă-mi, cuce, te rotește/ Ca mîndra cînd se gătește/ Și răsfiră-ți penele/ Ca mîndra sprîncenele.* N-o fi avînd țăranul sentimentul naturii, dar sentimentul cucului... îl are precis.

Dar mai ales să nu mă întrebați cum a fost țăranul interbelic! Habar n-am. Am citit cărți, am auzit ce zice lumea, am răscolit arhive și n-am remarcat nimic deosebit. Țăran, pur și simplu!

Toată lumea admite că această perioadă a supus satul unor încercări severe: bărbați plecați pe front, de unde revin sau nu, o mulțime de văduve și orfani, împrăștierea, Marea Unire, darurile orașului năvălind prin toate crăpăturile, politicieni bîntuind după voturi, mecanizarea care cîștigă adepți, o rețea de asistență medicală îmbunătățită care schimbă relația cu boala, școlile prin care tinerii din sat își fac drum spre oraș și multe asemenea. Toate ating satul mai mult sau mai puțin direct. Acum cred că se produce cea mai importantă despărțire a satului

de sat. Aruncînd peste bord o parte din moștenirea de secole și chiar de milenii, țărani interbelici se pregătesc pentru un viitor liberal, dar istoria le oferă unul comunist. Malediction! Țăranul se oprește din aruncat. Rezistă vreo patruzeci și cinci de ani și, de cînd s-a pomenit în tranziție, începe să se îndoiască de valoarea lucrurilor pe care le-a păstrat.

Revin și spun că nu știu cum a fost țăranul interbelic. Mă încurcă enorm remarcabila cercetare întreprinsă de Școala Sociologică de la București. Pare un paradox. Operînd cu instrumente superioare cercetărilor anterioare, Școala lui Gusti construiește o imagine a țăranului convingătoare care nu te face să surizi. He, he, he, dar nu mă las eu păcălită, tot construcție este și imaginea aceasta! Nici nu se poate altfel. Țăranul adevărat e pe cîmp sau oriunde pofteste. Descrierile, analizele, înregistrările audio, fotografiile, filmele sunt fragmentele unui puzzle, adică părți ale unui țăran „bidimensional“.

Așa că fac un efort disperat încercînd să recuperez amintirile mele din prima copilărie. Prin 1950 și puțin, cînd am avut prima întîlnire cu satul, am văzut țărani interbelici tocmai trecuți prin război, turtiți de cote absurde, amenințați de activiști tîmpiți, așteptînd pe americani și nevrînd în ruptul capului să se dea bătuți. Îmi amintesc de niște bărbați în toată firea din satul Chirpăr, unde am stat o vară, care veniseră la tata să se sfătuiască. Își făcuseră socoteala, mai puteau să reziste un an dînd cotele uriașe, după care urmau să rămînă săraci lipiți pămîntului. Oprîți-vă, domnule, le-a zis tata, dați pămîntul, și ei au răspuns, nu putem, domnu' Pavel. Stalin mai trăia. Și cred că nu greșesc cu nimic considerînd că acești oameni nu aveau nimic deosebit. Pur și simplu țărani! Vreau să spun, țărani neticăloșiți, vrednici, atașați de pămînt și de vite, cu frica lui Dumnezeu, capabili, probabil, să facă și lucruri urîte, că doar nu erau îngeri.

Cred că prin '51-'52, perioada la care mă refer, „satul interbelic“ mai putea fi găsit în multe locuri din țară. Pleoșteala s-a produs după anii '60, cînd a avut loc schimbarea de generație. Și cu trecerea timpului a

început să crească tot mai mult distanța dintre bătrînii de pe băncuțele din fața caselor și tinerii cu basca pe cap. Distanța a crescut, a crescut, pînă cînd firul s-a rupt.

Revin pentru ultima dată asupra țăranului interbelic ca să avansez ipoteza că a fost țăranul cel mai amestecat: întilneai la el lucruri care veneau din neolitic și elemente din stratul cel mai modern. Diferențele dintre oameni cred că erau, de aceea, uriașe; organicitatea din vechime dispăruse și nivelarea nu se făcuse încă simțită. Or, despre ceva atît de amestecat cum aș putea să vorbesc?

ÎNVĂȚĂTURILE MELE CĂTRE FIUL ORICUI

Băiete, ori de câte ori te întreabă cineva cum sînt românii, să-i răspunzi că sînt la fel ca toți oamenii. Nici mai buni, nici mai răi. Nu te lăsa antrenat în clișee de felul: românul e tolerant, bun, ospitalier, creștin-ortodox, muncitor și curajos. Dar nici nu te alătura celor care iau în deridere faptul că românul ar fi tolerant, bun, ospitalier, creștin-ortodox și așa mai departe. Nu-i nimic de rîs! Rîzînd, cineva ar putea crede că afirmi în mod indirect că ar fi contrariul: intolerant, rău, neprimitor, liber-cugetător, leneș și laș. Ceea ce este fals. Românul este în toate felurile și va fi în și mai multe feluri în funcție de timpurile care-i stau în față.

Așa-i cu toate neamurile. Cînd spunem franțuzul este așa, englezul este așa, operăm cu produsele unor construcții culturale. Dorința de autocunoaștere și de cunoaștere a celorlalți îi face pe oameni să recurgă la portrete-robot. Pînă aici, nimic grav. Răul apare atunci cînd portretul-robot devine icoană și în jurul lui se țese o mitologie. Diferența este uriașă! Un portret-robot încorporează în programul lui relativitatea și eroarea. Mitul și icoana pretind că oferă un adevăr absolut. Ce trebuie tu să faci este să-i lași pe specialiști să-l cerceteze pe român, bucată cu bucată, iar cui te trage de limbă să-i răspunzi prin exemple. Cum e românul, păi, de pildă, în vremea cînd turcii transformaseră Peninsula Balcanică în pașalic, principii români au devenit protectorii Athosului... în prezent, muncitorii români sînt foarte bine cotați în Germania, Grecia și Israel... fetele noastre sînt bune la gimnastică, dar avem și mulți copii vagabonzi... *à-propos*, știi că Brîncuși, Ionescu și Cioran sînt români? De ăștia să nu uiți să spui. Cam așa să vorbești, să dai cît mai multe exemple. Scopul este să-l îndepărtezi de

întrebare. Nici francezul și nici englezul nu pun mult zel ca să-ți răspundă cum sînt francezii sau englezii. Efortul nostru de a spune tot, dintr-o suflare, cît de latini sîntem, cît de vechi pe teritoriul carpato-danubiano-pontic, risipa de mitologie pe care o facem ne pun în situația copilului cam sărac și cam nelegitim, care trebuie să lucreze din greu ca să-și compună o imagine. Noi nu sîntem nici săraci, nici nelegitimi, așa că, atunci cînd explici cuiva cum sînt românii, îți recomand să adopți un ton rezervat... englezesc.

DOUĂ BABE, O PISICĂ ȘI GHEMUL ISTORIEI

Românul nu pierde! Nu pierde pentru că se descurcă. Crește găini pe balcon sau își închide balconul ca să pună varză și murături; produce țuică în oala sub presiune și vin din smochine; își încălzește apartamentul cu un furtun care aduce gazul de la bucătărie; mănâncă înghețată de iaurt și sarmale din conservă chinezească de carne; își face aspic din gheare de pui; își repară mașina cu piese de bicicletă; stă în concediu medical fără să fie bolnav; își aduce soacra de la țară ca să-i vîndă gospodăria și să-și cumpere mașină; pleacă în străinătate lefter și se întoarce călare pe șapte valize și opt sacoșe Tati; deschide butic în garaj; aduce porc și miel de la țară; călătorește cu nașul... Pune-l să acționeze într-o situație în care, în mod obiectiv, nimeni nu poate să acționeze și vezi ce soluție va găsi.

Tot timpul îl am în vedere pe românul descurcăreț, nu pe hoț, nici pe mafirot, nici pe funcționarul corupt. Mă gîndesc la descurcărețul care trage toată viața barca pe uscat, nu la cei care au lichidat în cîțiva ani economia românească. Descurcărețul pe care îl vizez se descurcă și el, pe aici, pe acolo, pe unde poate. De fapt, există un fel de specializare printre descurcăreți. Unul se pricepe să procure ce nu se găsește. Altul, să deschidă uși care nu se deschid. Există și descurcăreți care modifică funcția obiectelor. Alții nu fac decît să se strecoare. Atît.

Cînd se adună mai multe milioane de descurcăreți care vorbesc aceeași limbă și au aceeași cultură, se zice: uite un popor de descurcăreți. E o laudă? E un lucru de rușine? Și încă o întrebare: pentru ce nimănui nu i-ar trece prin cap să zică despre nemți și englezi că sînt descurcăreți? Poate pentru că, pur și simplu, nu sînt.

În ce mă privește, atunci cînd spun că un neam este descurcăreț, consider că fac o constatare. Nici nu-i dau, nici nu-i iau ceva. Vorbeam cu un prieten și îmi spunea că un popor compus din descurcăreți este unul

a cărui istorie a fost încurcată. Vizualizez acest gen de istorie ca pe un șir de gheme cu care s-a jucat pisica. Revenind la români, pășesc în urma unei interpretări care a tulburat acum câțiva ani opinia publică, cea privind „istoria noastră încurcată”, și încerc să reperez momentele când am fost „luați la încurcat”. Cu această ocazie, mă uit și după pisicile care au fost agenți activi de încurcătură. N-are rost să prezint rezultatele la care am ajuns. Știu tot atîta istorie cîtă știe orice cititor comun. Dacă îl incită problema cu pisici și gheme, îl invit s-o rezolve singur. Mă grăbesc, în schimb, să precizez că în istoria tuturor neamurilor au existat încurcături. Ceea ce cred că are importanță și, implicit, ceea ce îi deosebește pe descurgăreți de nedescurgăreți este relația în care se află cu ghemul.

Pentru a înțelege această relație, să ne închipuim următoarea situație. Două babe împletesc ciorapi. Zece andrele, două gheme și două pisici. Pentru cine nu știe, ciorapii se împletesc cu cinci andrele. Prima dintre babe stă pe un scaun și tricotează la fereastră. Ghemul se dă peste cap într-un coșuleț. Bine crescută, pisica doarme. Timpul trece, ciorapul se lungește fără niciun accident. Rar, foarte rar, pisica atacă ghemul. Atunci baba îi zice: pîs. Usturată de asprimea cuvîntului, pisica pleacă cu coada între picioare. Baba descurgă ghemul grijulie și se pune iar pe împletit. A doua babă stă pe băncuța din fața casei. Ghemul îi stă în poală, de unde cade tot timpul pe jos. Pisica lasă vrabia de pe gard și se aruncă asupra inamicului globular și săltăreț. Baba dă cu piciorul. Pisica pleacă și revine. Baba îi dă cu ciorapul în cap. Pisica nu se lasă. Baba trage, pisica trage. Lina se rupe într-un sfîrșit. Bombănind, baba ridică ghemul încurcat, îl curăță rupînd cîteva fire și face la întîmplare un nod. Nodul o să-l împletească pe dos. Își reia treaba. Pisica își reia atacurile scoasă din minți. Alt nod...

Exploatînd la maximum istorioara de mai sus, cred că a fi descurgăreț înseamnă să trăiești din nod în nod, să împletești ghemul încurcat ca dracul. Deduc, de asemenea, că insul descurgăreț nu are cine știe ce respect pentru normă, dar, în schimb, este capabil să funcționeze cu un permanent handicap. Este ca și cînd ar zice cineva: acum hai să împletim fără mîini, acum hai să gîndim fără cap...

C CU GÎNDUL LA OBIECTE ȘI MEȘTERI

Pînă la un moment dat, obiectele au fost făcute de mîna omului. Le făceau mîinile prelungite prin unelte simple: topor, cuțit, ciocan, clește. De cîteva secole, unelte și instalații sofisticate reduc importanța mîinii și pun în evidență inteligența. Păcat...

Indiferent de epocă, obiectul este miza unor relații interumane complexe. El este dorit, utilizat, schimbat cu alt obiect, vîndut, teaurizat, interzis. Societatea de consum face astăzi din obiect centrul lumii, dar, în același timp, îi scurtează viața. Modele de tot felul se succed cu viteză și rolul care revine omului pare să fie cel de a conduce obiectele din vitrinele strălucitoare la lăzile cu gunoi.

În societățile tradiționale era altfel. Ele cunoșteau așezarea. Un lucru era așezat atunci cînd era pus la locul lui. Această punere se baza pe o lungă experiență transmisă din generație în generație.

În copilăria mea mai existau o mulțime de meșteri care își făceau treaba cum se face și, atunci cînd cineva le pretindea să schimbe ceva din ce învățaseră, spuneau răspicat și cu fermitate: *cucoană, așa nu se poate!* Alții, mai complezenți, ascultau comanda cu capul dat pe o parte și pe urmă ziceau: *pot să încerc, dar nu garantez.* A treia categorie nu exista.

Mărturisesc că mă exasperau. Croitorii mai ales. Îi duceai stofa, i-o arătai și el spunea că n-ajunge. Cum nu ajunge, domnule? și îi dovedeai că te înfășori în ea de trei ori. Dacă avea amabilitatea să-ți explice, aflai că tiparul de mîneacă se pune așa și cracul de pantalon se pune așa, că aici trebuie să vină pe drept și acolo pe bie, apoi schița

rapid ceva pe stofă și la sfârșit vedeai că n-ai material de spate sau pentru piepți. Nea Fane, săracul, era altfel. El îți făcea palton dintr-o batistă. Iar nea Traian mi-a făcut cizme desfăcînd o servietă... Dar ei lucrau la teatru. Acolo învățaseră că se poate și altfel. Ceea ce cred că i-a făcut să accepte ușor noul fel de lucru a fost faptul că nu făceau haine-haine, nici pantofi, ei făceau „costume de scenă” și răspunderea, toată, o purta scenograful. Amîndoi au murit.

Cînd au venit comuniștii, lumea s-a întors cu josul în sus. Te miri ce a început să se poată și ce să nu mai fie posibil. O sumedenie de oameni s-au pomenit peste noapte meseriași. Făceau ce n-au învățat și cei mai mulți făceau prost. Nu-mi iese din cap o observație a lui Horia Bernea referitoare la țărani. Ceea ce făceau, zice, era *definitivul însuși*. Definitivul însuși... tocmai pe asta l-am pierdut și am ajuns o țară plină de cîrpaci. Să nu se înșele cineva crezînd că substantivul *cîrpaci* este în relație directă cu verbul *a cîrpi*, care numește o activitate modestă, dar corectă. Peticul bine pus este uneori un adaos prețios. *Cîrpaci* vine de la *a cîrpăci*, *cîrpăceala* fiind în orice lume normală prost văzută. Oricum, etnologii n-au studiat pînă în prezent cîrpitul, cum se feresc, de altfel, de tot ce-i mărunt sau jegos. Cînd le-o veni mintea la cap va fi prea tîrziu. Observ că în zilele noastre, cu cît oamenii sînt mai săraci, cu atît cîrlesc mai puțin.

Nu știu cum își închipuie alții procesul comunismului. Acum, după zece ani pierduți, nu-l mai văd decît sub forma unei analize generale în care fiecare ins va trebui să judece ce a pierdut. În lista de pagube va apărea, probabil, mereu cuvîntul *demnitate*: demnitatea de a fi profesor, doctor, inginer, arhitect, muncitor, țaran... Cum poți să fii demn cînd ești profesor cîrpaci, doctor cîrpaci, inginer cîrpaci și așa mai departe? Totul este marcat de cîrpăceală. Cum spunea nepoata mea, cînd avea trei ani: și oamenii, și pungile, și telefoanele, și patria...

Mă preocupă mult cum va fi pe la noi cînd handicapurile vor dispărea unul cîte unul. Probabil românul va fi atunci mai puțin descurcăreț. Va fi bine? Va fi rău? Ar trebui să-l văd ca să spun. Mi-a scăpat din vedere să precizez că românul nu pierde cît timp nu pleacă de acasă.

SĂ PLECI DE ACASĂ, SĂ TE ÎNTORCI ACASĂ, SĂ UIȚI DE CASĂ

Cuvîntul *acasă* înseamnă ceea ce decidem noi să însemne. Unii dau vocabulei o importanță enormă. Mă număr printre ei. Pentru alții *acasă* constituie, pur și simplu, o adresă. Aceștia au vocația să se simtă *acasă* oriunde. Bebelușii, care au mai multă minte decît sîntem noi dispuși să credem, nu fac deosebire între *mamă* și *acasă*. Atunci cînd între *mamă* și *acasă* se interpune o distanță, copilul plînge. Viteza cu care reacționează eul-bebeluș depinde de locul unde este situat. Dacă se află *acasă* și *mama* e plecată, plînge imediat. Dacă este cu *mama* undeva, stă cît stă, rabdă cît rabdă și apoi urlă cunoscutul *hai, mamă, acasă!*

Nu-i înțeleg pe cei care nu-și iubesc mamele. Sînt numeroși. Așa cum nu-i înțeleg pe cei care pleacă de *acasă*. Din acest moment știu că am pierdut un procent important de cititori. Cu cei care au rămas voi încerca să lămuresc pentru ce vorbitul despre plecatul de *acasă* are darul să enerveze. Cauza este simplă și de ordin cromatic. Întrebarea „De ce pleci de *acasă*?” te poate face să vezi roșcat. O jumătate de secol a figurat în discursul patriotic comunist care incrimina plecarea oamenilor din țară. Pentru cei mai mulți plecarea însemnînd, de fapt, fugă de comunism. Pe atunci circula un banc pe care încerc să-l rezum. Mama-limbric și fiul-limbric ajung, grație unui proces fiziologic, într-o grădină. Omul pleacă și viermii rămîn. Cel tînăr este cuprins de euforie. Sentimentul naturii îl copleșește: soarele, vîntul, mirosul florilor... Mamă, zice mamei-limbric, cînd lumea este atît de frumoasă, noi de ce ne complacem în ambientul acela sordid? Pentru că în maț este țara noastră, îi răspunde mama-limbric scurt. Asta avem, asta iubim.

Judecînd în termenii bancului, încremenirea în ambient devine un fel de nesimțire. În ce mă privește, m-am gîndit și eu să plec. Era pe la sfîrșitul lui 1988. Pentru că nu întrezăream un sfîrșit, statul în țară îmi devenise insuportabil. Mă gîndeam să facem în felul următor. Urma să cerem pașapoarte de repatriere la Ambasada Greciei. Anii de așteptare nu mă speriau, am fi avut la ce să ne gîndim. Faptul că soțul meu nu știa o vorbă grecească nu avea nicio importanță, oricum nu mergeam acolo să trăim. Ne-am fi dus în insula Chefalonia, pe unul din locurile moștenite de la bunicul Spiru. Acolo am fi ridicat un cort și am fi luat cu noi saci de dormit. Apa nu putea fi o problemă, doar nu plecam în Sahara, și altceva nu era prevăzut în proiectul meu. În cazul în care ar fi venit primarul să întrebe ce facem, l-aș fi repezit ferm, dar politicos: Te rog să ne lași în pace, sîntem pe pămîntul bunicului, nu supărăm pe nimeni, am venit să murim. Prevăzusem, așadar, o plecare de acasă de scurtă durată.

De acolo, din Chefalonia, plecase pe la 1915 bunicul Spiru. Au venit toți frații la Brăila să se umple de bani. Bunicul a murit sărac, iar frații lui s-au întors săraci în insulă, după cîțiva ani. Dar înainte să plece erau plini de speranțe. Tatăl lor, care era primar în sat, cînd și-a văzut toți feciorii porniți să plece în România, le-a spus: Unde vă duceți? Aici avem pămînt, avem măslini, avem mare cîtă vrem, sînteți marinari... Feciorii, ca și cînd nu l-ar fi auzit... Atunci străbunicul chefalonit le-a adus supremul argument: *unde vă duceți veți fi străini, iar cînd vă veți întoarce acasă tot străini veți fi*. Doamne, Dumnezeuule, și feciorii iar n-au clipit. Deși bunicul n-a putut să-i uite vorba. Ajuns căpitan de apă dulce pe Dunăre, o repeta mereu. O repet și eu.

În vremurile care vin, cred că acest gen de lucruri n-or să mai conteze. Oamenii vor pleca de acasă, besmetici, care încotro. Se vor simți acasă cînd vor mîncă chifteaua lui McDonald's, adică peste tot. Viitorul, ca viitorul, dar ce facem cu prezentul? Ne resemnăm de pe acum? Încerc să mă resemnez, dar nu pot. Stau aici și îi aștept. Unii au plecat de mult. La ce să se întoarcă? Tranziția este grea, nimeni nu stă să le facă loc. Case,

terenuri înapoi? Nu le primim nici noi. Cine poate să le ceară să lase mult-puținul strâns acolo pentru nimicul care îi așteaptă aici?

Ce poți să faci este să te adresezi celor care se află pe picior de plecare, celor care se îndoiesc. Îmi vine să le strig: stai, domnule, nu pleca! Nu vezi că stau și cutare, și cutare? Dau nume sonore. Răspunsul previzibil este: treaba lor! Caut o vorbă memorabilă să i-o spun celui care vrea să plece, ceva de genul celei spuse de străbunicul feciorilor săi, caut o vorbă care să-l urmărească toată viața și să o lase moștenire, cum a făcut bunicul Spiru nepoților săi. O caut de multă vreme și n-o găsesc... În fiecare toamnă regret că ne pleacă păsările călătoare. Ele, cel puțin, se întorc.

MORȚII TRĂIESC CÎTĂ VREME POVESTIM DESPRE EI

Cu fiecare an care trece, sărăcim tot mai mult. Schimbăm o sărăcie cu alta. Privim neputincioși cum se alege praful de tot ce am avut mai prețios. Mă gîndesc, de pildă, la noțiunea de „neam bun“. Neamul bun este o tulpină sănătoasă de oameni cinștiți, cu rădăcini vechi de strămoși lăudați și cu roade de urmași vrednici. Neamul *bun* a fost și ar fi putut să rămînă o forță redutabilă dacă, încă de la început, comuniștii nu și-ar fi îndreptat degetul butucănos în direcția lui, făcînd din apartenența la neamul bun o vină și o rușine. De altfel, comunismul știa că neamul, în general, îi este dușman potențial, nu întîmplător a fărîmițat societatea, transformînd-o într-o adunătură de inși risipiți și speriați, locuind în camere cît mai decomandate, de unde puteau fi ciuguliți, fără ecou, unul cîte unul.

Trăim la sfîrșitul unui secol și asistăm cum mor cei care s-au născut la începutul lui. Astăzi dimineață a murit, la 95 de ani, bunica cumnatului meu. Avea ochii albaștri. Ne mor martorii și nu putem să ne opunem. Tot ce putem face este să repetăm, cu fiecare ocazie, povestea lor.

Lenca, Ștefan, Sofița, Eliza, Elena, Constantin, zis Cotan, și o soră moartă în copilărie. Șapte după unii, unsprezece după alții, este tot ce am putut reconstitui. În urmă, niște strămoși Popescu. După ei, un Ionescu și diferite feluri de nume. Atît doar că Ionescu, nepotul Sofiței, a fost chiar Eugen Ionesco! Și neamul bun nu dă niciodată un singur rod. Prima născută, Lenca, a fost bunica profesorului Vespasian Pella, care a reprezentat România la Curtea Internațională de la Haga. Fratele Ștefan a fost profesor universitar de geografie

TALMEȘ BALMEȘ ...

la Iași. Eliza, profesoară, s-a căsătorit cu un profesor, director de școală la Botoșani, cu care a avut trei fete, profesoare și ele. Cotan a fost președintele Tribunalului din Rîmnicu Sărat. A murit, împreună cu soția lui, cînd erau foarte tineri. Fetele lor au fost crescute de sora Elena, au studiat la Paris și una dintre ele, Ioana, a devenit nora lui nenea Mihăiță Nicolau din Ploiești, care avea trei feciori, doi diplomați și un profesor universitar. Iar Elena, cea care a crescut fetele lui Cotan, a absolvit, prima din seria ei, École normale supérieure de Sevre din Franța, a ajuns directoare la Școala Centrală de Fete - fiind împreună cu soțul ei, Ion Rădulescu-Pogoneanu, printre executorii testamentari ai lui Titu Maiorescu, indicați pentru îngrijirea manuscriselor. Elena și Ion au avut trei copii: Anina, Victor și Titu. Titu a obținut locul al doilea la concursul de funcționari ONU din 1945, concurînd cu 2000 de contracandidați, floarea universității anglo-saxone. Victor, căruia i se spunea Picky, a fost discipolul lui Titulescu și a făcut parte din echipa care a negociat cu anglo-saxonii ieșirea României din război. Putea să plece din țară, dar și-a cedat locul din avion. A murit în pușcărie, la Rîmnicu Sărat; tragică ironie, este ucis la el „acasă”. A fost bătut, chinuit și înfometat la fel ca toți ceilalți, într-o vreme cînd boala nu-i mai îngăduia nicio mișcare. Și Anina. Deși era cea mai mare, pentru că era fată, numele Aninei era pomenit întotdeauna mai tîrziu.

Anina a făcut studii de filologie și filosofie. A fost, ca și mama ei, o profesoară eminentă. A scris manuale și cărți. S-a căsătorit cu Mircea Vulcănescu. Mircea Vulcănescu a murit. Anina a fost eliminată din învățămînt. Ca și alte femei de neam bun, a trăit din lecții de franceză. Apoi a plecat la fata ei, în Franța. Acolo a suferit trei decenii.

DIN CARE REZULTĂ CĂ OAMENII NU SE TEM DE SINGURĂTATE.

MĂ MIR!

Luni și marți am avut ocazia să intru în câteva blocuri noi din centru. M-a frapat carența de preșuri. Oamenii se concentrează pe uși. Ele trebuie să devină, cu orice preț, frumoase și solide. Ușa unui om normal se încuie cu trei chei. Urmează grilaje, blindaje, rame și zăvoare de fier. Pentru înfrumusețare, oamenii recurg la ancadramente de lemn pirogravat, vizoare-cap-de-leu din plastic sau bronz, clante de alamă cu ornament bogat. Totul se sfîrșește într-o baie de lac abundent. Este limpede, pentru oricine are ochi de văzut, că ușa a devenit un element emblematic. Ca să fie în rînd cu lumea, sau înaintea ei, proprietarul nu face economie nici de bani, nici de sudoare. În rest, ce să vă mai spun... unde sînt ramele ieftine în care administratorul încadra file din calendare, leandrii și ficușii bolnăvicioși, mușcatele care creșteau pe scări în oale dezafectate, diferitele alte vrejuri și cotoare? Ei bine, aflați că nu mai sînt, s-au dus odată cu acțiunile de înfrumusețare a blocului făcute prin muncă voluntară. Azi, oamenii se închid în apartamentele lor după uși frumoase și solide, tratează cu indiferență spațiile comune, iar administratorul se zbate să monteze un interfon și să strîngă banii pentru apă și gunoaie.

Am făcut aceste observații pornind de la preș. Ce se întîmplă cu preșul? Ca să pot da un răspuns m-am silit să recapituliez. În blocul vechi unde am copilărit, pe strada Mendeleev, paralelă cu Bulevardul Magheru, erau preșuri puține. N-avea preș nici Anny Gall, care ținea un cabinet de cosmetică și manifesta un interes ostentativ pentru curățenie. Cum soseau noroiul și zăpada, nea Albu-portarul acoperea cu o bucată de molton grătarul de

fier de la intrare. De frica lui, când veneam acasă, toți tropăiam, hopa-tropa, de câteva ori pe molton. Deduc că la noi în bloc oamenii nu se prea ștergeau pe picioare și pot să jur că nici nu se descălțau în antreu.

Am descoperit preșul în adolescență, prin anii '60, când au început să se construiască blocurile noi. Diversitatea era enormă: preșuri de lemn, de fier, din cauciuc, rogojini, împletitură de rafie... Adevărata diversitate era însă dată de fragmentele de covor. După ele puteai să determini originea zonală a fiecărui locatar. Studenți năbădăioși fiind, dacă făceam o petrecere „la bloc”, ca să îi pedepsim pe vecinii care ne bătuseră toată noaptea în țevi, podele și plafoane, schimbam preșurile între ele. Coborînd pe scări mahmuri, mai găseam energia să mutăm preșurile de la un etaj la altul. Unicul beneficiar al scandalurilor pe care le provocam era studentul-gază.

Revin și mă întreb: pentru ce a scăzut interesul românilor pentru preș? Descălțatul în antreu se practică încă. La locul de descălțare se află frecvent un preș. Întrebarea trebuie reformulată: de ce a intrat preșul în casă? Cineva mi-a explicat că preșurile din exterior îi atrag pe copiii și pe cîinii vagabonzi, peste noapte. Explicația este valabilă pentru blocurile fără interfon. Eu am trei răspunsuri care nu se exclud. Cel mai puțin important privește oferta de preșuri a pieței românești. Omul cu mulți bani n-are din ce să aleagă, iar experiența lui occidentală îl face să excludă bucata de covor. Al doilea răspuns ține de mentalitatea locatarului. Mulți dintre proprietarii de preșuri din vremea studenției mele erau, la origine, țărani adevărați. În sat omul nu concepe să intre direct de afară în casă. Cu alte cuvinte, preșul era pentru el un fel de pridvor. Pridvor, etimologic, chiar asta înseamnă, înainte de ușă. Înainte de ușă, măcar un covor. În fine, mai cred că preșul din fața ușii reprezenta o relație cu spațiul public. Pe vremuri, omul era dispus să „împartă” praful de pe picioare cu vecinii. Astăzi nu mai împarte nimic. Își arată unul altuia ușa. Înaintăm spre singurătate cu o viteză de necrezut.

A M FOST ATÎT DE FERICITĂ ÎN COPILĂRIE, DAR ATÎT DE FERICITĂ...

Dacă din Bulevardul Magheru o iei pe fosta stradă Atena și treci de sinagogă, de poștă și de Biblioteca Sadoveanu, dai de Mendeleev care, la dreapta, te duce în Piața Romană și, la stînga, te scoate pînă aproape de Ateneu. Dar tu nu trebuie s-o iei nici la stînga, nici la dreapta și cu atît mai puțîn înainte, spre Piața Amzei; pur și simplu rămii pe loc! De acolo poți să vezi bine cele două blocuri de peste drum. Arhitectură interbelică foarte corectă. În cel de pe colț există de o viață o alimentară și un magazin de pîine. Acolo a venit doamna Lili pe vremea lui Stalin – tinerică, brunetică, frumușică și a tot vîndut pîine pînă s-a pensionat anul trecut. În blocul cu pîinea locuiau Vali Seciu și Vichi, fata florarului. Florăria le-a fost luată și apoi demolată prin anii șaptezeci, odată cu plăcintăria unde se duceau ai mei cu tăvile de plăcintă macedonească, pe vremea cînd nu ne cumpărasem încă plita electrică.

Noi stăteam alături de pîine, în blocul Bibicescu. Nu l-am văzut niciodată pe doctorul Bibicescu, tot ce știu este că a construit blocul și a locuit cîndva la etajul întii, în apartamentul cel mai frumos, care la venirea noastră era deja locuit de un activist. Altfel, blocul, cochet. Îl recunoști după placajul de piatră verde care urcă pînă aproape de geamurile de la mezanin. Pe pervazul lat al unuia dintre geamuri mi-am petrecut prima copilărie, între trei și cinci ani. De acolo, de pe geam, am scăpat pe umărul unuia în costum nou, cafeniu, o farfurie de smîntînă și la picioarele altuia borcanul cu lacherdă pusă la marinat. Blocul are patru etaje, două scări, una principală și una de serviciu, o curte interioară cu garaje și lăzi de gunoi și o terasă pe acoperiș, unde

TALMEȘ BALMEȘ ...

45

am pășit numai de câteva ori pentru că, atunci când am venit, nouă, copiilor, ne era interzisă intrarea și am păstrat supărarea pînă cînd ne-am mutat.

Eram supărată și aveam pentru ce. Ani de zile, adulții din bloc au purtat o cruciadă împotriva copiilor. Îi deranjam orice am fi făcut. Pe terasă nu, că și așa e crăpată și curge, nu în lift, că se strică și reparatul costă scump, nu pe scări, pentru că Mița – care era portăreasă și la blocul Tanașoca din vecini - le spală doar o dată pe săptămînă, nu în holul de la intrare, avînd în vedere că soția portarului este bolnavă, în fine, nu pe trotuar... Asta era chiar culmea, nu pe trotuar! Da, pentru că îl murdăriți cu șotroane, avioane și solnițe de hîrtie și loviți jaluzelele apartamentului de la demisol, unde se află cîinele doamnei Hoiescu, șocat în timpul bombardamentelor, cîinele care la cel mai mic zgomot urlă. Așadar, un NU categoric și total. Ca să *nu nimic* aveau grijă toți locatarii și în mod special domnul Albu, portarul, un ardelean de treabă, chel și cu ochi de cadină caucasiană, care ne fugărea cu mătura și striga după noi. Dușman ne era și Bercu-croitorul căruia îi stropeam vitrina aflată pe trotuarul de vis-à-vis. De partea noastră aveam numai familia Velican, niște armeni fără copii care țineau o mercerie mică lîngă croitoria lui Bercu și pe Nae-vînzătorul care fusese în timpul războiului pilot și cu care m-am pomenit colegă la Institutul de Folclor.

Cineva și-ar putea închipui că în blocul Bibicescu locuiau o sută de copii care deveniseră o problemă socială. Greșit! Eram numai nouă, dintre care cinci nu ieșeau să se joace pentru că erau ori prea mici, ori prea mari. Prin urmare, a fost o cruciadă făcută numai pentru frații Carniol, Madeleine și cu mine! Dar ce pot să facă patru copilași care au numai opt picioare? Mult! Iar lucrul cel mai grav pe care îl pot face este să adune în jurul lor toți copiii de pe stradă. Ați observat că există blocuri unde se strîng mulți copii și altele unde nu se duc? În blocul Bibicescu veneau. În formația restrînsă eram vreo cincisprezece, și cînd ne strîngeam cu toții, vreo douăzeci și cinci. Și cincizeci de piciorușe harnice care se joacă de-a v-ați-ascunselea cîteva ore pe zi și

foșgăie pe scări și în curtea interioară pot să scoată din minți și pe un sfânt. Lupta a durat vreo zece ani. Victoria a fost întotdeauna de partea noastră. De partea lor a fost însă timpul: ba se muta unul pe altă stradă, ba intra altul la liceu. Până la urmă am crescut toți.

Trec ades pe lângă bloc și nu văd țipenie de copil. Holul de la intrare e gol ca un clopot fără limbă. Uneori visez că vin „acasă”. Scările sînt strălucitoare, părul Miței este tot roșu și creț. Sun la ușa noastră și cineva îmi zice că am greșit. Cui m-ar întreba ce mă leagă atît de mult de scările blocului Bibicescu i-aș spune că, între altele multe, foarte multe sferturi de pîine neagră. Povestea era așa: aveam o mătușă care venea la noi în fiecare zi. Înainte să plec spre casa ei din Popa Nan, mă trimitea să-i cumpăr un sfert de pîine neagră, mai mult nu mînca, era tot timpul singură. La început i-am spus de cîteva ori să ia jumătate, dar a zis de fiecare dată că nu are rost să mănînce pîine uscată, așa că aveam de cumpărat un sfert de pîine neagră care costa, fix, 0,50 bani. Jumătate de leu! Cum să-i cer lui Lili să-mi dea pîine de o jumătate de leu? Îmi era rușine. Așa că puneam banii mei de înghețată și cumpăram jumătate de pîine pe care Lili mi-o tăia în două. Una era a mătușii și cu a doua ce să fac? N-aveam cui s-o dau, dacă arunci pîine plînge Maica Domnului. Așa că nu-mi rămînea decît s-o mănînc. Mă băgam într-un colț de scară, să nu mă vadă cineva, și mestecam trist. Întîi coaja, și pe urmă miezul. Nu-mi era foame, uneori îmi venea să plîng. De atunci am rămas că nu pot să mănînc pîine goală. Mai bine rabd.

URMEAZĂ CÎTEVA SCRISORI PE CARE LE-AM SCRIS CÎNDVA BĂRBATULUI MEU, DOVADĂ CĂ ANALIZA ETNOLOGICĂ POATE PĂTRUNDE ORIUNDE

Dragă Fefe, avem gîndaci. În vara asta nu s-a făcut grîu; s-au făcut, în schimb, gîndaci. În apartamentul nostru se remarcă prin diversitate. Nu am avut niciodată gîndaci de trei feluri. Acum avem. Mă simt dator să-ți descriu. Cei mai drăguți, cu aștia aproape că admit să coabitez, sînt negri și rotunzi ca niște mîrgelușe. Își fac de treabă prin cutia de pîine. Cînd o deschid, încremenesc și mă privesc speriați. A doua categorie e binecunoscuta libarcă. Ocupă baia. Mare, grasă și zemoasă. Din respect pentru rădașcă aș fi capabilă s-o tolerez și pe ea, dacă n-aș ști că se înmulțește frenetic și că nimic nu poate fi mai scîrbos decît să calci pe ea cu piciorul gol. Am pățit așa ceva, după care am vrut să-mi amputez piciorul. În fine, gîndacii roșii. Aștia sînt cei mai parșivi. Se deplasează cu o viteză uluitoare. Ziua în amiaza mare fug pe tăbliile de la pat. Parcă sînt nebuni. În plus, se îneacă în căni cu lapte și cafea. Mai rău e în cafea, pentru că nu-i vezi. De ce se îneacă nu știu, pentru că, de fapt, se vede că sînt deștepți. Poate că la întoarcerea ta încercăm să dresăm unul. Fug și prin frigider, zău dacă exagerez. Am încercat toate insecticidele, inutil! Ce bine era pe vremea lui Gheorghiu-Dej; se găsea întotdeauna cineva să-ți dea verde de Paris. Oricum, te previn că, în ziua în care apar ploșnițele și păduchii, dau foc la casă și vin pe jos spre tine.

Nu pot să închei fără să revin cu un element care te va ajuta să-mi înțelegi starea de spirit. Nu mi-e frică de ei. Nici silă, toată copilăria m-am jucat cu insecte, șopîrle și alte alea. Buzunarele îmi erau pline de cutiuțe în

care fosgăiau lăcuste și bondari. De atunci păstrez respectul pentru rădașcă. Dar nu în casă, domnule!!! A spus-o și De Chirico: să nu amestecăm cultura cu natura. Cu alte cuvinte, înțeleg să mă duc eu la gîndaci, nu să vină ei peste mine. În rest, vara s-a cam sfîrșit și vine toamna. Mai bine. Cu dragoste și oarecare disperare, te sărut și te aștept, Riri.

*

Dragă Fefe, gata, ne mutăm! Pune tot ce urmează pe seama unei vizite. Am fost la vara Rodica. Au casă nouă. Robinetele nu le picură, faianța nu e ciobită... Mi s-a făcut o poftă de mutat teribilă. De cînd am luat decizia, umblu și mai mult prin oraș. Adică flanez. Parcă m-a născut mama pe stradă. Și ce crezi că am descoperit? Ei bine, află că unul din spectacolele străzii care a decăzut enorm e tocmai mutatul de care îți spun. Azi oamenii se mută pe furiș, pîș-pîș. Unii se vede că au motive să se ascundă. Alții se epuizează în felurite „îmbunătățiri“ și, la sfîrșit, vin din vechea locuință cu patru valize: trei cu haine și lenjerie și una cu bibelouri. Cunoscîndu-ți oroarea față de lucrul nou, mai bine-zis incapacitatea de a te despărți de cel vechi, vreau să-ți spun că greșești judecînd aspru pe oamenii care vor să înceapă o viață cu totul și cu totul nouă. La urma urmei, ce contează este relația dintre om și obiect. Există inși care poartă după ei toată viața portretele moștenite de la Omama și forfecuța cumpărată la Viena, în timpul Primului Război Mondial, de străbunicul. Alții au oroare de sediment, refuză obiecte vizitate de fantome. Oricum, respectul pentru obiect nu este monopolul celor care au moștenit tablouri de la Omama și forfecuțe de la Viena, am putut să văd în ani '70 mahalagii care plecau de la curte la bloc tîrînd după ei toate troacele. Ar fi multe de spus despre relația dintre om și obiect, dar vreau să mă întorc la spectacolul mutării.

Nu știi cum se mutau oamenii la Cluj. În Bucureștiul copilăriei mele, te încredințez că știau s-o facă. Să-ți spun cum era. Tic-tac, tic-tac, viața părea să se desfășoare normal, pînă cînd te pomeneai, într-o dimineață, cu toată gospodăria cuiva pe stradă. Imaginea era indecentă și tulburătoare. Cuprindeai dintr-o privire toată agoniseala unei familii. Ceea ce fusese pînă nu demult *interior, privat, ascuns* chiar, devenea *exterior, public, la vedere*. În spatele calabalîcului rămînea casa eviscerată, cu ferestrele fără perdele. „Ikebana“ mutării prevedea ca dormea să fie așezată vertical, cu droturile în vînt, se cerea ca preșurile și covoarele să fie rulate, cărțile legate în pachete, lenjeria făcută balot și pusă pe masa din sufragerie, scoasă în drum și înconjurată de fotolii și scaune. De la caz la caz, puteai să vezi ghivece cu flori, colivii cu păsări, întotdeauna un frigider murdar pe laturile dinspre perete și una sau mai multe oglinzi a căror vocație era să se spargă. Scoase pe trotuar, în lumina crudă, obiectele, chiar și cele scumpe, îndreptau spre trecători ce aveau ele mai ponosit. Lipsit de colțul camerei, un lampadar pare o păpușă cheală, obiectul cel mai banal devine neliniștitor. Urma momentul tare cînd soseau camionul și „camionerii“. Pe negricioșii cu gură mare și sfori de cînepă în bandulieră puteai să-i cunoști numai dacă mutai un pian. Acum strada se implica. Într-un moment greu, trecătorii își ofereau ajutorul. Imaginează-ți astăzi așa ceva... În condițiile în care un accident stradal mobilizează cu greu un pumn de oameni, cine s-ar mai opri să privească o compoziție dadaistă cu șifonier, bunică, cuier cu abajur, galoși și divan?...

Trebuie să-ți spun însă că sfîrșitul a fost marcat de estetica mutatului. Saci de hîrtie, de plastic, cutii, scotch. Oamenii se mută decent. Refuză să mai dea spectacolul triumfal sau dezolant al mutării. Îmi amintesc că cea mai înduioșătoare acțiune de mutare la care am asistat era condusă de o doamnă care, timp de mai multe luni, a lipit resturi de stambă pe cutii de carton. În felul ei, accepta spectacolul, dar pretindea unul de clasă mare. Hai, vino să ne mutăm! Riri.

Dragă Fefe, mi se pare util să te informez că nu vei primi prea curînd plicul pe care mi l-ai cerut. El se află în noptieră, eu am vărsat cafeaua pe noptieră, lemnul s-a umflat și sertarul a înțepenit. Nu cedează la nimic. Mai întrevăd două posibilități: așteptăm sau dinamităm. Tu să alegi! Este inutil să-ți spun că accidentul mă predispune să continui reflecția etnologică asupra sertarului. Spun „să o continui“ pentru că acum trei ani am ținut niște cursuri despre sertare.

Cum mi-a trecut prin cap așa o prostie? N-a fost o prostie. Oamenii trăiesc prea neglijent, nu-și gîndesc relația cu obiectele ce îi înconjoară. Fac sacrificii ca să le cumpere, le iubesc sau le antipatizează fără să știe de ce. De pildă, eu detest sertarul pentru că din copilărie o sumedenie de inși au făcut o legătură între el și dezordinea mea naturală. Clișeu din școală: *Mintea are sertărașe, dacă pui informația unde trebuie, tragi sertarul și o găsești. Tu n-ai niciun sertar la cap?* Clișeu conjugal: *Dacă n-ai dulapuri și sertare, cum vrei să faci ordine? Apucături grecești...* Este adevărat că sertarul nu are cine știe ce tradiție la greci, dar nici la români. El apare în Europa, relativ tîrziu, ca să pună ordine în nimicurile unor inși care, în general, nu aveau prea multă treabă. Sertarul le crea tipologii de scrisorele, meșe de păr, batistuțe, funde, ace de pălării... Treptat el a intrat în popor ca subansamblu la orice piesă de mobilă: pat cu sertar, masă cu sertar, dulap cu sertar... Combinația apoteotică este sertar cu sertar, trebuie să existe, deși n-am văzut-o. „Lexicul“ și „sintaxa“ sertarului vorbesc despre om, epocă, arie culturală. Cîndva am cunoscut un personaj care visa să-și organizeze un apartament exclusiv din sertare. Altfel, părea normal. În ce mă privește, admit un singur gen de sertar: unul cu desăvîrșire inutil și frumos capitonat, pe care să-l trag, din cînd în cînd, pentru plăcerea gestului, și să nu pun nimic în el. Riguros nimic. Cu dragoste mare, Riri.

DESPRE CĂDERE, PUNERE ȘI AȘEZARE

Cînd eram tînără, visam rochii de hîrtie pe care să le îmbrac dimineața și, seara, să le arunc. Acum aș dori să am rochii din piatră și din fier. Mă înnebunește gîndul că lucrurile de care mă leg se rup. Și, ca și cînd perisabilitatea lumii n-ar fi suficientă, vin modele și smulg hainele de pe noi, pentru că nu se mai poartă, aruncă mobilele din casele noastre, pentru că nu se mai poartă, cosesc și răzuiesc tot ce ne înconjoară și, în locurile rămase virane, impun obiecte străine și noi.

Îmi amintesc de un banc pe care îl spuneam cînd eram la facultate. Zice că într-o noapte, în dormitor, se aude un zgomot, fiș, fiș. Zgomotul venea dinspre dulap. Ce se întîmplă, dragă?, întrebă soțul. Ce să fie?, răspunde ea. Hainele ies din modă.

Pe vremea cînd spuneam bancul, tocmai mă străduiam să înțeleg ce este structuralismul. „Dincolo“, structuralismul era în plină apoteoză. „Aici“, citeam și noi ce găseam. *Totul era structură și comunicare*, nimic altceva: constituenți, relații, emițător, receptor, cod, canal, mesaj. N-a durat mult. După șase ani a trebuit să învăț semiotică: semnificat, semnificant, referent... Acum *totul devenise semn*. S-a demodat și semiotica. Încercam să țin pasul. Proxemica mi s-a părut ceva care mi se potrivește, dar E. Hall cu proxemica lui nu a avut deloc noroc. Din ce-a urmat, studiile despre reflexivitate mi s-au părut interesante, dar moda a trecut ca o boare. Atunci a fost momentul cînd am spus: gata, nici așa! Simțeam cum creierul meu devine un fel de biblică, experiențele pe care le-am avut acoperind cu picățele toată suprafața lui. Vreo șapte ani m-am refugiat în

istorie, să-i zicem etno-istorie. După 1990, când am intrat în contact direct cu lumea de „dincolo“, am putut să constat că *totul devenise identitate*. Pe cine nu studiază identitatea scrie PROST. În cinci ani, obsesiile identitare au slăbit vizibil. Ni se pregătește altceva?!

Am întârziat asupra modelor în știință pentru că așa a venit de s-a legat cu bancul despre hainele care fiș, fiș din dulap. Intenția mea era să scriu despre cădere, punere și așezare. Prezența sau absența modelor și agresivitatea lor cred că sînt în directă relație cu respectul pe care îl are o societate față de *sediment*.

Există societăți care nu sedimentează. Pigmeei, de pildă. Societățile pe care Lévi-Strauss le compară cu niște ceasornice, cele capabile să se reproducă indefinit, fără să piardă sau să cîștige ceva.

Pentru alt gen de societăți emblematică este, cred, *lada*. În ladă obiectele *se așază*, unele peste altele, cu grijă. În ladă omul păstrează numai ceea ce consideră că este prețios. Într-o casă nu se adună multe lăzi, adică nu poate fi vorba de omul și lada. Sedimentul aparține unui grup de oameni care reprezintă trei și chiar patru generații. În patru vieți de oameni lucrurile din ladă nu se depreciază moral. Unele obiecte ies din ladă ca să-l însoțească pe unul dintre oamenii casei pe ultimul drum. Celelalte rămîn acolo. Modele în aceste societăți acționează blînd și lin într-un ritm aproape geologic. Noul este păstrat în carantină, vreme îndelungată, mai înainte de a fi acceptat.

La un moment dat, în istoria civilizației apare sertarul despre care tocmai am vorbit. Apare în mileniul nostru, deci relativ recent. La început, el rezolvă dorința unora de a pune ordine în recuzita vieții lor intime. Sertarul ascunde, dar în primul rînd organizează. În sertar, lucrurile *se pun*. Modele intervin cu insistență în viața societăților cu sertar, dar obiectele dezafectate nu se aruncă în drum, ele ajung prin poduri, pivnițe și magazii. Cît timp nu cer de mîncare și cît timp este loc, oamenii le admit o existență latentă, le *pun* la păstrare.

Iată însă că apare *liftul*. De un secol și ceva toată omenirea se află într-un lift care cade. Unii pretind că urcăm. Invocă în acest sens și etimologia cuvîntului *ascensor*. S-ar putea să urcăm de vreme ce n-am căzut de tot, dar urcăm în jos. Obiectele sînt aspirate din preajma noastră de fiecare etaj prin care trecem. Altele, străine, plouă peste noi, venind nu se știe de unde. Vor fi aspirate la etajul următor. Mă uit în vitrinele magazinelor și văd în ele un pre-gunoi.

Ce ne scapă de la dezastru, ce ne *mai* scapă, sînt lăzile și sertarele pe care oamenii le urcă în lift cu ei. Pentru lăzi este loc tot mai puțin și, oricum, oamenii nu mai cunosc rînduiala așezării. Acum, lăzile sînt de carton și în ele *pui*. Pui lucruri care se poartă, care sînt la modă. Cînd vor ieși din modă, le vei așeza lîngă ușa liftului, să fie aspirate. Baza au rămas sertarele. Dar pînă cînd? Dacă lucrurile ne cad din mînă nici nu mai ajung în sertare. Despre cădere, punere și așezare le-aș vorbi copiilor în școli.

I NSTANTANEU CU VECEU, LAVABOU ȘI COVATĂ

În adolescență aveam o prietenă „bine născută“ și bine-crescută, care s-a nimerit într-o vară la o stână în Bucegi. Ciobanii anilor '60, mai primitivi decât cei de astăzi, s-au grăbit să umple castroanele cu balmuș. Dar fata despre care vorbeam era învățată să se spele înainte de masă pe mâini, așa că a pronunțat întrebarea memorabilă: *bade, unde-i lavaboul?* Iar badea n-avea.

Tot o prietenă, de data aceasta o femeie care cunoștea bine satul, a poposit într-o altă vară la casa unui moșneag. După ce s-a interesat de fântână, de una, de alta, a întrebat firesc și direct: *moșule, unde este WC-ul?* El i-a făcut semn să-l urmeze, au străbătut curtea toată, au trecut de grajd și de porc și au ajuns la un gard după care se făcea o livadă. Acolo moșul i-a explicat cum se deschide o poartă în gard și i-a spus arătând cu mâna: *ia așa, doamnă dragă, de aici cât vezi cu ochiul e numai veceauă*. Cîndva, cineva a scris un studiu despre „retirata“ la români. Nu-mi amintesc dacă a pus în evidență suficient dimensiunea ei cosmică. În locurile pe unde am umblat prin țară construcțiile precare avînd această destinație pledau pentru o utilizare secundară, marea veceauă se afla în altă parte și nu era făcută de mîna de om.

Eram odată în Maramureș. Stăteam la o gazdă zgîrcită despre care satul spunea că ar fi în stare să-și mînințe și untul de pe pieptene. Mă hrănea, deci, prost. Avea însă o mamă milostivă care prinsese drag de mine și ce făcea? Se ducea și trăgea pe șest sertarul mesei unde, lângă cutia de detergent, figura un fel de prăjitură, o tabla de cocă galbenă și dulce. Tăia din ea o curea, se uita în jur, o strecura în sîn, mai foia puțin ca

TALMEȘ BALMEȘ ...

55

să pară că a avut treabă și căuta momentul când eram numai noi două ca să scoată dintre țite prăjitura cu miros de Deval. *Ia, domnucă, și mănîncă!* Se uita la mine cu ochi albaștri pînă cînd înghițeam ultima fărîmătură.

Reiau istorioarele într-o ordine inversă. Deci, bătrîna care ascundea prăjitura în sîn. Mîncam de fiecare dată foarte greu. Dificultatea n-avea nicio legătură cu locul unde stătuse cuibărită prăjitura înainte de a-mi fi oferită; mă înnebunea mirosul de detergent. Și, dacă mă gîndesc bine, în sat, principalele surse de greață au fost produsele orașului utilizate în mod neadecvat. De pildă, pot să beau din căni de tablă atîrnate în cui la fîntînă pentru călători, am băut din ploscă după nu știu cîți nuntași, dar cînd trebuie să beau din sticlă după altul, îmi pare rău. Iar proba de foc, ca etnolog, am trecut-o cu recipientele de medicamente folosite ca pahare de țuică, modă mare în Dobrogea anilor '70. Parcă le văd. Erau scoase cu respect din sertar și puse pe masă. Fiecare bea din recipientul lui. După ce băutul se încheia, recipientele de plastic, cîndva străvezii, își luau locul înapoi în sertar. N-am îndrăznit niciodată să întreb pentru ce nu le spală. De fiecare dată am închis ochii și am băut.

Povestea cu veceaua cosmică, de cîte ori îmi revine în minte, mă face să mă jenez de meschinăria soluției noastre de apartament. Evident, avem scuze, sîntem obligați să rezolvăm problema în acest fel pentru că trăim în spații mici, frecvent unii peste alții. Dar ar fi regretabil să ajungem să credem că prin vasul de porțelan am depășit cu nu știu cîte stele modul în care trăia moșneagul. Trăim pur și simplu diferit.

În fine, absența lavaboului la sat mi se pare neglijabilă. Satul are covata. În covată frămînti pîine, legeni copilul, speli rufe, te speli. Lavaboul te ajută să scapi de murdăria acumulată între un spălat și alt spălat. Covata, tăiată dintr-un lemn catifelat, este locul unde trupul, prin spălare, se regenerează. Dacă lavaboul devine astfel emblematic pentru ceea ce a ajuns să fie igiena orașului, cu tot cortegiul de deodorante, periute, bureți și

bureței, covata trimite la o curățenie de alt semn, mai aproape de ceea ce numim puritate. Idealul acestei curățenii poate fi rezumat în formula *curat, luminat, ca argintul strecurat*. Pînă în prezent, reclamele de spray nu-și asumă răspunderea de a produce trupuri de argint.

Aș mai adăuga obiceiul fetelor de a se spăla cu rouă sau apă provenită din ultima zăpadă. Atenția enormă care se acordă toaletei mortului (cine nu-l spală bine își face mare păcat), prima scaldă a copilului, baia miresei din preziua nunții, spălutul de sîmbătă cînd lumea își pregătea trupul pentru ziua de duminică. Să nu idealizăm, însă, nu toți țărani erau curați. Care, cum, iar celor murdari li se ducea vorba.

ACUM AM SĂ SCRIU DESPRE PATUL DE ALAMĂ

ȘI ÎNCĂ DESPRE CÎTEVA PATURI PE CARE LE ȘTIU DIN POVEȘTI

Nu pot să uit niște filme australiene pe care le-am văzut la Cinematecă, prin anii '80. Filme artistice, documentare și un film care putea să fie socotit și una, și alta, eu l-am reținut din rațiuni pur etnologice și am scris despre el de cîte ori s-a ivit ocazia. În primele secvențe vedeai cum un trib era exterminat. Supraviețuitoare, o singură femeie. Puteai să presupui că între morți s-a numărat și pruncul ei după lăcomia cu care a furat din curtea unei ferme un copil. L-a luat și l-a dus în pădure. Așadar, o femeie cafenie, aproape goală, cu părul creț și o fetiță bălaie, cu rochiță, cu șorțuleț și așa mai departe. De fapt, din acest moment începe filmul în care nu se întîmplă nimic și, în plus, se derulează lent, foarte lent. După un sfert de oră oamenii au început să iasă din sală. După alt sfert rămăseserăm numai cîțiva. Ce se întîmpla pe ecran? Tic-tac, tic-tac, clipe de viață. Soarele răsare și două ființe atît de diferite începeau să caute de mîncare. Fetița se afla în treabă, iar femeia ba prindea o pasăre, ba un șobolan, ba alegea o rădăcină comestibilă sau culegea bobîțe. Mîncau. Cînd terminau de mîncat începeau să caute un adăpost. Nu-l luau la întîmplare, îl alegeau cu grijă, în legea lor îl amenajau, soarele apunea și ele se culcau. A doua zi, evident, soarele răsărea din nou, femeia prindea altă pasăre, alt șobolan, iar mîncau și, pe urmă, căutau alt loc de dormit. Așa treceau anii. Puteai să-i măsoari după felul cum creștea copilul. Cînd părea să fie de opt, nouă ani, s-ar putea să greșesc, dar nu contează, au trecut într-o zi pe lîngă ferma natală, fetița a recunoscut-o și a fugit spre ea. Cu femeia habar n-am ce s-a întîmplat.

Dacă m-ar întreba cineva ce înțeleg prin *basic needs*, i-aș recomanda, în loc de răspuns, să vadă filmul. Acest film m-a ajutat să înțeleg care este varianta cea mai sumară de locuire. Ce distanță uriașă între modul în care era pregătit, seară de seară, culcușul și cel mai rudimentar pat!

Tot la începutul anilor '80, bătrînul Caraman din Tulcea mi-a zis povestea paturilor prin care a trecut. Fiind român grămostean, și-a petrecut prima copilărie într-un balans transhumant. Atunci, patul lui consta într-o pătură pusă direct pe pămînt, fie că se aflau pe drum, în cabanele improvizate din cîmpie sau în casele lor din munte. Cînd au venit în Cadrilater, au locuit în casele bulgărești din care bulgarii, de voie, de nevoie, pleaseră. Acolo a descoperit „confortul“ patului de pămînt bătut, un fel de podium nu prea înalt făcut din materia menționată, peste care se așterneau covoare și cuverturi. Spinarea poate nu sesiza diferența, dar patul avea, în fine, un volum. La numai un an după aceea, s-a însurat și a cumpărat un pat mare, pictat cu păsări și flori. Se pare că era atît de frumos și nemaivăzut, că întreaga suflare a trecut să-l vadă. Care cum ieșea din cameră, dădea din cap și mormăia admirativ: mă... dar a trebuit s-o ia din loc. Cînd au ajuns la Tulcea, au dormit mai întîi pe o somieră ieftină, cumpărată din piață. Apoi, el și nevastă-sa s-au mobilizat și au cumpărat un dormitor cubist, negru, solid și hidos. Divan cu etajeră la perete și ladă pentru așternuturi, dulap cu două uși, toaletă cu oglindă și taburet. Asta am găsit în camera bătrînilor Caraman, în 1984, cînd i-am cunoscut. Nu le mai plăcea, dar nu puteau să-și cumpere pat nou la capătul vieții. În scurt timp, acest gen de dormitor va fi de negăsit și nu cred că a atras atenția vreunui muzeu din țară. Va fi nevoie de multe cuvinte pentru a descrie cum a fost, iar observația este valabilă și pentru recamierul care, timp de trei decenii, a avut o frumoasă carieră. După ce mi-a povestit ore în șir, după ce mi-a cîntat balada lui Mihai Bey în grecește, moș Caraman s-a oferit să-mi arate patul cel nou al fiului său. Ne-am dus în casa nouă, în camera de la stradă, unde am descoperit cu surpriză un interior de tip catalog Nekermann – fotolii, canapea, covoare miștoase albe și un pat enorm, acoperit

cu o pătură matlasată de plastic. Bătrînul mi l-a arătat ca pe o minune. Așa l-am cunoscut pe regele paturilor în care moș Caraman nu a dormit niciodată, dar în care considera că doarme prin persoana fiului său. În timp ce își lauda fiul, eu mă gîndeam cît de scump a fost plătit fiecare pat în parte și cum, pe măsură ce ele deveneau mai scumpe și mai comode, viața oamenilor se golea de farmec, existența fiului său, posesorul patului Nekermann, fiind un exemplu de pragmatism și platitudine. Te uiți la ei și îți vine să te întrebi: unde sînt drumurile din Pind și luptele cu comitagii de altădată? Spune-mi cum îți așterni ca să-ți spun cine ești. Zi-mi cum ți-ai schimbat patul și voi afla ce ai devenit.

Știi o mulțime de istorii cu paturi. Ca etnolog, așez patul alături de leagăn și sicriu pentru că, viu sau mort, omul care renunță la verticalitate adoptînd poziția orizontală devine un potențial călător între lumi. De aici o mulțime de prescripții și interdicții. În sensul cel mai deplin, omul *stă locului* cînd doarme și cînd moare, somnul prezentînd avantajul unei locuri depline, dar temporare.

Dintre poveștile cu paturi pe care le cunosc, ultima pe care am auzit-o mi se pare tulburătoare prin simplitate. Vorbeam recent cu o doamnă trecută de optzeci de ani. Astăzi spunem *doamnă* oricui, în cazul la care mă refer sintagma potrivită ar fi *o adevărată doamnă*. Și, la un moment dat, m-am pomenit spunînd: ce noroc are cine își petrece toată viața în casa părintească, este ca și cînd nu și-ar tăia buricul de locul în care s-a născut. Mi-a venit să spun asta privind camera însorită în care ne aflăm, cu azalee albe și roșii în fereastră și plină de tihnă, o tihnă care mi se părea că vine din bună așezare și continuitate. Greșește cine își închipuie că mă aflam într-un palat sau într-una din acele case bucureștene care îți opresc respirația. Pur și simplu o casă, nimic neobișnuit, venind dintr-o vreme cînd lucrul se făcea cu măsură. Știam că imediat după venirea comuniștilor le fusese naționalizată, că la parter fuseseră burdușiți o puzderie de chiriași, iar la etaj trăiseră ei, claie peste grămadă, descendenții din trei generații, și nu știu cîți colaterali. Și ce credeți că mi-a zis atunci

doamna, răspunzînd într-un fel la observația mea? Zice: dacă vrei să știi, m-am născut chiar în camera asta în care vorbim și chiar pe patul pe care ești tu așezată, iar cînd o să mor, le-am spus, vreau să mă așeze încă o dată în pat, să stau acolo pînă vine sicriul.

Patul de alamă strălucea în mijlocul camerei însorite. O doamnă care nu se numește Penelopa a găsit răbdarea să-și țeară toată viața în jurul lui. Sau poate că patul de alamă este o plută pe care oamenii vin pe lume și pleacă din ea. Oricum, mă aflu într-un loc de unde nu merita să pleci nici în Rai. Deși, dacă iei cu tine patul de alamă... oare se poate?

SPUNE-MI CE MĂNÎNCI CA SĂ-ȚI SPUN CINE EȘTI

Dezamăgitor pentru mulți, nu există o mâncare specific românească. *În felul nostru* mîncăm ce mîncă vecinii. Rămîne să aflăm cîndva ce înseamnă *în felul nostru*.

Să ne închipuim următorul dialog. Cineva mă întrebă:

- La voi, la București, ciorbă de burtă iesti?
- Iesti, îi răspund.
- Și hamburger iesti?
- Iesti, confirm din nou.
- Atunci ce vă mai trebuie?

Chiar. Nu ne mai trebuie nimic. E bine și liniște. Cu un deget stăm înfiți în tradiție și cu altul în chifteaua americană care reprezintă viitorul nostru luminos. Faptul că, în prezent, pentru românul care nu fură un hamburger sau o ciorbă de burtă sînt frecvent inaccesibile nu contează. Nu contează nici că „hrana săracului” constituie, pentru același român, unicul prilej de a mînce în oraș. Mi se pare umilitor. Și îmi închipui cum i-aș spune celui care mi-a pus întrebarea:

- La noi, domnule dragă, la București, pe vremea cînd trăiam omenește, mîncam în trei feluri. Acasă în primul rînd. În jurul mesei familia se reunea și mînce respectînd un întreg ritual. Aceasta era bucătăria noastră feminină, „ca la mama acasă”. Deși mîncam bine la mama, mîncatul în oraș era frecvent. Bucătăria din

birturi, restaurante și grădini de vară era de semn bărbătesc. Nu stau să-ți explic de ce, crede-mă pe cuvânt. Și mai era o „bucătărie“, cînd de mamă, cînd de tată. Alimentul consumat pe stradă, bucuria hoinarilor și a copiilor. Ce s-a ales de bucătăriile noastre n-o să-ți spun. Să vorbim mai bine despre ce o să se întîmple de acum înainte. Hai să-ți ghicesc viitorul bucătăriei românești într-un hamburger și într-o ciorbă de burtă. De ce să limităm ghicitul la cafea?

Timpul întâi. Plătesc și primesc o tăviță de plastic. Pe fundul ei, o hîrtie care mă informează despre tipurile de hamburgeri, ca să știu ce mîncînc. Pe hîrtie, un teanc de șervețele, punga de cartofi cu maioneză și o toltoasă de mărimea unui măr turtit. Desfac ambalajul și iese minunea la iveală. Ghicitul în hamburger nu presupune să guști. Mă uit și citesc. Văd o chiftea bleagă și o pîiniță bolnăvicioasă. Întrezăresc pentru bucătaria românilor un viitor la fel de nesănătos. Drumul de ketchup care se prelinge din chiflă nu duce nicăieri. Speranța pe care o flutură o bucățiță de salată clorotică nu mă convinge. În galbenul maionezei văd noroc la hepatite. Gras peste gras este o regulă bună în pictură, gras pe prăjeală ar trebui să însemne șah la ficat. Cartofii sînt tăiați și rumeniți în mod egal. Toți au avut aceleași șanse și îi mîncînci la rînd, fără să alegi. Strategia de a lăsa la sfîrșit pe cei crocanți nu mai ține, bucătaria viitorului va fi fără „bonne bouche“. Mulțimea de șervețele albe mă face să cred că vom mîncă puțin, prost, dar ne vom șterge la gură îndelung. O față îmbrăcată vesel freacă pardoseala curată cu un șomoioș și împarte baloane. Îmi pare rău, nu pot să ghicesc mai mult într-un aliment fără sex.

Timpul doi. Fac abstracție de locul unde am comandat ciorba de burtă și de cît costă, dacă ne aflăm într-un birt popular sau într-un restaurant de lux. Mă concentrez asupra lichidului din farfurie. Cîteva steluțe de ulei prevestesc bani la drum de seară. Nu prea mulți, o chenzină indexată, eventual. Amestec cu lingura și număr: opt, nouă, zece... bucățele de carne albe și scămoase. Nu e bine. La iarnă va fi frig. Văd gospodine

încăpăținate care, de Crăciun, coc cozonacii noaptea. Miroase a oțet. Asta înseamnă acreală în suflet și sfadă. Din culoarea ardeiului iute rezultă limpede că niște inși fură ceva altor inși. Nu se vede nici ce, nici cât.

Am glumit... Nu pot să ghicesc viitorul bucătăriei românești. Ea n-are niciun viitor. Intrăm în bucătăria Europei, a Americii, a lumii întregi. Este stupid să trăiești cu gîtul întors. Dar eu vreau să fiu stupidă. Am să-ți povestesc ce-am pățit acum doi ani, la Atena. Era vară și cald. Mătușa mea murea de sete și m-a împins într-un McDonald's. Dorea să stea jos, pretindea un loc curat și, mai ales, cred că îi plăcea să fie între tineri. După ce am citit prețurile, frumos afișate, am simțit că mă îneacă furia. Totul era de două și de trei ori mai scump decît la prăvălia de peste drum, unde puteai să mănînci plăcinte cu spanac, brînză și carne și, de băut, puteai să bei tot ce vrei. Am întrebat pe cei doi tineri cu care împărțeam masa, sala era plină, pentru ce nu se duc acolo, unde este mai ieftin și mai bun. Mi-a răspuns fata explicîndu-mi că aici e mai răcoare. M-am enervat. Le-am spus că ei sunt din neamul lui Platon și că prin programul lor genetic pot să suporte căldura de afară. Fata a zîmbit și mi-a zis că Platon, dacă ar fi trăit, s-ar fi aflat la una dintre mesele de alături, era prea deștept ca să tragă la rău. Nu m-am lăsat și am replicat că, mîncînd hamburgeri, Platon ar fi scris altfel. Eram furioasă și am spus multe prostii. Acum n-aș mai spune ce-am spus, m-aș duce, pur și simplu, la plăcinta de spanac de peste drum. Fiecare cu Platonul lui.

ALTĂ SCRISOARE ÎN CARE ESTE VORBA TOT DE MÎNCARE

Dragă Fefe, te aștept cu murături. Astăzi dis-de-dimineață eram în Piața Matache. Acolo am cumpărat cincisprezece kilograme de gogoșari și cinci de castraveți. Iar acțiunea continuă, acesta este numai începutul. Le-am cărat acasă ca o sfîntă. A urmat spălatul în multe ape, tăiatul, curățatul, opăritul, așezatul în borcane, aplicarea celofanului ud și legatul la gură. Patru ore în cap, patru ore care nu se mai întorc. La sfîrșit, toată bucătăria mustea într-o zoaie grasă și lipicioasă. Rețeta Ioanei implică zahăr și ulei. Încă o oră de spălat și lustruit. A fost îngrozitor. Cînd am văzut masa acoperită de borcane roșii și verzi, mi-am învins ispita și am reușit să nu le număr. Toate gospodinele își numără borcanele. Eu, nu, niciodată, eu nu. Fac tot ce pot ca să-mi păstrez lipsa de plăcere. Refuz respectul de care se bucură o gospodină bună. Mi-ai spus de multe ori că scîrba mea față de bucătărie se hrănește din veleități intelectuale. Greșești. Cunosc adevărate intelectuale care fac gospodărie cu simplitate și plăcere. Cel mai bun ghiveci l-am mîncat la prima balerină a românilor. Se poate și așa. Pe mine însă mă înnebunește să-mi pierd viețișoara cu lucruri care nu durează. Aș face cu plăcere mîncăruri din piatră, din lemn sau din ceva care durează măcar cîteva săptămîni. Este motivul pentru care am acceptat să fac murături. Insuportabil mi se pare tic-tac-ul meselor cotidiene. Scoală-te masă, pune-te masă și iar pune-te, și iar scoală-te... E prea de tot. Mă gîndesc dacă nu cumva răzbat în mine strămoașele nomade, dacă nu cumva respectul pentru bucătărie și oale vine dintr-un model de cultură sedentară. După masa de seară, bunica mea aromîncă zicea: „Am păcălit-o și astă seară“. Am întrebat-o pe cine am păcălit și ea mi-a

TALMEȘ BALMEȘ ...

65

răspuns serios: pe burtă. Și așa mi-a rămas în cap. Burta se păcălește. Din cînd în cînd, îi mai dai și ceva bun. De sărbători, să zicem. Fac o distincție netă între masa cotidiană și cea de sărbătoare. De cînd ai plecat, o duc numai într-un cotidian. Te aștept să mănînc. Cu dor și drag, Riri.

N

ECINSTEA ȘI APATIA STRICĂ OMENIA

Mă întreb ce este mai greu, să-ți lași cheful sau să-ți lași voia? Când îți lași voia, faci voia altuia, dar când renunți la cheful tău, pur și simplu rămii fără chef. Bine să fie? Au dreptate oamenii care se rățoiesc la tine zicînd „aici nu merge după chef, aici facem lucruri serioase”? Ordinea și disciplina se pot dispensa total de chef? Personal, nu cred. Am încercat să văd cum numesc nemții cheful și am găsit în dicționar o sumedenie de cuvinte. Tocmai la nemți, care sînt atît de serioși...

Și, vorba cîntecului, cheful din ce e făcut? De unde vine și unde se duce, cînd se duce? Cum acționează? Este un catalizator? Nu știu să răspund. Ceea ce urmează nu este un răspuns decît pentru mine. Cheful face parte din familia stărilor inefabil „de subțire” care vin și pleacă, trec peste noi, prin noi, ne dilată și ne comprimă sufletul, ne întăresc și ne răvășesc. Sînt înclinată să acord acestor stări multă atenție și respect. Nu stric cheful altora și, pe cît se poate, îl urmez pe al meu. În fond, cheful este un vînt care suflă, din cînd în cînd, în pînzele corăbiilor noastre, mișcă aripile morilor noastre, dar cîți dintre noi sînt dispuși să trăiască din vînt?

La al treilea cîntat al cocoșului s-a trezit și badea Ilie. Nu s-ar fi dat dus din casă. S-a uitat apatic pe fereastră. Altă zi... Ce-o fi cu badea Ilie, e bolnav? I-a murit nevasta, o vită, o rudă? Să fi băut ieri prea mult la nuntă? N-a băut că n-a fost. Atunci de ce n-are vlagă și chef? A mai fost unul care și-a pierdut mințile peste noapte. Acum a ieșit și stă pe băncuța din fața casei. Am să-l iscodesc:

- Șezi, bade Ilie, dar ești apatic...

- Ba, numai șed.

A răspuns cum răspunde el! Poate că n-are nimic. Mă miram și eu: un țăran apatic?! O fi numai obosit. Dar, cînd țăranul începe să dea semne de oboseală, este bine să fie ținut sub observație.

Cum s-a trezit, nenea Toma s-a dus la baie. A pus mîna pe robinet. A constatat că apa nu curge. Ahaaa... a zis el. Și-a tras hainele pe nespălate și a luat sacoșa cu mînere răsucite să se ducă la piață. Trebuie să cumpere pîine și cartofi, pentru țuică n-are bani. La ieșirea din lift s-a întîlnit cu trei vecini și le-a zis că n-are chef.

În timpul din urmă, mulți n-au chef. Alții au. Aceștia din urmă trec voios în mașini noi peste trecerile de pietoni cînd este verde. Am impresia că oamenii din jurul meu s-au îmbolnăvit. Unora li se îndoaie spatele și altora li se bombează pieptul. Se umple țara de apatici și de infatuați. Ce ne facem?

Revin la apatie. Apatie este un ins fără patos. Mă întreb cum au ajuns românii să-și piardă patosul după cîte au pătimit. Știu de la mama că omul trebuie să fie om. Mi-a repetat-o și o repet și eu. Un om apatic este jumătate de om. Viața lui se desfășoară alături.

- Nea Toma, dacă îți cumpăr țuică ești voios?
- Pentru ce să fiu voios? Cumpără-mi!

Românii și-au pierdut și voioșia. Cine o găsește, primește o recompensă de la mine. Cred că au pățit și franțujii ceva, pentru că observ cum dispare din limba lor cuvîntul *allégresse*. Și în acest caz rămîne valabilă recompensa, sper să o dea francezii. Dacă mă gîndesc bine, voioșia românilor se află de mult în tratament. Omul este voios cînd își face voia. Să-ți tai voia este, uneori, un sacrificiu, să ți se taie voia poate fi o crimă. Timp de 45 de ani ni s-a tot spus că trăim într-o societate care așază în centrul grijii sale omul și nevoile lui. Zis și făcut. Așa au ajuns o parte din români apatici. Eu nu. Mă revoltă prea multe, sînt prea supărată.

- Nea Toma, hai să te descînt de apatie, poate că îți vine cheful înapoi:

A plecat Toma pe cale, pe cărare,
Voios, sănătos și la pungă gros
Și s-a întîlnit cu Apaticul,
Singuraticul, subțiraticul
Care, cum l-a privit,
Carnea i-a smolit,
Fața de la lume i-a sucit.
Șade Toma cu spatele întors către lume.
Nu grăiește, nu muncește, nimic nu mai voiește.
Toarnă, Tomo, toarnă, frate,
Că eu nu întorc fusu',
Întorc voia bună lui Toma.
Eu nu bat cuiu',
Bat lui Toma apatia,
Că a ajuns mai rău ca piftia.
Eu nu înțep cu acul,
Că îl înțep pe Dracul
Să-i ia lui Toma apatia și
Să-l lase curat, luminat,
Ca argintul strecurat.

Descântecul de la mine
Și leacul de la Dumnezeu.

Și tot de la mine o litră de țuică, nea Toma.

OMUL GOL NU ARE PROBLEMELE CARE URMEAZĂ. ARE ALTELE

Haina face pe om? Nu, omul face haina! O vreme, să-ți faci haina însemna s-o torci, s-o țeși și s-o coși. La capătul acestui secol ajunge să știi s-o alegi și să ai bani s-o plătești. Nu insist asupra prețului cu care ne plătim comoditatea, asupra pierderilor care se produc în planul diversității. Constat, pur și simplu, că acum este altfel. Ceea ce mă frapază însă este vizibila derută a românilor în fața noilor coduri vestimentare. Urmăriți, vă rog, felul cum reacționează românul la recomandarea *dress: casual*. Relatez o situație anume. Recepția urma să aibă loc la iarbă verde, pe la șase și ceva. Să vezi și să nu crezi câtă amestecătură... Rochii lungi de seară și bijuterii mari, tocuri care se înfîgeau în pământ, costume bărbătești puțin prea noi, o rochie de rips negru moștenită de la o bunică antebelică, multă confecție ușurică din categoria celei care a invadat piața românească, adică fuste, bluze, rochii din „mătăsică“ fără prea mult haz, câteva perechi de blugi, foarte puțină încălțăminte comodă, și peste toate plutea o intenție generală de „andimanșare“ și de inadecvat. Nu este drept să ne judecăm cu prea multă asprime. De unde atîta adecvare? Principala noastră problemă este că suntem săraci.

Termenul *casual* nu poate fi tradus în limba română. Am încercat. În măsura în care vom asimila codurile vestimentare care se modifică și în același timp se mondializează sub ochii noștri, le vom prelua cu termeni cu tot. Oricum, nu poți să înțelegi ce este *casual* dacă nu ai în vedere poziția pe care o ocupă în scala formulilor vestimentare, scală care se întinde de la formal la informal. Enumăr câteva posibilități, fără să mă consider o specialistă.

Black tie înseamnă ținută de seară în sensul cel mai propriu: smoking, jachetă, costume închise la culoare pentru bărbați, mai curînd negre, și rochii lungi și bijuterii „adevărate“ pentru femei. Cravatele negre ale bărbaților pot să aibă și picățele... La o astfel de ocazie, pe invitație poate să scrie și *evening attire*, ceea ce este cît se poate de traductibil și comprehensibil pentru români, înainte de venirea comuniștilor ei avînd o solidă experiență în materie de haine de seară.

Office sau *business attire* se compune din hainele cu care oamenii de afaceri, demnitarii și funcționarii înalți „merg la serviciu“. Costume bune și sobre, cravate temperate, taioare și rochii cuminți și scumpe.

Smart casual presupune mult rafinament, curaj și fantezie. Ne aflăm în registrul informal al petrecerilor organizate cu mulți bani. Îmbrăcat așa poți fi invitat pe un iaht sau la iarbă verde bine îngrijită. O astfel de ținută poate să coste uneori mai mult decît unele haine de seară.

Acum vine *casual*, de la care am pornit, și care înseamnă: *fă cum vrei, îmbracă-te cum te simți bine, contextul nu îți impune nimic*. Mare belea libertatea, mai ales cînd vine după cincizeci de ani de figuri impuse. Reamintesc celor care au uitat că în toată această perioadă pălăria, mai ales la femei, a fost considerată o provocare burgheză, că barba și părul lung la bărbați erau dușmanii moralei proletare, că în anii '70 milițienii tăiau cu foarfecele fustele prea lungi sau prea scurte. Cei care nu știu cum se petreceau lucrurile să se mai intereseze. Iar acum vin unii și îți spun: *îmbracă-te cum te simți mai bine!* La o sumară analiză, rezultă că românii sacrifică ușor comoditatea, pot să ignore contextul, dar investesc mult în „imagine“.

Mai există ținuta *sneakers*: blugi, șort, adidași, tricouri și fel de fel de bluzițe. Nimeni nu te invită în mod formal să vii îmbrăcat așa. Există locuri publice unde se indică pe ușă că nu este admisă o atare relaxare vestimentară.

Greu să te descurci în toate astea, cu atît mai mult cu cît se adaugă tot felul de tradiții ale locului! Ce te faci cu cei care se simt foarte eleganți sau se simt foarte bine cînd sînt îmbrăcați în „port național“? Pentru această situație, mai că merită să deschidem o discuție specială. Acum îmi dau seama că problema la care ne referim este de ordinul adecvării, de care românii se sinchisesc mai puțin. Să vă dau un exemplu la care țin: este vorba de povestea lui Nastratin Hoge și hainele bune. Pentru cine nu o cunoaște o rezum. A fost chemat odată la o nuntă și el s-a dus îmbrăcat *casual*, dacă nu cumva chiar *sneakers*; ce-o fi însemnat *sneakers* la turci?! Oamenii l-au așezat la capătul mesei și abia dacă a apucat să roadă un os. La nunta următoare și-a procurat haine noi și efectul a fost imediat: l-au pus în capul mesei și i-au adus în farfurie coada berbecului gras. Atunci, el a început să-și moaie mînecele caftanului prin sosuri și să spună: *mîncați, haine scumpe, aici numai voi vă bucurați de respect!* A greșit Nastratin, a greșit cu certitudine! Cînd nesocotești convențiile, fie ele și vestimentare, nu ești tu cel îndreptățit să fii supărat.

Oarecum în aceeași ordine de idei, dacă o să mă întrebați ce mă frapează la îmbrăcămintea etniilor din Balcani, o să mă grăbesc să răspund că excesele. De pildă, sînteți capabili să vă imaginați cum putea să arate tînăra aceea bulgăroaică despre care Nenițescu spunea că își înconjură mijlocul cu un brîu de 25 de metri? Ca să poată face așa ceva, ieșea în drum și era ajutată de cineva; iar peste brîu punea o fustă și încă o fustă, apoi șorțul, paftalele, una, două, trei perechi și, cînd nu mai putea să se miște și arăta ca o puțină, fața asudată i se lumina pentru că se știa frumoasă. Dar albanezul care își făcea cămașa cu 300 de clini? Cît putea să cîntărească o astfel de cămașă, cît costa, cum se spăla? Peste cămașă veneau ilicele cu ceaprazuri de aur și argint, centura cu pistoalele bătute în peruzele și, atunci cînd ajungea ca un pom înflorit, ca să fie și mai frumos, albanezul adopta un mers artificial, dezarticulat, rupt din șold. Excesive prin finețea lor erau și dantelele grecești, bibilurile cusute cu fir de păianjen și vâlurile de zînă pe care le purtau femeile în haremurile turcești.

Mă aflam într-o dimineață în Muzeul Benaki din Atena cu un grec nepriceput în arta țărănească. Se afla acolo ca să mă însoțească și, la un moment dat, cuprins de uimire și mândrie, m-a întrebat dacă și noi, aromânii, avem așa ceva. Pusese întrebarea fără gând rău, dar eu i-am răspuns cu înverșunare: nu, noi nu avem! Nici la nord și nici la sud de Dunăre n-avem! După o pauză lungă în care am lăsat să mi se perinde prin fața ochilor toate grecoaicele din neamul meu risipite prin insule și stînd cuviincios în cochiliile albe ale caselor de piatră, cu privirea lungă îndreptată spre mare, de unde vine bărbatul, și cu privirea scurtă ațintită asupra unui petec de pînză care urmează să fie brodat, am mai spus încă o dată: nu, noi nu avem! Păi, grecoaicele ce aveau de făcut? Să măture și să albească zidurile casei, să crească două capre și cîțiva copii... nici măcar noroi n-aveau! Pe cînd aromâncele, tot timpul pe drum, ridică-te casă, așază-te casă, gătește, gătește pentru ai tăi, pentru ciobani; toarce, toarce, toarce, deapănă, țese, vopsește, împletește, cară, cară... cară tot timpul ceva de undeva în altă parte și înapoi, cu degetele înroșite de frig și de apă rece, încîrligiate de tors și de împletit, purtînd animalele bolnave în spate. Și, dacă vrei, treci Dunărea, privește și aici. Mergi cu femeia la cîmp, sapă, seceră, adună fîn, întoarce-te de la cîmp, mergi cu ea la porc, du-te la vacă, sparge lemne, toarce, țese și gătește pentru un bărbat care nu pleacă pe mare, stă acasă și mănîncă de trei ori în aceeași zi.

Știi că făcînd dreptate bunicilor și străbunicilor mele aromânce sînt pe cale să nedreptățesc pe cele grecoaiice care nu își făceau, probabil, bibilurile din prisos de timp, ci pentru că așa se cuvenea să faci în lumea lor, atît de diferită de a noastră.

Pouqueville, care i-a cunoscut pe aromâni la începutul anilor 1800, le lăuda cumpătarea. Persoanele care erau seduse de îmbrăcămintea strălucitoare, cele care își însușeau gustul echivoc al albanezilor erau luate în rîs. În 1875 de pildă, în Samarina este interzisă căciula femeilor, socotită a fi prea costisitoare. Fetele care se

încăpăținau să o poarte erau huiduite. Treptat, vechile podoabe au fost abandonate și, în locul lor, au pătruns obiectele, scumpe și ele, de la oraș.

Este greu să faci dreptate cuiva în Balcani. În general, este greu să judeci pe cineva după haine, ceea ce pentru unii înseamnă *mult*, pentru alții poate să reprezinte *abia*. Oricum, merită să rețineți că hainele aromânilor erau făcute numai din lână și din bumbac, că femeile nu brodau, existau croitori, sate întregi au fost specializate în meșteșugul croitoriei. Cei mai mulți dintre croitori erau bărbați. Și mai existau și croitori ambulanți. Urcau pe munte vara, când lina oilor era toarsă și țesută și, așezați sub umbrar, coseau oamenilor haine. În Nenițescu parcă am găsit informația că, toamna, atunci când coborau din munte la șes, aromânii își vindeau hainele vechi bulgarilor. Faptul mi s-a părut uluitor. Cum naiba purtau bulgarii niște haine diferite de portul lor? De douăzeci de ani de când studiez Balcanii, nu este pentru prima oară când îmi vine să spun că nu înțeleg.

Era pe vremuri un banc cu un iepuraș, un lup și o bască. Acțiunea se derula ca într-un film de desene animate rusec. Ori de câte ori întâlnea iepurașul, lupul îl întreba: iepurașule, ai bască? Dacă avea, pac, îi dădea cu o bită în cap, dacă nu avea, sancțiunea era aceeași. Poanta nu reușesc să mi-o amintesc.

Dacă urmărești istoria bascului, rămâi surprins de faptul că ultimul secol și jumătate amintește întrucîtva de banc. Într-un peisaj patriarhal din Franța, țărani au purtat multă vreme pe cap un fel de căciulă rotundă și plată făcută din fetru. Au purtat-o un secol, au purtat-o două, au purtat-o nouă... Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, pac, boema franceză preia beret-bascul care se răspîndește în boema europeană. Un pictor cu beret-basc este un fel de pictor cu clop. În secolul XX, mai precis în prima lui jumătate, pac, pac, bascul intră în uniforma grupărilor de dreapta. O poartă și ei ce o poartă și, pac, pac, pac, bascul devine sub comuniști însemnul de proletar. În noul peisaj politic și social, pălăria era o provocare. Bărbatul avea de ales între șapcă și basc, iar femeia purta basma. Și țărani colectivizati purta basc. O bască albă figura pe capul oricărui pionier.

Visez într-un muzeu o movilă de băscuțe uzate. La poala movilei văd un difuzor de lemn cu limbă plată de tablă, de felul celor care au făcut să răsunе în sate vocea lui Stalin și a lui Gheorghiu-Dej. M-aș duce din cînd în cînd să le văd și, pac, mi-aș da una în cap, nu cumva să uit. Acum sala există la Muzeul Țăranului: bască, difuzor, Lenin, Stalin, Gheorghiu-Dej, tot tacîmul.

DIN CARE REZULTĂ CÎT DE COMPLICATĂ ESTE O PROBLEMĂ SIMPLĂ DE RUDENIE

Măcar o dată în viață omul ar trebui să fie pus în situația de a-și cerceta familia. Trecînd peste stupoare, rezerve și chicoteli, fiecare ar avea de întocmit arborele genealogic al neamului său. Operația devine cu adevărat utilă cînd se realizează în doi timpi: mai întîi notezi ce știi, ca să vezi cît de puțin știi, și apoi completezi cu ajutorul unui bătrîn din familie. Pus pe hîrtie, un arbore genealogic te face să te simți mai bogat, mai sigur pe tine. Un scriitor francez contemporan, al cărui arbore genealogic îmbunătățit înregistrează faimoase nume de familii europene și merge, parcă, pînă prin secolul XII, pretinde că a fi nobil înseamnă să cunoști numele strămoșilor tăi. Pentru a ști cum li s-au numit strămoșii, nobilii țin de mult socoteli. Pomelnicele țaranilor, într-un fel, realizau același lucru: Ion, Ion, Vasile, Maria, Ion... Pe cei uitați la pomeniri țărani îi împăcau, o dată pe an, cu o coptură de aluat numită *uitata*. Doar noi, cei care nu sîntem nici nobili, nici țărani, lăsăm cu neglijență în urmă puzderie de strămoși uitați.

Ce vă propun în continuare nu este simplu. La sfîrșitul lecturii nu pretind nimănui să înceapă cu febrilitate o muncă de genealogist. Vă invit să facem împreună un exercițiu de anamneză, să urcăm fiecare cu gîndul în răsărul neamului lui. Eu am pornit!

Așadar, mama și tata. Trecem peste ei! Sînt cei despre care știm cel mai mult. Mergem mai departe! Bunicii. Mulți dintre bunici sînt deja biete fotografii șterse. Eu, de pildă, nu mi-am cunoscut niciun bunic. Bunice am avut trei: Irina, Mari și Caterina. Le-am cunoscut pe ultimele două. Cînd m-am născut, Irina murise de mult.

Povestea ei e scurtă. După ce s-a logodit cu cel care avea să devină bunicul meu, acesta i-a spus, ca Ulise: mă duc pînă acolo cu vaporul... Și, tot ca Ulise, s-a întors după mulți ani. Ea l-a așteptat. S-au căsătorit, au făcut o fată și femeia a murit. Nu cred că Homer a avut în vedere varianta în care moare Penelopa. Din fotografie, Irina ne privește cu ochi cuminți. La gît poartă o camee. Știu că era îndemînică și că avea o mașină de cusut. Mari a fost a doua soție a bunicului Spiru. Trecea drept cea mai frumoasă fată din Brăila. Este bunica mea cea mai consistentă, aș putea să relatez despre ea o sumedenie de povești. Pe bunica paternă, Caterina, am simțit-o întotdeauna departe, din altă lume. Avea cinci ani în timpul războiului din 1877! S-a căsătorit extrem de tînără cu un bărbat divorțat și au făcut împreună șapte copii. După ce au terminat de făcut copiii, el a plecat în America, unde a murit imediat. Ea a trăit nouăzeci de ani. Nu știa povești. În ultimii ani ai vieții a fost deportată de comuniști. Au luat-o de la Constanța, dintr-o casă de oameni, și au dus-o într-o baracă de lemn, într-un loc care se numea Neagra, lîngă Bicaz. Am cunoscut-o cînd era bătrînă și micuță, un ghem de haine negre. Se lăuda că în tinerețe fusese înaltă și puternică. Nu o credeam. După ce a murit și trupul ei chircit s-a destins, ne-a dovedit din coșciug cît fusese ea de înaltă. Bunicul Gheorghe, americanul, are pentru mine un contur foarte șters. Știu despre el numai două lucruri: că a plecat din sat ca să nu se omoare cu fratele lui – unul era filogrec și celălalt nu – și că, într-o zi, a adus acasă un pește foarte mare. Cînd vorbea despre pește, Caterina deschidea brațele larg, ca o pajură bătrînă. Spiru a fost căpitan de vapor. I-au lipsit toate viciile pe care le atribuim în mod obișnuit marinarilor. Se născuse în Chefalonia. Recent, am auzit un catren despre chefaloniți care, în traducere, sună așa: *Chefaloniți sintem / Patruzeci și cinci cu totul. / Încă cinci dacă eram, / Cuceream Constantinopolul.*

Eu am terminat cu bunicii. Dacă n-ați terminat, vă aștept. Pe urmă vom face pasul următor: străbunicii. Pe tatăl Irinei îl chema Iacumi. Scria poezii. Pe mama ei o chema Angherio. După ce i-a murit nevasta, Iacumi și-a lăsat cei cinci copii unul în grija altuia și a plecat la Paris. Tatăl bunicii Mari avea prăvălie și a dat faliment la

Calafat. În prima mea copilărie am înotat în lăzi cu nasturi de sidex și în valuri de dantelă. Mama lui Mari se numea Eleni și era din Mitilini. Vrednică și severă, ne iubea discret. Despre părinții Caterinei am auzit că erau bogați, adică aveau mai multe oi și mai mulți măgari decât alții. Pentru ce au căsătorit-o la paisprezece ani cu un bărbat divorțat rămâne pentru mine o enigmă. Cine erau părinții lui Gheorghe iar nu știu. Nu am întrebat la timp și acum nu mai am pe cine să întreb. Tatăl lui Spiru era primar. Într-o zi s-a pomenit cu toți feciorii – în număr de trei – că vin și îi spun: tată, noi plecăm în România, acolo e bine. Atît le-a spus: *Unde veți merge, veți fi străini și, cînd veți reveni acasă, veți fi străini iar.*

Hai, încă o treaptă! Stră-străbunicii. Nu știu cine erau părinții lui Iacumi și ai lui Angherio. Nu știu numele părinților lui Eleni. Am aflat, în schimb, o istorie despre o strămoașă a ei. N-o pot plasa într-o epocă. Se știe că trăia într-o casă de piatră cu socrii și cumnații. Cînd soțul era plecat – și grecii pleacă des – trebuia să doarmă în turnul casei, izolată. Într-o noapte, pe cînd își alăpta primul născut, un sfînt a ieșit din icoană și i-a spus: zi-le oamenilor din insulă să se roage. În zori a comunicat soacrei. Soacra a rîs. Iar noaptea care a urmat experiența s-a repetat. Soacra a rîs iar. A treia noapte, sfîntul a ieșit din nou din icoană, a rostit cu tristețe cuvîntul *păcat* și un cutremur puternic a scuturat pămîntul. Strămoașa lui Eleni a ieșit din turn uitînd copilul în leagăn. Soacra, deci o strămoașă a noastră și mai îndepărtată, a fugit să scoată copilul și, în clipa cînd ieșea cu el în brațe, o piatră din acoperiș a căzut și a omorît-o numai pe ea. Părinții părinților Caterinei sînt pe veci uitați. Un posibil strămoș al lui Gheorghe ar putea fi Manea Șafarica, celnic, consemnat de I. Caragiani; dar nu avem nicio dovadă că am fi neam cu el. În fine, părinții primarului din Chefalonia îmi sînt perfect necunoscuți. Tot ce pot să presupun este că au trăit în același sat cu nume frumos, Marcandonata. Acolo, mama a întîlnit, acum trei ani, un preot și un țăran care, în după-amiezele libere, construiau de capul lor o bisericuță.

MAI DEPARTE E BEZNĂ. EU MĂ OPRESC AICI! CEI CARE PUTEȚI, CONTINUAȚI...

Cînd cineva îți vorbește de neamul lui, să-l întrebi: care neam? La mirarea lui poți să adaugi: neamul mamei sau neamul tatălui? Pentru că, pînă una-alta, toți sîntem produsele unor intersecții. Patru, și nu două neamuri pun la bătaie pe cei doi tineri. Această fuziune favorizează crearea rolurilor de mamă și de tată. Din exersarea rolurilor rezultă prunci. Cui vor aparține pruncii se decide în mod diferit, de la o arie culturală la alta. Ei pot spori neamul tatălui sau al mamei. Asta în mod obișnuit. Am întilnit în cărți informația că există triburi din Africa unde băieții sînt atribuiți clanului din care face parte soțul femeii care a moșit. Cu suficiența pe care ți-o dă propria ta cultură, îți vine să spui „ce proști!“.

După ce s-a tranșat cui aparține, copilul crește și se căsătorește. Prin căsătorie intră în legătură cu neamul „perechii“ lui. Spun „neamul“ pentru că așa vine vorba, de fapt „perechea“ nu are unul, ci două. Ne-am înțeles că așa e la toți. În practica vieții, aceste încrucișări pot să producă situații insuportabile. Să ne închipuim cazul în care un cuplu provoacă un amestec de olteni, ardeleni, moldoveni și bănățeni. Vor avea probleme și cînd vor încerca să facă împreună o mămăligă. Fiecare e altfel și, în felul lui, judecă și relațiile de familie. Dacă privești într-un atlas dialectal, constăți că și termenii de rudenie diferă. Fac ce fac și, pînă la urmă, în legea lor, se înțeleg.

Referitor la termenii de rudenie, menționez ceva care mi se pare interesant: cînd vorbește despre arborele lui genealogic, un grec utilizează cuvîntul *riza*, care înseamnă *rădăcină*, timp în care, în aceeași situație, românul vorbește de *spiță de neam*. Așadar, pentru un grec neamul se organizează vertical, iar la noi

există conotația, fie și slabă, de structură rotundă. Cu toată iresponsabilitatea, afirm că rostogolitul ocupă un loc important în viața noastră de români. Greu de spus dacă e de bine sau de rău, amintesc în treacăt un proverb aromân care pretinde că de piatra rostogolită nu se prinde mușchiul.

Între zicerile despre neam la care am reflectat, mi-a reținut atenția cea de *neam de neamul meu*. Nu am putut să-i înving obscuritatea. În schimb, am ajuns la părerea că utilizând această sintagmă poți să-ți asumi toate neamurile pe care le-ai lăsat în urmă și să vorbești în numele lor. În plus, ceea ce faci spunând *neam de neamul meu* este să atingi o deplină conștiință a ideii de *noi*, noi-ul cel mai deplin, primul dintre *noi*!

M-am întrebat deseori ce anume a făcut ca neamurile din care provin să funcționeze atât de solidar. Sînt uniți și cei din neamul tatei, și cei din neamul mamei. Un rol important cred că l-au avut bunicile Maria și Caterina. Amîndouă văduve de timpuriu, au reușit să-și păstreze copiii uniți. Dar ceea ce a contat cu adevărat a fost un fel de cod al onoarei de la care neam de neamul meu nu ne-am abătut. Un cod rudimentar, nu cine știe ce. La noi este rușinos să nu ajuți pe unul din neam cînd se află la supărare. Un văr e ca un frate și un frate este ca tu.

Așa ne rostogolim, cine știe de cînd, printre alte neamuri, uniți atât cît se mai poate în zilele în care trăim, încercînd să ne amintim că, pentru frate, brînza nu e pe bani. Și nimic altceva, nu numai brînza.

Cine reduce problema cuplului la cuvîntul *împreună* riscă să nu mai știe ce înseamnă *împreună*. Dar *împreună* nu poate fi altceva decît antonimul lui *singur*. Singurătatea în cuplu este văzută ca un eșec. În categoria lui „împreună“, cuplul reprezintă structura cea mai simplă. Un fel de moleculă.

Dumnezeu ne rînduiește doi cîte doi. La Judecata de Apoi îi va fi mai ușor să ne numere. Alah, care îngăduie poligamia, în momentul socotelilor finale, va pierde timp mai mult.

Într-un articol despre *familia celulară* (gruparea: mama, tata și copilul) propuneam o discuție despre *modul lor de rezidență*, despre ce înseamnă să trăiești sub același acoperiș. Dintr-o greșeală de tipar a apărut *modul lor de rezistență*. Cum nu mă gîndisem mai înainte? Problema rezistenței la viața conjugală este un subiect cu desăvîrșire neexplorat...

Țăranul zice așa: *Măritatu-i lucru mare,/ Nimeni nu-l poate stricare,/ Nici popă și nici birău/ Numai, singur, Dumnezeu.* Vorbă să fie! Să nu ne închipuim că, în sat, cuplurile nu cad în greșeală. Cad, se ridică și iar cad. Rușinea este cea care face ridicarea mai ușoară.

Peste drum de casa mamei locuiește o familie de țigani. Din cînd în cînd „divorțează“, după ce el o fugărește pe stradă cu o cărămidă pe care nu o aruncă niciodată după ea. Într-o zi au „divorțat“ mai serios și am avut ocazia să urmăresc scena partajului. Ea a rămas cu fetița în casa aproape goală. Pe el l-am văzut cum stătea pe trotuar nedumerit, ca omul care n-are poftă să plece la drum. Și acum urmează o scenă care merită să devină un poster cît peretele, într-o gară de metrou: el purtînd sub brațul stîng un aparat de radio și cu mîna dreaptă ținîndu-l pe băiat, care în mîna rămasă liberă are un fier de călcat. „Divorțul“ a durat cîteva ore, după care partea bărbătească s-a întors înapoi, cu bunuri materiale cu tot. Părinții s-au pus pe făcut copii, copiii s-au căsătorit și au făcut și ei copii, dacă nu mai fac și azi.

Din răspunsurile pe care le dau oamenii, în parc, unui reporter de la televiziune care îi întrebă despre viața de cuplu: *Să se ajute reciproc; Să se respecte și să se ajute să crească copii; Să cadă de acord din toate punctele de vedere cînd au o problemă.* Dacă vorbirea despre viața de cuplu este atît de lemnoasă, nu cumva există și cupluri de lemn?

Într-un sat s-a născut un băiat și ursitoarele i-au venit să moară în ziua nunții. Și chiar așa s-a întâmplat. Alaiul nunții trecea prin vadul unui rîu, calul s-a împiedicat și mirele a căzut în apă. Jale mare. Atît de mare era jalea că Ursitoarele au venit și au spus neamurilor, care își rupeau hainele de disperare, că stă în puterea lor să-l învie pe mire dacă se găsește cineva dispus să-și împartă zilele cu el. Mama a început să plîngă și mai tare, strigînd că nu poate pentru că mai are și alți copii de crescut. Tatăl a invocat niște afaceri importante. Frații și surorile, printre lacrimi, au cedat cîte o zi. Atunci, mireasa, care după obiceiul aromânilor nu avea voie să vorbească, și-a despărțit părul în două, croind cu degetele o cărare la mijloc și arătînd în felul acela că jumătate din zilele ei i le dă lui, ea urmînd să se descurce cu cealaltă jumătate.

Povestea mă tulbură și nu știu de ce. Am comparat-o cu marile istorii de amor din literatura universală. Dar aici nu-i vorba de nicio iubire. În plus, povestea provine dintr-o lume în care fata își cunoaște mirele la nuntă. Atunci? De altfel, mi se pare mai greu să dai jumătate din viața ta... mai bine o dai pe toată. Așa, trebuie să trăiești lîngă el, cît el; ai tot timpul să-ți pară rău.

Madam Diamando trecea drept o figură la Brăila. Multă, blondă și curioasă ca o vulpe, își luase de bărbat un cretan tăcut care era scafandru. El pleca de dimineață la Dunăre și ea se așeza la fereastră. Vedea tot, știa tot. Spre bătrînețe îi spunea bunică-mii de cîte ori avea ocazia: madam Mari – evident, vorbeau în grecește –, dorință mai mare nu am decît să moară el înaintea mea. Bunica se revolta de fiecare dată la fel de sincer și o întreba că de ce? Atunci, madam Diamando îi descria înmormîntarea feerică pe care intenționează să i-o facă, cîți popi o să aducă, ce mîncare o să dea la parastas. Iar pe mine, încheia întotdeauna, n-are decît să mă îngroape primăria. Cinstirea lui este cinstirea mea.

Nu orice pereche face un cuplu. Spui: uite o pereche de boi, nu un cuplu de boi. Pe de altă parte, spui: aseară a fost la mine o pereche; spui: nu-și găsește perechea și o să rămînă neînsurat; spui: ăsta nu face pereche

bună cu tine, lasă-l etc. Acum o sută și ceva de ani, în România nu existau „cupluri“. Cuvîntul este nou cu toată familia sa: *cuplu, a cupla, a se cupla, a se acupla, cuplat, decuplat, acuplat, cupla...* Dacă mă gîndesc bine, este un cuvînt cam urîțel.

Despre un ins fără scrupule spunem că n-are mamă, n-are tată. Absența familiei îi dă libertatea să-și facă numele de rîs. Existența unui tată, cel puțin în principiu, i-ar pune probleme de onoare, și cea a unei mame l-ar deprinde cu exercițiul rușinii.

Nu sînt mulți cei care pot invoca drept scuză lipsa părinților. Slavă Domnului, cei mai mulți români au mamă, tată, frați, surori, bunici, unchi, nepoți, cumnați, veri, cuscri, nași și fini. Deși numeroși, noi nu ne-am înghesuit niciodată cîte treizeci-patruzeci sub același acoperiș în structuri familiale de tip zadruga. Așa făceau slavii. Românii iubesc intimitatea: mama, tata, copiii, uneori bunicii și atît. Ca urmare, în viața de zi cu zi relațiile de familie se consumă în grupuri mici. Sărbătorile reunesc tot neamul; sărbătorile și supărarea. Iar rudele se ajută. Se ajută principal, acolo unde există principii, și neprincipal, acolo unde principii nu-s...

Spre binele sau spre răul națiunii, familiile funcționează. Cu familii care funcționează am supraviețuit unui coșmar de 45 de ani și tot cu familii care funcționează ne confruntăm cu incertitudinile și lipsurile prezentului. Mă număr printre cei preocupați de evaluarea pagubelor produse de comunism. Știu că au fost numeroase situațiile în care soțiile erau silite să divorțeze de bărbații aflați în pușcării, că pentru copiii acestora studiile erau interzise, că femeile erau obligate să nască pînă la 42 de ani ca să-și facă norma de patru copii, că dificultatea de a obține un divorț obliga cupluri care se detestau să trăiască împreună degradîndu-se, că lipsurile materiale transformaseră nunta într-o afacere, spulberînd tradiția nașilor moșteniți din tată în fiu și așa mai departe.

Revin la ajutorul pe care și-l dau rudele. În discursul comunist oficial, elogiul făcut familiei se desfășura în paralel cu denunțarea nepotismului. Dar nepotismul contestat de comuniști era tocmai cel practicat de ei, în comunism este ajutat nepotul prost să ocupe un post unde să se procopsească și să-l procopsească și pe cel care i-a ajutat. Dacă nepotismul ar însemna, pur și simplu, să-ți ajuți nepotul, nu cunosc ceva mai bun. Perioada cea mai înflorită a României s-a bizuit pe mulți nepoți ajutați.

De fapt, dacă mă gândesc la discursul oficial despre familie, care mi-a otrăvit tinerețea, îmi dau seama că turbarea pe care mi-o provoca provenea din faptul că era pronunțat de indivizi ale căror vieți de familie erau veritabili vulcani noroioși. Invocată prea des de ei, familia devenea ceva dubios, era contaminată de propria lor ipocrizie. Îmi amintesc de o „lectură obligatorie“ din școală. Romanul se numea *La cea mai înaltă tensiune*. Cred că era foarte prost. Spun: cred, pentru că nu-mi amintesc din el decât o pagină, cea în care Baci Caroly, frunțaș în producție, a primit un bilet sindical să se odihnească la mare. Scenă de familie: el citește ziarul, ea calcă. De fapt, pregătește bagajul lui. El ridică ochii din ziar și o întreabă dacă nu regretă că rămîne acasă. Ea zice că nu. Apoi adaugă că, în anul care vine, se va strădui să fie și ea frunțașă în producție și va primi și ea un bilet sindical. Sper din tot sufletul să nu fi inventat povestea. Ce mă face să cred că nu am inventat-o este faptul că rîd de ea de vreo treizeci de ani. Oricum, așa familie să fie la ei. Decît așa mamă și tată, mai bine la casa de copii.

DUMNEZEU A INVENTAT ODIHNA ȘI SĂRBĂTOAREA.

CA SĂ FACĂ ȘI EL CEVA, DRACUL A INVENTAT VACANȚA

În limba franceză, de unde românii au preluat cuvîntul, *vacanță* este derivat din *vacant*, al cărui etimon latin este *vacans*, *-antis*, participiul prezent al verbului *vacare*, verb care înseamnă *a fi vid, a fi gol*.

În vara lui 1982, la 2 mai, am petrecut trei sferturi de oră în privata Tudoriței. Principalul merit al Tudoriței era că prăjea bine peștele și cartofii și că făcea ardei umpluți gustoși. Al doilea merit al ei era că, fiind murdărică, nu impunea chiriașilor ei nicio constrîngere. La Tudorița puteai să faci tot ce vrei. Vă rog să vă închipuiți douăzeci de chiriași sezonieri, patruzeci de oi, doi măgari - mama și fiul - și proprietarii trăind într-o libertate și o devălmășie perfectă. Expresia apoteotică a lipsei de reguli era însă privata, probabil cea mai precară retrasă din sat. Acolo intrai numai cînd nu aveai încotro și încercai să ieși cît poți de repede.

În după-amiaza zilei cînd am stat trei sferturi de oră în privata Tudoriței ploua cu broaște. Era a treia zi cînd ploua așa. Toate hainele noastre erau ude și nu aveam unde să le uscăm. Le risipeam prin camere sporind umezeala, camere unde chirpiciul puțea mut. Noi stăteam pe prispă, beam vodcă, fumam țigări Bega, ne uitam la ploaie... Eram tineri, și totuși triști.

În momentul cînd mi s-a părut că ploaia s-a domolit puțin, mi-am luat umbrela și am plecat „acolo“. Am pus umbrela pe acoperișul de azbest ondulat și am închis ușa cuviincios. În clipa care a urmat s-a produs

o rupere de nori. Numai un nebun sinucigaș ar fi ieșit afară. Așa că am rămas în privată, modest, privind prin crăpăturile din ușă prăpădul de afară. Un minut, două, trei... După vreo cinci m-am pomenit cu un gând care mi-a străpuns creierul, *pe banii mei!!!* Nu l-am înțeles prea bine. A revenit formulat mai clar: *adică eu plătesc ca să stau aici?!* Și a tot revenit gândul exprimat în multe feluri. O furie în cascadă a pus stăpînire pe mine. Nu cred că vreun leu într-o cușcă a trăit ce am trăit eu. În această dispoziție am compus Decalogul timpului liber. *Nebun cine pleacă de acasă!* Asta se repeta de zece ori.

Între timp, l-am mai rafinat, l-am mai îmbogățit, am înțeles diferența dintre muncă, *odihnă, sărbătoare, vacanță*. Am încercat să le explic oamenilor. Acum am renunțat. Păstrez pentru mine ideea că nu merită să pleci de acasă decît cu treabă sau pentru un drum „inițiativ” – folosesc termenul în sensul lui slab, *adică, mă duc să văd marea, mă duc să urc muntele, voi petrece cîteva zile de viață simplă într-un sat...* Sînt adepta vacanțelor interioare.

Între *a trăi sărbătoarea* și *a gândi* e o prăpastie uriașă. În general, stăm mai bine cu trăitul. Reflecția despre sărbători este subțirică și se produce ocazional. De obicei, cu cîteva zile înainte de o sărbătoare, presa, televiziunea și radioul trimit asupra etnologilor, deloc numeroși, cohorte de reporteri tineri care, în doi timpi și trei mișcări, trebuie să lămurească „problema”: ce? cum? unde? de ce? Întrebările lor mă pun frecvent în dificultate. Încerc să le spun că lucrurile nu sînt nici simple, nici clare. Îi nemulțumesc pretinzînd că un răspuns simplu și clar falsifică. Sărbătoarea stă sub semnul misterului, al cutremurătorului și al fascinației, cum s-o prezinți cu claritatea unui traseu de metrou? De unde să știi eu de cînd se face mărțișorul? Nimeni nu știe. Îmi amintesc de o tînără care insista asupra unor eventuale mărturii arheologice din neolitic. Cum să reziste, duduie, două fire de lînă atîta timp? Am încercat s-o conving că povestea și credința sînt mult mai durabile ca

obiectul. Nu cred că m-a crezut. Important pentru ea era să fie prima care dă informația că, în fine, a fost descoperit primul mărțișor proto-dac.

Acum câțiva ani am avut următoarea experiență. Mă aflam într-o cameră cu o femeie pe care o vedeam pentru prima dată. Asistentă medicală, foarte vorbăreață, de vreo patruzeci de ani. Ca să treacă timpul, am scos niște fișe încercînd să compun un rezumat al sărbătorilor calendaristice. M-a întrebat ce fac. După ce mi-a ascultat explicația, a început să-mi socotească sărbătorile pe degete. Vorbea de parcă ar fi fost Simion Florea Marian. M-am mirat, de unde le știi atât de bine? Nu știu dacă le știu, dar sînt obișnuită „să le țin“, a zis.

Există, așadar, oameni care „țin“ sărbătorile pur și simplu, oameni care își închipuie că le vor „ține“ mai bine dacă află etimologia termenilor care le numesc, simbolismul gesturilor și al obiectelor, istoria lor. Există, așadar, oameni indiferenți față de sărbătoare și inși care le resping ca să cugete mai bine. De fapt, sînt mai multe feluri în care te poți raporta la sărbătoare. Faptul este posibil pentru că trăim într-o lume în care poți să faci ce vrei. Pe de altă parte, trebuie să admitem că multe dintre sărbătorile noastre tradiționale au devenit de o inactualitate perfectă. În oraș mai ales, nimeni nu mai ține sărbătorile care ne feresc de lup, de urs, de șarpe, cele care fac să crească usturoiul și cînepa bine... Pe multe dintre ele nu le mai știu nici țărani, au devenit simple curiozități.

Sărbătorile religioase se schimbă și ele în funcție de distanța pe care credinciosul o pune între biserică și el. În satul vechi, după o socoteală a etnologului Ion Ghinoiu, ciclul pascal dura 112 zile. La oraș, legăturile dintre sărbătorile care compun acest ciclu au slăbit. Așa a ajuns Paștele să dureze pentru anumiți creștini numai cîteva zile. Situația este dincolo de bine și de rău. Cei care cred că e rău ar trebui să știe că nu mai pot face nimic. În zilele noastre, deschiderea față de sărbători nu se poate realiza prin ucaz. Celor care renunță la

sărbători sau le reduc la variante care nu mai înseamnă nimic le recomand să-și asume gestul cu luciditate. Să-și spună: am optat pentru o viață fără sărbători!

Ar urma să fac o distincție între sărbătoare și festivitate, să discut dacă sărbătoarea este posibilă în absența sacralului, să aduc argumente teoretice... să se gândească omul la cum ar fi lumea fără sărbătoare. Am spus **lumea** și nu **viața lui**. Pentru că există, cred, un mod pasiv de a te hrăni din sărbătorile altora. Spre deosebire de fumatul pasiv, sărbătoritul pasiv este ceva din care ieși folos.

De fapt, există o criză a sărbătorii. Paștele nu este scutit. Cauzele sînt numeroase, chiar foarte numeroase. Cea la care mă voi referi în primul rînd este *ispita alternativelor*. Cu această ispită nu poți să te lupți.

Să ne închipuim o scară de bloc înalt. Ea adăpostește cam tot atîția oameni cît un sat mic. Un sat mic sau mare, oricît ar fi de schimbat – mă feresc să-l numesc degradat –, perpetuează un singur model de Paște, care este concurat de variante rezultate prin derogări de la el. Oamenii care locuiesc în blocurile bucureștene sînt veniți din toate punctele cardinale. Amestecul apare chiar între pereții unui apartament. Am mai invocat o dată un astfel de caz: soția este jumătate moldoveancă și jumătate ardeleană, iar soțul are un tată giurgiuvean și o mamă din Banat. Al cui Paște îl vor prelua ei, cine cîștigă? Să mai adaug că relațiile cu vecinii, prietenii și colegii produc interferențe suplimentare? Să mai adaug că ne confruntăm cu toții cu cele trei tipuri de sărbătoare a Paștelui: cel practicat în societățile tradiționale rurale, care durează 112 zile, cel al orașelor, care acoperă numai 57 de zile și încorporează mai puține secvențe pascale, și cel care s-a conturat sub ochii noștri, tot la oraș, și care înseamnă trei zile de petrecere care gravitează în jurul unei mese pline, cu sau fără miel?

Conchid spunînd că astăzi oamenii au de ales. Lumea s-a amestecat și obiceiurile se amestecă și ele. Este cazul să ne pierdem cumpătul? Cred că nu. Sensul sărbătorii Paștelui, pentru că despre el este vorba, poate

fi oricînd recuperat mergînd la biserică, iar expresiile concrete ale sărbătorii să ne obișnuim cu ideea că se vor schimba foarte mult. Cît de mult se pot schimba? Nu știi! De pildă, am în fața mea un castron cu ouă încondeiate, între care unul cumpărat la un târg de artizani. Oul este ornamentat cu figura lui Moș Crăciun. Să fi ajuns în punctul în care pe un ou încondeiat poți să desenezi orice?

O altă ispită, cu care se confruntau mai demult intelectualii, dar care atinge în timpul din urmă tot mai mulți inși, este *ispita înțelegerii superioare*. Totul este gîndit și făcut sub semnul lui *de ce?* De ce se vopsesc ouăle? De ce se sacrifică mielul? Ce înseamnă crucea de pe pască? De ce stingi de tocul ușii lumînarea cînd te întorci de la biserică? Drobul simbolizează ceva? Multe, prea multe întrebări...

Frecvent, cel care dă răspunsurile este etnologul. Păcatul răspunsurilor sale este claritatea. Sub ochiul lui pătrunzător, misterul și cutremurarea sărbătorii se spulberă. Prin discursul său, el hrănește foamea de curiozități a unora, gustul de hermeneutică al altora, întreține fascinația pentru „trecutul bun“. Raportat la Paștele pe care îl prezintă etnologul, Paștele nostru apare ca un surogat dezamăgitor. Acest gen de probleme pur și simplu nu există pentru adevărații credincioși, care se duc la biserică și retrăiesc în fiecare an, care cum poate, Învierea lui Iisus. Cine are nevoie să-și întărească credința prin informații enciclopedice va descoperi că în toate religiile lexicul sărbătorilor suportă modificări. Revine întrebarea: *cît de mari pot fi aceste modificări?* Revine și răspunsul: *nu știu!* Și dacă, tot modificînd și modificînd, vom ajunge să nu mai știm cum și cînd se ține Paștele? Există, probabil, o soluție și pentru atunci.

Aseară vorbeam cu cineva despre Paștele Blajinilor. Îi dădeam amănunte despre acești creștini care din timpuri imemorabile trăiesc sub pămînt, sau în fundul mării, sau pe Apa Sîmbetei. Mici de statură, șaptesprezece dintre ei se satură dintr-un singur ou. Femeile și bărbații trăiesc separat. Se întîlnesc o dată pe an ca să petreacă Paștele împreună. Blajinii sînt curați, muncitori, nu înjură, nu știu să facă socoteala cînd cade

Paștele. Află că a venit Paștele prin grija femeilor noastre care aruncă pe ape coji de ouă roșii. Persoana cu care vorbeam a observat că scenariul Paștelui oferă o soluție și pentru cei rătăciți, cum sînt deja unii dintre noi. Așadar, există scăpare! Și, rețineți: vă rog, cojile aruncate pe ape au forța să declanșeze o adevărată sărbătoare. Se zice că, de Paștele Blajinilor, cine pune urechea pe prag, aude strigătele de bucurie cu care blajinii întîmpină Paștele. Atîta numai că, după ce le-a ascultat, rămîne surd.

Am o nepoată de șaisprezece ani. Și mă întreb cîți simt la fel ca mine, că timpul trece peste noi și alături de noi și nu apucăm să transmitem tinerilor cîteva lucruri importante, acele lucruri despre care ei să zică mai tîrziu: *Pe asta o știi de la unchiul sau mătușa cutare*. Situația nu este simplă. Lumea se schimbă repede și puțin din „știutul” adulților este util și atractiv pentru tineri. Să ne închipuim tradiția ca pe o ștafetă care multă vreme a fost transmisă din generație în generație, iar astăzi tînărul îți zice: *Ce-mi dai mie toate astea, nu vezi că nu-mi sînt de folos?* Admit că, între lucrurile pe care aș vrea să le spun nepoatei mele, puține îi vor fi de o utilitate imediată. Tradiția poate fi însă gîndită și în alt fel, să ne-o închipuim de data aceasta ca pe o ancoră - o cari degeaba și, din cînd în cînd, te ajută să nu fii dus de val.

Mă întreb dacă povestea satului vechi mai poate fi o ancoră? În ce fel poate fi cuiva util în mileniul III să știe cum petreceau românii în noaptea de Sînzienă? Întrebarea este cu atît mai gravă cu cît nici orășeanul zilelor noastre nu prea are habar. Deschide un dicționar etnologic, poate pe cel scris de Ion Ghinoiu, care este foarte bun, citește în ziare, se uită la televizor și află că, pentru țărani, noaptea dintre 23 și 24 iunie era o noapte specială, iar ziua de 24 iunie era sărbătoare pentru agricultori. Femeile culegeau florile albe și galbene de sînzienă (folosite în cosmetica și medicina țărănească peste an), le făceau cununi și se legau peste mijloc cu ele. Legătura din talie prevenea durerile de șale, iar cununa, pentru fiecare membru de familie cîte una, era aruncată

pe acoperiș. Când o cunună se usca repede și era dusă de vânt, omul putea să se pregătească de moarte. În ziua de 24 iunie nu se muncea, lumea se odihnea și petrecea. Mai află orășeanul că în Moldova de Sud, Dobrogea și Muntenia obiceiul se numea Drăgaică. În aceste locuri, fetele se îmbrăcau în costume speciale, uneori bărbătești, și se făceau drăgăici. O fată care s-a făcut drăgaică nu se mai putea căsători trei ani. Era, prin urmare, treabă serioasă. Se mai spune în cărți, și oamenii mai vorbesc, de niște zîne care se numeau Sînziene, altele decît lelele, Rusaliile sau Ursitoarele. Ele ar fi umblat pe cîmp în noaptea cu pricina și ar fi dat bob spicelor și florilor miros. Din ziua de Sînziene, cucul nu mai cîntă. De la un sat la altul, obiceiul era diferit prin cîteva amănunte. Povești. Am întîlnit studenți care nici nu auziseră de Ursitoare.

Și ție, orășean al sfîrșitului de mileniu, îți vine să zici: ce-o fi fost în capul țaranului român și ce era atît de minunat în noaptea de Sînziene, pentru că, dacă pui informațiile cap la cap, nu rezultă mare treabă. Și revine întrebarea inițială: în ce fel poate fi utilă în viitor cunoașterea acestui obicei, a obiceiurilor uitate, în general? Eu cred că poate fi folositoare în mai multe feluri, mă voi referi numai la trei. Încep cu ceea ce unora li se poate părea mai puțin important: povestea de Sînziene cuprinde sămîntă de poezie. Niște zîne care dau bob grîului și miros florilor nu sînt o imagine de lepădat. Apoi, reflectînd la Sînziene, la obiceiurile satului vechi, poți să realizezi cît de mare era cîndva diversitatea. Oamenii ziceau: cîte bordeie, atîtea obiceiuri, și chiar așa era. Diversitatea însemna bogăție, o bogăție care, treptat, nu va mai exista. În fine, lucrul cel mai important pe care poți să-l înveți din sărbătorile satului vechi este modul cum concepeau oamenii timpul. În vremurile acelea, timpul era altceva decît macaroana fiartă pe care astăzi oamenii o mărunțesc mecanic pe bază de calendar: week-end plus cinci zile lucrătoare, alt week-end și cinci zile lucrătoare și tot așa mereu, o dată pe an un concediu – dacă nu ești șomer sau pensionar, cîteva sărbători naționale, o aniversare... Dacă nu ar mai exista sărbătorile religioase, nu știi ce ar fi!

Altădată, oamenii simțeau că sînt responsabili de mersul timpului, îl ritmau prin munci și sărbători. Zilele și lunile erau ca niște făpturi, fiecare avea o poveste, sezoanele gravitau în jurul unor reprezentări mitologice. *Sinzienele erau sufletul verii!* Dacă iarna pune problemele trecerii dintr-un an în altul, dacă primăvara înseamnă înviere și toamna rod, vara îi tulbura pe oameni prin risipa ei de lumină și căldură, care pîrguiau, desăvîrșeau rostul florilor. Pentru noi, orășenii, floarea capătă sens datorită funcției sale estetice. Pentru agricultori promite un fruct, o sămînță, ceva folositor. Ziua cea mai lungă trebuia să fie marcată într-un fel, și acesta a fost obiceiul de Sinziene.

Pe scena timpului, oamenii trăiau amestecați cu sufletele morților și tot felul de divinități care se confundau frecvent cu sfinții din sărbătorile creștine. Sărbătoarea Sinzienelor coincide cu Sfîntul Ion de vară. Nu întîmplător, românii din Balcani numesc Sărbătoarea Sinzienelor *Taiani* (pentru Sfîntul Ion). Acolo, fetele împodobeau cu flori căldări umplute cu apă adunată de la mai multe fîntîni, în vreme ce băieții mergeau la pădure să adune ferigă. În căldarea de Taiani se puneau podoabe de argint. Dacă o podoabă se înnegea peste noapte era semn rău pentru proprietara ei. Se cînta și un cîntec despre un obscur personaj Taiani, care, se spunea în încheiere, a plecat la *cei nouă frați neînsurați*. Nu știu cine sînt acești nouă frați neînsurați, dar, uneori, mi se pare că numele lor este *uitarea* spre care se duc toate sărbătorile noastre. Nu îmi place acest fel de sfîrșit.

Cit a trăit tata, de Sfinții Petru și Pavel avea loc la noi în casă cel mai mare tîmbălău. De *numa* lui – adică de ziua lui onomastică, îl chema Pavel – se strîngeau neamurile, prietenii și vecinii. Veneau să mîncăm împreună. O zi întregă stăteam în jurul mesei, care era încărcată cu hrană nesofisticată: carne, brînză, ouă, măsline, ceapă, mere, cireșe și vin. Mai elaborate erau numai plăcinta cu spanac și baclavaua. Calitatea vinului

nu conta, pentru că tata nu bea. Amintirea acelor mese m-a ajutat să descopăr în legendele românești și ipostaza unui Sfânt Petru mîncător și băutor. Rezum în continuare niște legende.

Era pe vremea cînd Dumnezeu umbla pe pămînt avîndu-i de-a dreapta pe Sfîntul Petru și de-a stînga pe Sfîntul Pavel. Umblau de colo-colo, mai vorbeau cu oamenii, mai se uitau; pe cei buni îi recompensau și celor răi le mai dădeau o pedeapsă. Ceva complica însă lucrurile: Sfîntul Petru suferea de polifagie, era tot timpul flămînd și, pe unde mergeau, cerea de mîncare. Azi așa, mîine așa, pînă cînd Dumnezeu s-a plictisit. Erau într-o zi sub o răchită și Dumnezeu l-a adormit, i-a tăiat burta, i-a scos mațele, le-a atîrnat în crengi și pe urmă l-a cusut la loc. Cînd s-a trezit, Sfîntul Petru nu și-a amintit nimic și nici n-a observat că nu-i este foame. S-au dus ei mai departe, unde aveau treabă și, pe drumul de întoarcere, au ajuns iar sub copac. Dar răchita era acum desfrunzită și arăta jalnic. Sfîntul s-a mirat: ce-i asta, Doamne, am trecut pe aici acum cîteva zile și îmi amintesc că ne-am odihnit sub un copac sănătos. Mațele tale i-au mîncat frunzele, a răspuns Dumnezeu arătîndu-i-le cum atîrnau în crengi și ghiorăiau de foame.

În ce privește băutura, mai precis rachiul (drachiul), dacă legendele se contrazic asupra inventatorului – ba e dracul, ba e vrăbioiul –, ele admit că Sfîntul Petru ar fi fost primul care l-a probat, îmbătîndu-se cui de cîteva ori.

Era tot în vremea cînd umbla pe pămînt însoțindu-l pe Dumnezeu. Se întîlnesc la un moment dat cu dracul, care fabrica rachiul. Măi, ce ai tu acolo?, îl întreabă Sfîntul curios. Ia, niște apă, minte Necuratul și îi dă să guste. Sfîntul Petru se îmbată și adoarme. Cînd se trezește îl întreabă pe Dumnezeu ce a pătît. Dumnezeu îi explică și adaugă că, de ziua lui, ca un fel de pedeapsă, oamenii se vor îmbăta în iarmarocul din Cernăuți, iar la sfîrșitul lumii, cînd o fi la Judecată, Sfîntul Petru să fie cel care îi judecă pe bețivi pentru că numai el le poate înțelege păcatul.

Și s-a mai îmbătat Sfântul Petru în alte câteva dați, ocazii cu care a fost bătut de niște cătane, bătaie pentru care și-au primit și ele pedeapsa: ori de câte ori au manevre, Dumnezeu le trimite ploaie.

Cineva ar putea să protesteze, considerînd că legendele pe care le-am pomenit sînt nedogmatice și dăunătoare pentru imaginea Sfintului Petru. Că sînt nedogmatice își dă seama și un copil. În ce mă privește, găsesc încîntătoare aceste istorioare din care se desprind sfinți și sfințișori fragili, cu apucături omenești, care știi să se ridice după ce cad. De pildă, mîncău și băutor în momentele lui de slăbiciune, Sfântul Petru ajunge să fie vrednic de paza Raiului.

De mult timp n-am mai auzit un băiețel pe care mama lui să-l strige Pavel, și numărul celor pe care îi cheamă Petre a scăzut. Recent, cineva îmi explica de ce și-a botezat fata Ramona și Alexandra: Ramona pentru că este frumos și Alexandra ca să aibă și ea un sfînt. Știu eu dacă sfîntului îi va fi de ajuns cînd Ramona își va aduce aminte de el o dată pe an? S-ar putea să fie suficient dacă înțelege că în onomastica românească se produc schimbări fără precedent. A dat faliment banca de prenume, sărăcie mare!, iar disponibilitatea față de numele de import este nelimitată. Guvernul nu poate să dea o ordonanță prin care să interzică anumite nume, și oamenii – am văzut la ProTV – își caută nașii prin mica publicitate...

La oraș n-are cum să-ți treacă prin cap să păzești Teclele. Ele sînt un fel de zîne rele care pedepsesc cu foc și cu lupi. Recent a încercat cineva să mă determine să fac o asigurare pentru caz de incendiu. Am ris: mai bine țin Teclele, am răspuns. Dar nu țin nici Teclele, nu fac riguros nimic ca să mă apăr de foc. Nu știu pe ce mă bazez!

Teclele se țin pe 24 septembrie și în zilele de 26 și 27 urmează Berbecarii. Cui nu respectă Berbecarii și Teclele lupii îi mîncă berbecii. Ca să se ferească de foc și de lupi, oamenii se abțin în aceste zile de la munci

și, mai ales, nu mătură și nu scot cenușa din casă. Se crede că în perioada de împerechere a lupilor, și mai înainte chiar, lupoaicele vin în sat și caută cărbuni aprinși. Cum i-au găsit, cum îi mănîncă și, cum i-au mîncat, pîntecele lor rodește lupişori.

La București nu există însă lupi și eu n-am berbeci. Chiar dacă ar exista însă lupi și chiar dacă aş avea berbeci, nu m-aş pricepe să mă abţin de la muncă. Să nu cos, să nu spăl rufe, să nu calc... dar am voie să bat la maşină sau să citesc? N-am să țin sărbătorile din acest sfîrșit de septembrie. De altfel, trebuie să-mi fie destul de clar că sărbătorile acestea - să le zicem agrare și pastorale – se potrivesc cu viața mea ca nuca în perete.

Încă un exemplu. Ce poate să însemne pentru mine „începutul verii lui Mioi“ cea din 29 septembrie, vară a lui Mioi care se sfîrșește pe 14 octombrie? Este perioada în care ciobanii dau drumul berbecilor în turmele de oi. N-am văzut așa ceva niciodată, în schimb mi-a „povestit“ ceva asemănător Jean Blanc, întemeietorul parcurilor-rezervații naturale din Franța. Avea nouăsprezece ani și era păstor. S-a apucat de carte mai tîrziu. Era toamnă și păștea împreună cu alți tineri turme de oi și de berbeci în nu mai știu ce munți franțuzești. Mureau de urît și se țineau aproape unii de alții ca să mai schimbe o vorbă. Odată, din neglijența lor, turmele s-au amestecat. Au dat fuga toți și, cuprinși de entuziasm, au început să rîdă, să danseze ca satirii, să cînte. Jean Blanc vorbea cu greu pentru că hohotele de rîs îi înecau cuvintele. Multe interjecții. Repeta mereu, *mais non, mais quelle noce, quelle noce, quelle hiérogamie*. Din ce nu mi-a povestit, pentru că nu pot să numesc povestire ce a fost atunci, am dedus că experiența a fost de ordinul incomunicabilului.

Revenind la Teclă, Berbecari și Mioi, cred că o anumită teamă de foc și de lupi este și ea incomunicabilă, la fel ca istoria pe care a încercat să mi-o spună Jean Blanc. Cititorul este liber să decidă ce vrea. În ce mă privește, mă întorc la ziua de 17 septembrie, unde mă întîlnesc cu Sfînta Sofia (înțelepciune) și cu fiicele sale, Agapis (iubire), Pistis (credință) și Elpis (speranță). Aceste cuvinte, cel puțin, le înțeleg.

Din copilăria mea petrecută pe strada Mendeleev face parte un joc care se chema *ai fost la pădure*. El se juca între doi copii la care se uitau alții. Unul zicea: ai fost în pădure? Alălalt zicea că da și jocul continua cu întrebarea: ai văzut lupul? Aici, cei mai mulți recunoșteau că nu, și jocul se oprea. Dacă unul pretindea că a văzut lupul, venea ultima întrebare: ți-a fost frică de lup? Ajunși pînă aici, mulți spuneau că nu le-a fost frică și, atunci, copilul care punea întrebările le flutura mîinile aproape de ochi. Luat pe neașteptate, curajosul clipea, se dădea cu un pas înapoi și toată lumea rîdea să se strice.

Eu am fost la pădure, chiar am văzut lupul și mi-a fost frică, iar oamenilor din sate se vede că le era și mai frică, de vreme ce consacrau lupului în luna noiembrie optsprezece *zile pázite*. Ele se organizau în două sărbători.

Prima cade pe 1 noiembrie și este Sfîntul Cosma. Cu gîndul la vitele pe care le-ar putea mîncă lupul, femeile legau „gura“ uneltelor tăioase: foarfeci, melițe, piepteni de lînă. Urmau Filipii, care aveau o cu totul altă anvergură. În noiembrie se țineau Filipii de toamnă. Debutau în ziua de Lăsata Secului de Crăciun (14 noiembrie) și luau sfîrșit în Noaptea Strigoilor (30 noiembrie). Greu de spus cine erau acești Filipi care umblau în cete de cîte trei, șapte și opt și care erau conduși de un Filip rău și șchiop, a cărui zi se serba de Ovidenie (21 noiembrie) sau de Sfîntul Andrei. Etnologii nu s-au prea sinchisit de Filipi. O ipoteză interesantă a formulat Ion Ghinoiu, care vede în ei perechea altor divinități vag conturate, Caii lui Sin Toader. Filipii, lycomorfi, patronează jumătatea de an a morții, iar Caii lui Sin Toader, hipomorfi, deschid drum spre sezonul vieții.

Femeile căsătorite aveau rolul de a-i îmbuna pe Filipi și, oricum, obligația să nu-i supere. Există în imaginarul țărănesc tot felul de reprezentări incerte și temute care mare bine nu fac, dar pot face rău, uneori un rău de moarte. Pentru Filipi femeile țineau post, se fereau să spele rufe și, mai ales, nu prelucrau lînă, adică nu scărmanau, nu periau și nici nu torceau. Filipii erau mulți, nicio femeie nu-i păzea pe toți. Fiecare vedea de

cițiva. Fata primea Filipii de zestre de la mama ei sau îi moștenea de la soacră. În felul acesta, Filipii, care erau protectori ai lupilor, deveneau și păzitorii casei. În ce mă privește, am fost frapată de faptul că o problemă atât de gravă cum era frica de lup fusese încredințată spre rezolvare exclusiv femeilor. Bărbații luptau cu bîta, femeile aveau soluții mai subtile.

Hranghelii este unul dintre numele date sărbătorii care se ține pentru Arhanghelii Mihail și Gavril. Împreună sînt stăpîni peste cetele de îngeri care stau în cerul lui Dumnezeu pe trei rînduri, îngerii „*mai de sus, mai de pe la mijloc și mai de jos*”. Despre îngeri se crede că se împărtășesc simbăta, că mătură noaptea pămîntul de duhurile necurate și că îi însoțesc pe oameni, dar nu peste tot; de pildă, atunci cînd mergi la cîrciumă, îngerul te așteaptă în prag pînă îți faci damblaua. Te pomenește un înger ori de cîte ori sughiți.

Dintre cei doi Arhangheli, cel mai prezent în credințe și legende este Mihail. El ar ține în frîu pe Mamarca, nevasta lui Scaraoțchi, stăpîna dracilor, un fel de Sultana Validé. El o învață pe Mamarca în ce fel să răsucească cheia ca să nu fie gerul cumplit. De ce Talpa Iadului reglează temperaturile cu cheia gerului nu pot să pricep! Oricum, rolul principal al Arhanghelilor este acela de a însoți sufletele morților pînă în Rai sau pînă în Iad și să buciume la Judecata de Apoi ca să le adune. Există apoi credința că Sfîntul Arhanghel Mihail, nefiind ucis ca un martir, stă în cer între îngeri și sfinți, avînd trupul viu. De aceea, la Judecata de Apoi, după ce va buciuma, îl va lua Dracul în primire să-l muncească. Ca să-l muncească mai bine, îl va îndesa într-o blană de dihor care va avea pe ici și pe colo găurele. Prin găurele va picura sîngele Arhanghelului pe pămînt și va arde pămîntul pînă la o adîncime de șapte stînji. Numai așa se va curăți pămîntul de păcate. În rest, oamenii nu lucrează, merg la biserică, se gîndesc la morți.

Cele ce urmează sînt variațiuni în marginea mirării pe care a avut-o Ion Ghinoiu (*Virstele timpului*, Meridiane, 1988) cînd a observat că în calendarul ortodox sfinții îmbătrînesc pe măsură ce lunile trec.

Așadar, ideea că timpul îmbătrânește, se deteriorează, se îngustează, se exprimă direct în ridurile sfinților din icoane, în lungimea bărbilor și în părul lor alb. Ianuarie începe cu un Sfânt Vasile tânăr și rumen în obraz, urmează Sfinții Toader și Gheorghe, călăreți războinici, Sfântul Ilie este mai trecut, dar încă în putere, după care vin bătrînii. Sfântul Dumitru este bătrîn, la fel Sfântul Andrei și Sfântul Nicolae, și, mai bătrîni decît toți, sînt Moș Ajun și Moș Crăciun. Observ că îmbătrînirea îi privește pe sfinți, nu și pe sfinte, și nu pe oricare dintre sfinți, ci numai pe cei mari. Pentru că în sat există sfinți mari - adevărate borne ale timpului -, sfinți mijlocii, care asigură tic-tacul sărbătorii, și sfinți mărunței, cu nume puțin cunoscute. Prin fărîma lor de sfințenie, creștinul este ferit de un cotidian profan.

Un om modern acceptă cu greu ideea că timpul îmbătrânește. Mă întreb dacă informația că și Soarele îmbătrânește îl ajută sau îl incurcă mai rău. Ei bine, Soarele îmbătrânește! Există credința că la răsărit Soarele este copil de șapte ani și, văzînd în drumul lui toată mizeria omenească, părul îi albește și îi crește barbă de moșneag. Cosmosul este salvat de mama Soarelui, care, în spiritul unei inginerii simbolice, îl scaldă în lapte dulce și îl face copil la loc.

Cui vrea să înțeleagă rostul bătrînilor de iarnă din calendarul ortodox îi poate fi utilă o altă ipoteză a etnologului citat. Acesta consideră că ritologia calendaristică a satului românesc are o structură binară (vară și iarnă). Vremea verde a calului și timpul negru al lupului. Este rîndul meu să mă mir. Vă puteți închipui cît de mare era povara pe care și-o asuma fiecare om știind că de rugăciunile și de posturile sale, de modul în care ține sărbătorile și păzește rînduiala depinde dacă anotimpul verde al vieții revine sau nu?

Momentul cel mai critic pentru calendar pare să fie noaptea Sfîntului Andrei. Atunci timpul atinge cota maximă de degradare. Năvala duhurilor necurate, între care strigoii predomină, prefigurează instaurarea haosului. Dezlănțuirea lupilor anunță un dezastru iminent. Lupta împotriva strigoilor se poartă cu usturoi. Lupii

par să fie o primejdie la fel de mare. În bestiarul românesc, lupul este vietatea cea mai vorace, rechinul Carpaților. Numai în această noapte lupul are gîtul moale, întoarce capul în toate părțile și de aceea este foarte periculos. Lupoaicele caută cărbuni aprinși în gunoaiele de lângă case. Ca să păstreze situația sub control, femeile nu aruncă în noaptea aceea cărbunii afară și leagă toate uneltele din casă care seamănă într-un fel cu gura de lup. În noaptea de Sfîntul Andrei, cînd există semne că se alege praful de lume, o geană de lumină vine dinspre Moș Nicolae. El este paznicul cerului la poarta dinspre Apus. Sînt necesare aceste porți, una la Apus și cealaltă la Răsărit, pentru că Soarele nu numai că îmbătrînește, dar, ca un cal nărvaș, încearcă să fugă de pe cer. De Sîn Nicoară, noaptea se întoarce spre zi. Se întoarce numai puțin, atît cît se răsuște puil în găoace.

Sfîntul Ierarh Nicolae, Sîn Nicoară și Moș Nicolae... Mă mir din nou. Ce are în comun sfîntul numit în cărți „lăcaș curat al faptelor bune“ cu paznicul graniței apusene de pe cer și cu moșul care pune în ghețele copiilor o nuia și dulciuri? Ultimii doi sînt variante populare ale sfîntului recunoscut de toți creștinii. Sîn Nicoară este o creație a satului, și Moș Nicolae una a mediului urban. Diferențele dintre cele două variante sînt enorme. Sîn Nicoară este patronul soldaților, al marinarilor, al fetelor sărace, despre el există legende, oamenii îi adresează rugăciuni. Moș Nicolae doroforul anticipează cadourile care urmează să vină de Crăciun. Imageria lui este săracă și neoriginală. Se știe puțin despre el. A apărut atunci cînd orașul a schimbat statutul copilului, transformîndu-l dintr-o scamă în personaj privilegiat. Moș Nicolae *există* dacă *vine* și, dacă vine, trebuie să aducă neapărat cadouri. Așa ceva nu poate fi imaginat în sat. Acolo nu se fac cadouri, se dau daruri. Iar darul se întoarce, reciprocitatea este obligatorie. O formulă de primire a darului din Bihor spune explicit: *Mulțumesc pînă oi întoarce*. În sat, nici Moș Ajun, nici Moș Crăciun nu fac daruri. Copiii sînt răsplătiți, deci plătiți pentru serviciul ritual pe care-l fac gospodarilor colindîndu-i. Răsplata se face în mîncare: mere, nuci, alune, colaci. Bani au intrat mai tîrziu.

Între bătrînii de iarnă, Moș Ajun este figura cea mai vagă. Se invocă uneori o relație de rudenie cu Moș Crăciun. Legende n-am întîlnit. Ceea ce nu înseamnă că nu există, dar presupunem că sînt rare. Nu știu cum arată. Important este că „are ținare“, este sărbătorit.

Moș Crăciun este o figură mult mai populară. Și în cazul lui ne confruntăm cu mai multe variante. Moș Crăciunul satului, figură contradictorie în legende, cînd rău, cînd bun, coproducția euro-americană din care a rezultat bătrînul grăsuliu și simpatic (cu varianta sa mondializată) și Moș Gerilă al bolșevicilor, asupra căruia revin mai tîrziu. Moș Crăciunul orașului, în varianta sa necomunistă, este contactat telefonic, i se scriu scrisori, și el, în schimb, se cațără pe acoperișuri, se strecoară prin hornuri și aduce cadouri. Iar cadouri... Ar fi multe de spus despre pomul de Crăciun, care în sat nu există, despre variantele sale instituționalizate, mai nou cu un pronunțat sens ecumenic. Mă feresc să le judec în termeni de bine și rău. Tot ce pot să observ este că fiecare societate își construiește sărbătoarea după chipul și asemănarea ei și, în consecință, are sărbătorile pe care le merită.

Dar să plasăm discuția dincolo de bine și rău. Ne place sau nu, se produc în lume schimbări care nu ocolesc societatea noastră. Cine se opune schimbării devine dinozaur, și dinozaurii, pînă la urmă, mor. Soluția cea mai înțeleaptă este să te lași dus de val, dar cu oarecare tocmeală. Adică să spui valului: domnule val, eu mă las purtat de tine, dar nu oricum, pretind o relație de parteneriat, cu alte cuvinte, facem și ca tine, dar și ca mine. În felul acesta procedează culturile puternice care se țin bine în șa. De pildă, în China, ca să intre pe piață, McDonald's a trebuit să se adapteze la bucătăria locală, să facă loc pentru puțin orez și nu știu ce sos. Urmașii lui Platon și Aristotel au acceptat chifteaua cea nouă fără rezistență. Tot fără rezistență am preluat-o și noi.

Crăciunul era, cîndva, o sărbătoare a creștinilor. Numai a creștinilor. Pentru nașterea lui Hristos credincioșii posteau 40 de zile, tăiau porcul, mergeau la biserică, făceau pomeni pentru morți și colindau. Colindau foarte mult. Crăciunul făcea parte din ciclul celor 12 zile (între Crăciun și Bobotează). Există specialiști care

consideră că aceste sărbători plasate la cumpăna dintre ani au rolul de a repara timpul care, după un an de „folosire“, este cam hodorogit și uzat.

Așadar, la început Crăciunul a fost pur și simplu o sărbătoare. Mai mult decât sărbătoare nu poate fi nimic. Mai puțin, da. Când sărbătoarea a început să slăbească, a apărut bradul împodobit cu globulețe și Moș Crăciun cu sacul cu daruri. Apoi ne-am pomenit cu moșu' cu paltonașu' roșu, atât de ecumenic încât a devenit un fel de distribuitor de cadouri pentru toți, indiferent de religie sau tradiție culturală. Toată lumea iubește un bătrînel voios și generos.

Repet, satul nu a cunoscut și nu cunoaște nici astăzi aceste surrogate. Nu are nevoie de ele. Satul s-a schimbat, dar nu de tot, mai este capabil de sărbătoare. Criza sărbătorii a început la oraș.

Orașul este atât de divers... Spunem oraș, dar cine reprezintă orașul: țărani veniți recent din sat, foștii mahalagii, funcționarii, intelectualii, aristocrații? Niciunul nu este orașul. Orașul este suma acestor inși obligați să trăiască împreună, amestecați, unii peste alții în blocuri, unii lângă alții pe stradă. Dacă vrem să știm ce se întîmplă de Crăciun la oraș este necesar să ne gîndim la fiecare categorie în parte. Evident, excepțiile de la modelele pe care le vom schița sînt numeroase. Omul este complex și mobil, nu poți să-l bați în cuie. Anumite tendințe pot fi observate și cu ochiul liber. Despre aceste tendințe va fi vorba.

Țărani de la oraș sînt de două feluri. Cei care își continuă viața din sat și cei care încearcă să devină într-o singură generație orășeni. Cei dintii petrec Crăciunul cu carne de porc crescut și tăiat „acasă“. Fac mese de familie de la care nu lipsesc nașii și finii. De cele mai multe ori, totul se petrece fără brad și cu foarte puține cadouri. De colindat, colindă puțin pentru că ei mai știu ce este o colindă. Colinda nu e joacă, nu ți-o cînti singur, te colindă alții și la oraș „nu există condiții“. Țărani care vor să devină peste noapte orășeni trag cu coada ochiului și imită ce

văd. Nu le lipsește porcul, dar nici bradul. La masă cheamă familia, vecini și colegi; vor să intre în lume. Nu colindă. Ascultă romanțe și alte casete. Se uită de Crăciun la televizor.

Mahalagii adevărați nu mai există de cînd nu mai există mahalale. Risipiți prin blocuri, foștii mahalagii continuă, atît cît mai pot, modelul unui Crăciun de altădată care consta în principal în mese copioase și într-o curățenie generală care întorcea toată casa pe dos. Masa dă posibilitate femeii să arate ce poate. Sînt scoase paharele din vitrină. Peste fața de masă, o folie de plastic. Risipă de mîncare și băutură: gustări din cașcaval, salam, măsline, zacuscă, icre, murături, ouă umplute, „salată bef“, sardele, jumări, șorici; sarmale, piftii, pilaf, fripturi, ciorbă; checuri, cornulețe cu rahat, cozonac cu nucă, mac și cacao, plăcinte; țuici, șpriț, vișinată pentru doamne.

Funcționarii, după Revoluție, s-au diversificat. Avem acum pe funcționarul de o stea, bugetar amărît, pe cel de două stele, lucrează la o firmă, patronul îl pune să lucreze mult, dar îl plătește mai bine, și funcționarul de trei stele, care „funcționează“ în organisme internaționale. Acesta din urmă este un ins cosmopolit, mare consumator al formulelor culturale mondializate. Toți funcționarii fac brad. Toți cumpără cadouri. Toți mănîncă mult. Calitatea mîncării și a cadourilor diferă. Intensitatea cu care este trăită sărbătoarea este frecvent invers proporțională cu banii cheltuiți. Funcționarii nu prea colindă. Poți spune că nu colindă deloc.

Intelectualii. Nici cu ei nu e simplu. Avem intelectuali adevărați și falși intelectuali. Falșii intelectuali se poartă de Crăciun la fel ca funcționarii de două stele și ca mahalagiii. Baza este *consumul* - mîncare, băutură, brad, cadouri, televizor. Intelectualii adevărați se disting și ei în funcție de numărul generațiilor de intelectuali pe care le au în urmă. Cei adevărați și vechi perpetuează elemente din care își făceau Crăciunul generațiile anterioare: o rețetă de turtă dulce de la mătușa Elisa, care era vieneză, baclavaua bunicii, care era grecoaică. Bradu-i brad, nu lipsește, dar este supus unor subtile jocuri estetice, anul acesta îl împodobesc numai cu globuri albe, la anul numai

cu globuri roșii. Nu pun niciodată în brad vată sau bomboane în poleială. Cadourile se ambalează frumos încă de pe vremea când ambalajul nu era o obsesie a comerțului. La intelectuali se fac cărți cadou și nimeni nu se supără. Copiii, uneori toată familia, colindă la pom. Cei mici (copii, nepoți, fini) merg la cei mari (bunici, părinți, nași) să-i colinde. Uneori cineva se îmbracă în Moș Crăciun. Dacă nu există Moș Crăciun, se organizează „miracolul” apariției cadourilor sub pom, într-un moment când copiii se află într-o altă încăpere.

Aristocrații, din nefericire, sînt tot mai puțini. Bătrînii se duc unul cîte unul, iar urmașii lor, din nonconformism sau felurite mezalianțe, abandonează Crăciunul aristocrat. Iar în varianta lui de la sfîrșitul acestui mileniu, după 45 de ani de sărăcie și pușcării, Crăciunul aristocraților este sărac, dar îmbogățit de gesturi firești. Cînd mănînci în fiecare zi cu tacîmuri de argint - fie ele și desperecheate - și din farfurii rămase din servicii bune care s-au risipit, de Crăciun nu ai ce să mai scoți decît, eventual, cîteva piese necesare: o anumită față de masă, vasul pentru crușon, clești și cuțitașe... Bradul poartă podoabe vechi, ciobite, strînse din mai multe case care nu mai sînt. Mîncarea este relativ puțină, dar servită și mîncată cu distincție. Îmbrăcămîntea corectă și adecvată. Se vede că modelul lor de Crăciun este altul, un Crăciun îmbelșugat pe care nu și-l pregăteau singuri. Ce a mai rămas e un mod de a întîmpina nașterea Mîntuitorului în mod cuviincios.

La antipodul aristocraților se află parveniții, proaspăt îmbogății. Ei provin din toate categoriile menționate. Încă nu și-au conturat un stil. Au cîteva reguli, de pildă **big** și **beautiful**: totul trebuie să fie mare și scump. Dacă se poate, să strălucească. Înduioșător este faptul că în sufletul unora dintre ei mai supraviețuiește copilul care voia să primească de Crăciun o minge de ping-pong; vreau să spun că unii mai au gusturi simple, dar și le refuză. Țin mai mult la imaginea lor decît la ce le face plăcere.

Pentru toți, indiferent de categoria din care fac parte, există un Crăciun al străzii, anunțat încă din noiembrie de copiii-colindători, de scenografia urbană, de muzica din magazine, de Moși Crăciuni care bîntuie în

tot felul de scopuri comerciale. Și dacă va da Dumnezeu să ieșim din criza economică actuală și să ajungem în rînd cu lumea, vor fi pe stradă și mai mulți Moși Crăciuni, și mai multe becuțe colorate, delirul mediatic va fi uriaș, vom cumpăra zile în șir cadouri ca să umplem un gol din suflet, un gol mai mare decît sacul lui Moș Crăciun. Dacă mă gîndesc la ce ne stă în față, îndrăznesc să spun că stăm bine pentru moment. Avem atîtea feluri de-a petrece Crăciunul, sîntem o lume atît de amestecată, în care se petrec o sumedenie de lucruri adevărate. Zău!

Pentru că astăzi, cînd vezi cîte obiceiuri au supraviețuit, te cuprinde mirarea și un fel de mîndrie patriotică. Bravos, națiune, românul nu piere! Și dacă piere, piere în legea lui. Căci nu trebuie să ne sperie schimbările care au survenit și survin sub ochii noștri. Nimeni nu poate încremeni în *illo tempore*. În schimb, este regretabilă inerția care menține un număr mare de făcături pe care comunismul ni le-a impus. Ce să facem cu obiceiurile lor? Mi-i închipui pe comuniști adunați într-o ședință și făcînd planuri, cum să strice lumea mai bine. Le interzicem, cred că au strigat unii, le stricăm, au zis alții, le înlocuim, au rostit ultimii și s-au apucat toți de treabă. Au interzis, au stricat, au înlocuit timp de patruzeci și cinci de ani...

Să mai reflectăm puțin la Moș Gerilă. Varianta românească a lui Ded Maroz nu are nimic cu Gerilă din poveștile românești și rusești. El este un impostor. A fost gîndit ca o diversiune menită să submineze sărbătoarea creștinească, s-o topească în ceva inform care se numește „sărbătorile de iarnă” și care gravitează în jurul revelionului, deci a Anului Nou. La creștini, Crăciunul „se ține”. Moș Gerilă nu „se ținea”. El se serba în întreprinderi. „Serbarea pomului” de la mama și „serbarea pomului” de la tata. Era organizat de comitetul sindical. Listele cu copii erau actualizate anual. De la Sector banii se distribuiau cu zece zile înainte. Plata se făcea prin virament. În fiecare loc era un tovarăș sindicalist care accepta să facă pe Moș Gerilă. Cînd mama și tata erau inși procopsiți, la pomul lor venea un actor în cadrul activităților obștești ale teatrului. Sub pomul împodobit cu vată și jucării de hîrtie sau pe o masă, erau așezate pachetele, ulterior pungile de plastic, pe care

Moș Gerilă le dădea copiilor în schimbul unui cântec sau al unei poezii. Ce frumos era pe vremea lui Stalin!... Și tot colectivul venea, în frunte cu directorul, ca să vadă pe copii și să zică: vai, uite-l și pe ăla al lui cutare, vai, cât a crescut, sau vai, cât de mic a rămas!

Circula pe vremuri un banc. Zice că la un orfelinat, prin anii '50, vine Moș Crăciun. Scoate din sac un Marx de ipsos și zice: „Ionel, dacă îmi reciti o poezie, uite ce îți dă moșul“. Ionel recită. Vine rîndul lui Engels, Lenin, Stalin... Cînd ajunge la Stalin, recitatorul e Bulă care spune frumos: *Moș Gerilă, Moș Gerilă/ Dacă și la anu vii/ Tot cu așa jucării/ Eu te bag în ... mă-ti/ Și mă ... pe jucării*. Bancul se spunea pe șoptite, dar rîsul era zgomotos. Poate că nu aș fi atît de pornită dacă n-aș fi participat cîtiva ani la organizarea acestei serbări. Pentru că am făcut parte din comitetul pomului de iarnă, am aflat cum se pregăteau darurile. Paranteză: darul este, după părerea mea, o făptură care simte și ține minte tot: cum te-ai gîndit să-l alegi, cum l-ai cumpărat, cum l-ai învelit într-o hîrtie frumoasă, cum și unde l-ai păstrat pînă cînd l-ai dat. El este alături de tine în momentul cînd îl dai și alături de cel care îl primește. Dacă nu ar fi așa, darul n-ar fi dar și n-ar avea nicio putere. Îmi amintesc, deci, cu oroare de discuțiile care se purtau în colectivul care pregătea pachete. Cinci femei care, în fiecare an, reluau aproape invariabil același gen de probleme: „N-are rost să risipim banii, mai bine le luăm rechizite, guașe și carioci, mai ajutam și părinții“; „Mai bine luăm multe lucruri mici și mărunte. Prostioare, dar cît mai multe, așa le place la copii“; „Pentru copiii caloriferistului, vă rog, să luăm pijămăluțe, sărăcuții de ei“; „Mai pune aici o portocală, știi că asta le numără, nu am poftă de comentarii“; „Anul trecut, nesimțita aia știi ce a spus. De ce nu vine aici, să muncească cu noi, să care, să facă liste, să vadă ce-i aia?“ Și, pe urmă, venea ziua în care, la serbare, în spatele lui Moș Gerilă stătea înșirat tot comitetul de organizare, învăluind adunarea cu priviri binevoitoare: ați văzut ce v-am dat? Atunci eram iritată și nu știam de ce. Acum știu. Totul semăna cu o adunare unde se împart ajutoare.

Dar copiii erau fericiți, îmi spunea cineva. Uite, eu îmi amintesc că eram fericită. Domnule, este atît de ușor să faci niște copii fericiți. Este destul să-i strîngi la un loc, să te ocupi de ei puțin și să le faci cadou o jucărie. Pe vremea aceea nu aveam alternativă și, oricum, era mai amuzant decît de Ziua Copilului, dar acum? Ca să vedem cît au crescut copiii colegilor noștri merită să periclităm o sărbătoare veche? Exagerezi, îmi replică persoana pe care o invocam anterior. Poate că exagerez, dar și voi exagerați. Vă complaceți în confortul gestului rutinier și refuzați să evaluați situația. Va să zică acum, în întreprinderi, nu mai vine Moș Gerilă, vine Moș Crăciun. Vine înainte de Crăciun pentru că nimeni nu este atît de nebun ca să organizeze serbarea în ziua de sărbătoare. Dar ce este Moș Crăciunul ăsta care acceptă să vină cînd îl cheamă fiecare? Un colaboraționist, un Moș Crăciun de paie. Ar trebui, pur și simplu, să spună: nu vin, să zică: la întreprindere, vă rog, chemați-l pe Moș Gerilă. Pentru ce faceți voi acolo, este prea bun.

Și din nou vedem un bărbat mascat cu barbă de vată și caftan din pînză de steag, și iar pungi de plastic cu daruri otrăvite... Dacă nimănui nu-i pasă de sărbătoarea creștină, măcar să se gîndească la aspecte care țin de bun-gust și de stil. Este adevărat că prezența copiilor salvează tot, salvau ei și finalul de spectacol în „Cîntarea României“, dar nu e păcat? Cineva îmi zicea acum cîteva zile: dar sponsorul dă bani, pentru ce să-i pierdem? Nu cred că este obligatoriu să-i pierdem, putem inventa altceva. De pildă, un bal mascat. Să meargă banii sponsorului pe costume, și cîte alte lucruri nu pot fi imaginate dacă vrem cu adevărat să vedem copii fericiți și să nu bifăm cu mîină moale „o activitate“.

Altceva te roade, îmi zice interlocutoarea mea, simt că e ceva mai serios, cred că nu vrei să spui. Greșești, n-am nimic de adăugat, poate doar să reformulez mai răspicat: Crăciunul este o sărbătoare de familie care „se ține“ o singură dată și acasă. Organizațiile de tot felul și sponsorii să se ocupe de cei fără casă și familii. Am mai spus asta. Majoritatea românilor nu sînt însă orfani.

Orășeni, în zilele de sărbătoare, în loc să vă gândiți la ce frumos era altădată sărbătoarea în sat, priviți în jurul nostru, descoperiți orașul! Fără strîmbături, fără snobism, cu bunăvoință și mirare...

Fragmente dintr-un jurnal de teren (22 dec. 1987 – 6 ian. 1988). Deja de doi-trei ani, colindele și colindătorii intraseră sub pământ. În stații și vagoane de metrou, copilași blonzi și tuciuarii răcneau cîntece de stea, colinde, rugăciuni și tot felul de prostii incatalogabile. Fără nicio hîrtie la mînă - cine ar fi riscat să mi-o dea? – pe 22 decembrie am camuflat un casetofon de trei kilograme într-o geantă de umăr, mi-am băgat microfonul pe mîncă în sensul cel mai propriu și am plecat pe teren. Șaisprezece zile, cîte cinci ore pe zi, am bîntuit prin metrou. Mi-a fost frică tot timpul. Mi-a fost frică cinci ore pe zi. Într-o singură situație, vreme de cîteva minute, am schimbat frica pe sentimentul pervers pe care ți-l induce jocul cu riscul. Cu trei milițieni în coastă, am înregistrat un grup de copii, mă simțeam într-un film românesc prost cu ilegaliști comuniști care păcălesc Siguranța. Din nebunia de atunci au rezultat niște casete audio înregistrate, evident, fișe și un carnețel de notații zilnice. Voi prezenta cîteva pagini fără să schimb nimic.

Cazul numărul 8: trei băieți; își spun bozgori; veniți de cîteva ani cu părinții din Ardeal la București. Cîntă curățel. Colindă în metrou din 1985. Anul trecut au colindat de la 15 noiembrie pînă la 6 ianuarie. Au cîntat mult și prin tramvai. Acolo trebuiau să mai zică: *Foaie verde de piper,/ Să trăiască dom' șofer! / Să trăiască și mașina,/ Că n-a consumat benzina/ Și ne-a dus și ne-a plimbat/ Și nu ne-a accidentat*. Spun că e mai bine în metrou pentru că este mai cald, înghesuiala mai mică și oamenii dau mai mulți bani.

Observații generale. Observ că grupurile de colindători au tot felul de reguli pe care le respectă. Un grup de colindători nu urcă în vagonul unde a apucat să urce un alt grup. Dacă greșeala s-a comis, cîntă și strîng banii cei care au urcat primii.

În durata dintre două stații trebuie să se înscrie cîntarea colindei și strîngerea banilor. În cazul în care grupul nu coboară imediat ca să urce în fugă în alt vagon, adoptă un comportament pasiv, parcă n-ar fi acolo.

Banii sînt centralizați la „casier“. Funcția pare să nu aibă nicio legătură cu vîrsta. Tot timpul, toți membrii grupului încearcă să țină socoteala banilor adunați. Îi vezi numărîndu-i prin stații în căciulă. Am văzut pe mulți dintre „casieri“ și mai ales pe colindătorii solitari că își pun banii în cizme și ghete. Oamenii le dau în general monede de un leu și trei lei. Cînd cineva le dă 25 de bani, se strîmbă.

Cazul numărul 21: un băiețel de vreo zece ani pretinde că el a compus melodia colindei pe care o cîntă și că versurile le-a copiat dintr-o carte. Banii îi va da mamei. Tată nu există. Partenerul lui este și mai mic, timid și spune că îi este rușine de ce face, că una e să colinzi prin vecini și alta în metrou.

Observații generale. Se pare că din 1986 a intrat moda tamburinelor de tablă. Se cumpără din librării cu 3,60 lei. Cu ea se ține ritmul și cei mai pricepuți dau un „spectacol“, și-o lovesc de frunte, de piept, de coate, de genunchi, de glezne, fac ca toți dracii. Tot din 1986 a fost adoptat „spectacolul la bară“. Cu sau fără tamburină, un copil se agață de bara din dreptul ușii de intrare în metrou. Cîntă și dansează învîrtindu-se în jurul barei, lăsîndu-se pe vine, sărînd cît mai sus.

În zgomotul metroului, textul nu mai contează. Auzi ceva la început și spre sfîrșit. Ca să-și impună prezența, unii copii lasă capul pe spate ca niște păsări și își trimit colindele în tavanul vagonului.

Din colindătorii pe care i-am văzut, circa două sute, apreciez că numai o cincime erau în formula „colindător solitar“. Din treizeci și cinci de interviuri, numai opt au vizat această categorie. Aceia dintre ei mai curați și mai corect îmbrăcați se bucură de cel mai mare succes. Singur și curat deci... Grupurile se compuneau din doi, trei sau patru copii, vîrstele fiind între patru și paisprezece ani. Cei mici fac figurație.

Unui copil îi revin între patru sute și o mie patru sute de lei pe zi. Pretind că dau o parte părinților și cu restul își cumpără „țoale“. Le este frică de niște copii care dorm noaptea în metrou (?). Aceștia îi bat și le iau banii.

Cazul numărul 23: într-o stație de metrou, un grup de tineri (șapte), cu acordeon, clopote și bici joacă o capră care are aproape tot ce-i trebuie. În loc de covor, de capul caprei atîrnă un cearceaf gălbui pe care l-au acoperit cu pachete de țigări străine.

Cazul numărul 61: trei copii execută o capră fără capră.

Observații generale. Unul spune că el a cîntat tot timpul începînd de la opt dimineața pînă la zece seara și că își păstrează toți banii pentru el. Copiii învață colindele unii de la alții. Ca să le învețe, uneori, le scriu.

Cazul numărul 68: o țigancă de șaptesprezece ani din satul Boia-Crînguri de lingă Ploiești cîntă dumnezeiește o colindă veche. Nu a mai cîntat în metrou. Ea cîntă în trenuri. A ajuns în Gara de Nord și i s-a spus să meargă și în metrou.

Cazul numărul 97: un copil sorcovește cu o pușcă de jucărie?! Aiureala asta ce mai e? Am mai văzut pe unul cu un făcăleț de care prinsese o floare de hîrtie.

Oamenii ies din gurile de metrou fredonînd colinde.

Notă. M-am săturat de metrou. Urc într-un tramvai pe linia Moghioroș-Ghencea. O femeie în toată firea, cu părul cărunt, dar oarbă, cîntă, stînd pe un scaun, colinde și romanțe. Se acompaniază cu un acordeon burdușit. Are o voce extraordinar de frumoasă și de tînără. Călătorii în extaz. Tramvaiul se oprește pentru un concert de șapte minute!!! În punga de plastic pe care o are în poală, sub acordeon, sînt numai „hîrtii“ de cinci, zece și douăzeci și cinci de lei.

În paralel cu colindele de metrou, variante nenumărate. Țărani din împrejurimi, Afumați, Ghimpați, care vin cu teatru popular și cu pluguri. Copii cumiști, lustruiți și nemuzicali care își colindă vecinii de bloc.

În cartierul Drumul Taberei au început de anul trecut să vină grupuri de studenți de la Teologie și Conservator. Colindători de douăzeci și cinci și o sută de lei.

Epilog. De pățit, n-am pățit nimic. Mi-a fost frică degeaba.

Din nou despre Crăciun. Pentru ultima dată. În iarna lui 1984, când ne-a fost cel mai frig, în biroul Ligiei la Institutul de Folclor, ne-am bătut capul trei săptămîni ca să aflăm ce avea în casă țaranul român la anul 1000. Aia nu, aia nu, aia nu... Din discuții a rezultat că avea foarte puține lucruri care, în schimb, am presupus că erau foarte puternice, de vreme ce îndeplineau, deopotrivă, funcții practice, magice și rituale. Cuțitul însemna „a tăia“, acul „a coase“, oala „a fierbe“, fusul „a răsuci“, ciocanul „a bate“, basmaua „a acoperi“, acțiuni elementare care făceau posibilă viața cotidiană și care erau apoi proiectate în plan simbolic. După ce lucrul se strica, adică în momentul cînd nu mai era bun pentru ce fusese făcut, devenea la fel de bun pentru alte operații. În cărțile de etnografie abundă informații de genul: asta se face cu un cuțit vechi, cealaltă cu un ciob de oală spartă, pe aceea o apuci cu mîna învelită într-o basma ruptă. În sensul în care aruncăm noi astăzi, nu se arunca nimic. Faptul nu mă surprinde. Omul care își păstrează unghiile și părul tăiate pentru a le lua cu el în sicriu „la plecare“ mi se pare firesc să întrețină cu obiectele relații de durată, despărțirea de un lucru făcîndu-se cu multă precauție. Este inutil să spun că obiectele concepute special pentru a fi utilizate într-un ritual se bucurau de o atenție și mai mare.

În ultimii ani, astfel de gînduri îmi vin la începutul lui ianuarie, cînd văd brazii de Crăciun aruncați la gunoi. Strîmbi, teșiți, uscați, cu urme de vată pe crengi, risipindu-și acele pe scările imobilului, îmi provoacă o tristețe nimicitoare. Cum poți, domnule, să-l arunci așa după ce ai dat o groază de bani pe el, după ce l-ai colindat și l-ai împodobit și după ce ai făcut din el centrul în jurul căruia s-a învîrtit toată sărbătoarea? Și ce

TALMEȘ BALMEȘ ...

vrei să fac cu el?, poate să mă întrebe cineva care mă ia în serios. Tu nu trebuie să faci nimic, soluția s-ar cuveni s-o găsească orașul, el a inventat bradul de Crăciun, el să găsească formula decentă prin care să-l scoți din casă. În sensul acesta însă, de la oraș nu trebuie să aștepti nimic. Relațiile lui cu obiectele sînt slabe. Modele fac să ajungă la gunoi obiecte casnice și piese de mobilă în stare bună, haine intacte. Orașul nu sesizează enormitatea. Rezolvările pe care le oferă sînt de ordin practic: cine să le ridice de unde au fost aruncate și cui să le dea. Am în vedere, între altele, acțiunea civică de sortare a gunoaielor care se practică în alte țări: sticlele la sticle, plasticul la plastic, hîrtia la hîrtie și, de ce nu, brazii la brazi. Fac o paranteză: ați auzit de brazii de închiriat de la Brașov? Tot timpul anului „locuiesc“ într-un ciubăr și de Crăciun tu dai bănuțul, furnizorul ți-l aduce și, cînd sărbătoarea s-a terminat, vine și îl ia ca să-l dea altuia la anul. Din punct de vedere ecologic totul este OK, dar nu există oare o ecologie a sărbătorii? Ce propun? Nu propun nimic, pot să spun cum mi-ar plăcea mie să se petreacă lucrurile. În logica sărbătorii mi s-ar părea firesc ca în fiecare an să păstrezi din brad o crenguță, se poate folosi în acest scop o cutie de pantofi. Apoi, după ce îi scoți podoabele, să-l învești într-un cearceaf și, cînd îl duci la ghenă, să-i ceri iertare. Aș putea să-mi închipui că oamenii duc brazii de Crăciun în locuri speciale unde, cît timp ard brazii, ei mai beau cîte ceva. Nu insist. Ideile de acest gen sună jalnic. În fond, nu am în vedere decît niște gesturi care să facă din despărțirea de brad altceva decît acel adio și la gară cu care tratăm frecvent lucrurile care au însemnat pentru noi ceva. Evident, ca și în alte dăți, consider că nu se poate face nimic. Lipsa de respect pentru recuzită se accentuează pe măsură ce scade sentimentul sărbătorii. O vreme am crezut că ne poate salva povestea lucrurilor pe care le-am pierdut, astăzi cred altceva. Ce crenguță în cutie, ce cearceaf, ce iertare bradului?! Ar fi mai util să-ți asumi condiția. Cînd tîrîi pomul de Crăciun la ghenă să-ți spui în gînd: da, domnule, sînt un consumator incapabil să realizez relații grave și durabile cu obiectele, găsesc că este lipsit de sens să păstrez în casă fragmente de sărbători, energiile mele vin din altă parte, la școală mi-au

făcut capul tobă, dar nu m-au învățat cum să mă port cu un obiect... Trăiesc și eu cum pot și îmi asum condiția. Mă gândesc că poate unii se sperie și inventează ceva - soluții individuale care pot să nu aibă nimic cu tradiția.

EXISTĂ UN CORP BIOLOGIC ȘI UNUL CULTURAL.

PE CEL CULTURAL ÎL CONSTRUIM CU EFORT ȘI MIGALĂ

Note cu și fără perdea. Cînd aud pe cîte unul care spune că țaranul român ar fi așa și pe dincolo, îmi vine să-l întreb: care țaran? Cel de azi, cel de ieri, cel din Evul Mediu; țaranul din nord, din sud, de la dreapta, de la stînga; bătrînul, tînărul, femeia, care țaran? Și, dacă mi-ar întoarce întrebarea, atunci cînd mă pomenesc vorbind despre „țaranul român care...“, aș răspunde că pendulez între țaranii pe care i-am cunoscut direct, începînd cu anul 1952, și cei pe care mi-i închipui pornind de la ce spun și scriu alții.

Despre țaranul gol am putut citi puțin. Cărțile sînt rușinoase. În biblioteca satului tema este absentă. O întîmplare din copilărie m-a îndreptat spre ea.

Popușor. În vara lui 1952 am ajuns pentru prima dată într-un sat. Aveam șase ani și eram un copil de asfalt. Trenul ne-a lăsat, pe mama și pe mine, într-o gară mică din Ardeal. Acolo ne aștepta un țaran. Avea un cal. Am mers pe lingă cal mult timp. Nu m-am plîns. O singură dată m-am tulburat, cînd am văzut lanul. Nu știam nici de grîu, nici de maci, nici de albăstrele. Am început să sar pe loc, cum am văzut recent sărind un cîine tînăr la căderea primilor fulgi de zăpadă.

La stîna ne așteptau tata, o mie de oi, treizeci de cîini, ciobanii și măgarii. Tata nu era cioban, era baci, făcea brînză. De fapt, nu era nici baci, fusese negustor. După ce au venit comuniștii, a trebuit să se lase de negustorie. El închea laptele, tăia cașul în bucăți, o vreme le lăsa să plutească în saramură și, pe urmă, le așeza în

butoi. Când se terminau butoaietele, venea camionul. Atunci tata pleca să ducă brânza la oraș. Cîteva zile rămîneau singure, eu și mama. Ea învățase să facă brînză. Dimineața și seara veneau ciobanii cu laptele. Îl măsurau atent. Cu aceeași ocazie tăiau lemnele și cărau apă. După ce terminau treaba, dispăreau în peisaj.

Întîmplarea despre care scriu s-a petrecut într-un moment cînd lipsea tata. Stăteam în fața stîinii. Mîncam. Ciinii s-au sculat fără să latre și am știut că este unul dintre ai noștri. Cum, de altfel, a și fost. Înainta spre noi un cioban tînăr. Avea porecla Popușor. Ceva nu era însă în regulă cu el de data aceasta. Avea clopul pe cap, laibărul pe umeri, cămașa lunguță strînsă în chimir și, mai jos, nimic, riguros nimic... S-a oprit înainte de-a ajunge la masa noastră. A deschis vorba mama și l-a întrebat politicos: *Ce-ai pățit, domnule Popușor?* Pentru că, evident, pățise ceva de vreme ce apărea la stînă într-o ținută atît de parțială. *Doamnă, m-am opărit. Am venit pentru că m-am gîndit că aveți dumneavoastră ceva prafuri...*

Mama obișnuia să le dea antinevralgice cînd aveau dureri de dinți. Acum a scos din pungă cu doctorii cîteva sulfamide. I-a spus cum să le piseze între două hîrtii și i-a recomandat să se spele bine și să pună praful pe rană. Popușor a luat cuminte pastilele și s-a dus. Dacă stau să mă gîndesc bine, mama s-a ținut tare pentru o fată bine-crescută din Brăila. Tata, cînd a auzit povestea, a mormăit. Nu au urmat comentarii. Eu nu am fost șocată. Dar nici n-am uitat! Puteam să și uit, dar, relativ curînd după întîmplare, am citit într-o carte pentru copii despre cum vine ursul la vînător să-i scoată o țeapă din labă. Cam așa a venit la mama Popușor. Faptul că n-am uitat a influențat viziunea mea etnologică. N-aș vrea să rezulte că plasez, ici și colo, în spațiul mioritic cîte un cioban în fundul gol. Ar fi exagerat. Dar nici nu pot să exclud această posibilitate. Depun mărturie pentru ce am văzut.

Adam și Eva. Privesc o icoană pe sticlă. Adam și Eva sub măr. Sînt goi și parcă moi. El pare cam prostovan și ea șireată. Din pom alunecă spre ei un șarpe îmbrăcat în solzi. Pomul este îmbrăcat în frunze.

Goliciunea lor devine și mai acuzată. Lipsit de blană, coajă, solzi, elitre, corpul omului îmi apare neterminat. Concentrându-mă asupra imaginii care înfățișează cuplul primordial, înclin să consider haina o proteză, o soluție culturală dată unui handicap.

Pruncul vine gol, fără nume, fără dinți, uneori fără păr. Nu vorbește, nu pășește, nu muncește. Cu migală și precauții rituale, din fiecare prunc satul face un om.

Testamentul. Eram copil când am văzut într-un muzeu din Ardeal o cămașă de noapte săsească. La trei palme de la buric, în jos, avea un fel de șliț finisat cu multă risipă de motive decorative și de ață. Am întreat de funcția șlițului pe adulții care mă însoțeau și mi-au răspuns pe calea cea mai ocolită. Astăzi, ce pot să spun, fără niciun ocol, este că în satele românești nu s-a cusut niciodată așa o cămașă. Femeile au un alt gen de raportare la propriul corp. Cît timp omul rămîne simplu mirean, biserica ortodoxă nu îl supune la un program de suprimare a cărnii.

Nu neg, în sat rușinea e mare. Dar și libertatea. Prin locurile pe unde am umblat am putut observa respectul pentru haina purtată corect, dar și frecvențele derogări de la normă. Am văzut fuste suflecate la femeile care spală la rîu, sini care alăptează, basmale legate „ca la lucru“. La lucru se încalcă legea basmalei, care este aspră. După căsătorie, femeia nu mai umblă cu capul gol. Satul o vede fără basma doar dacă e nebună sau are mort în casă. Așa, anii trec, părul de sub basma se rărește, se albește... o femeie bătrînă nelegată la cap este pentru sat un lucru de neconceput. Dar merită să discutăm și în marginea lucrurilor care nu pot fi concepute. În practică, modelul tradițional este criticat curent. Din colecția mea de abateri citez una.

Este vorba despre testamentul unei bătrîne din munții Apuseni, care lasă cu limbă de moarte nepoatei sale foarte tinere din Giurgiu cum să-i lege basmauă în coșciug. Rezum relatarea nepoatei care povestea rîzînd cu

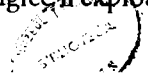
lacrimi. Rîdea pentru că era o fire veselă și plîngea pentru că își iubise bunica mult. Iată ce mi-a povestit. Bunica era suferindă. Nu foarte suferindă. M-a chemat la patul ei și mi-a zis: dacă voi vreți să mă duceți la spital, mă rog, duceți-mă. În loc să mor cu capul pe perna mea o să mor pe perna lor. Pe urmă mi-a indicat ce și cui să dau înapoi. M-a dezlegat să-i reglez socotelile cu satul. Din vorbă în vorbă, am ajuns și la înmormîntare. Mi-a spus cu ce rochie și cu ce pantofi s-o îngropăm. Discuția s-a prelungit cînd am ajuns la detalii. Te rog, să-mi pui ciorapii Kapron. Erau de culoarea pielii și îi ținea în ladă din anii '50. Și să nu te lași, Rodico, mamă, cînd o să vină babele să-ți ceară să-mi pui ciorapi negri. Te rog să nu te lași, să te ții tare. De la cinci ani mi-am îngropat părinții, pe urmă l-am îngropat pe bărbat, au urmat frați și surori... Sînt sătulă de negru. Rodico, să ai grijă, că eu nu mai pot! Aici nepoata povestea cu plînsul în gît, dar imediat a apucat-o rîsul amintindu-și, cu privire la ciorapi, care era al doilea argument. Am picioarele subțiri, mamă, toată viața au fost așa și în ciorapii negri o să fie ca două bețe.

Și de ce nu mai putea bunica? Nu suporta ideea că o să-i fie legată basmaua după obiceiul locului. Nu vreau să mă faci cu chischineul tras pe frunte și legat sub bărbie strîns. Eu am față mică, am să fiu ca o maimuță, adică maimuță. Rugămintea era să i se lase basmaua mai pe spate, pe la jumătatea capului, ca să iasă la vedere o cunună de păr. La întrebarea dacă în relatare este vorba de o țarancă din Munții Apuseni răspund ferm: chiar din Munții Apuseni și chiar țarancă.

„Desfăcutul“. Acum douăzeci de ani, un prieten a făcut un film etnologic în Maramureș - reconstituirea unei practici magice, un „desfăcut“. Am revăzut filmul de multe ori. M-a uimit, de fiecare dată, nu vrăjitoarea, ci pacienta bătrînă care „joacă“ goală două treimi din film. Insist, filmul este o reconstituire, nu a beneficiat de cutremurarea și dezinhibarea pe care le provoacă actul magic trăit.

Ceea ce mă miră nu este lipsa ei de rușine, ci felul în care a transgresat modelul de utilizare a corpului gol în satul tradițional. În sat există o eficiență a corpului gol pe care numeroase practici magice îl exploatează.

TALMEȘ BALMEȘ ...

Situațiile sînt spectaculoase pentru că nu are nicio valoare dacă stai gol în casă sau în șură, trebuie să dai ocol curții, să mergi la fîntînă sau, și mai departe, după mătrăgună. Goliciumea are sensurile și funcțiile ei. Ea este un mijloc. Cum a putut înțelege bătrîna rostul filmului etnologic ca să se dezbrace de față cu doi străini, nu pot să pricep!

Plodul. În timpul din urmă aud tot mai rar cuvîntul *plod*. De peste un secol a căpătat o conotație negativă. Dacă întreb pe cineva ce îi mai fac plozii, se uită cruciș. Plozi au țigani, noi avem copii curați și frumoși! Dicționarele consemnează substantivul *plod* cu sensurile de *poamă, roadă, copil, sexul vacii* și verbul *a plodi* care înseamnă *a naște, a te prăsi, a te înmulți*. Etimologia, pentru ambele, trimite la vechea slavă.

Am fost atrasă de acest cuvînt care dispare odată cu o lume și cu o mentalitate. În această lume și în această mentalitate, copilul era considerat un rod și cuplurile neroditoare, un eșec. Roadele, toate, de om, de animal sau de legumă, veneau pe lume aliniat la un singur semn, de unde se despărțeau, fiecare își urma calea stabilită numai într-un fel, de la început.

Cercetată din această perspectivă, lumea la care mă refer pare să fi cunoscut grade de umanizare. La început, omul este mai puțin om, cu trecerea timpului, tot mai mult. Încă înainte de a exista, plodul-om se deosebește de alți plozi prin programul de așteptare. Într-un fel aștepți nașterea unui copil și în altul să se coacă merele. După un stadiu de așteptare urmează concepția și sarcina. Amîndouă sînt ținute sub control. Momentul cel mai tensionat este cel al confruntării cu ființa care vine de nicăieri, purtînd după sine o trenă de duhuri necurate. În primele 40 de zile se poartă războiul cel mai greu. Atunci Lumea Albă și Tărîmul Celălalt își dispută plodul. În cele mai multe cazuri cîștigăm noi. Urmează prima copilărie, gîndită ca perioada ultimelor retușuri. După cei șapte ani de-acasă nu mai rămîn multe de făcut.

Paginile care urmează cuprind elemente de „inginerie culturală“ utilizate în sat pentru perioada prenatală și a primei copilării. Față de mulțimea informațiilor consemnate în două secole de etnografie și a faptelor pierdute sau menținute în sat, mostrele pe care le prezint constituie o nimica toată. Suplimentarea lor nu schimbă situația. Este greu să depășești registrul lui *cam așa*. Pentru ceea ce îmi propun, resping o abordare teoretică. Alegerea exemplelor s-a făcut aproape întâmplător. Multe informații provin din cărți accesibile. Altele sînt rarități de arhivă. Pot fi citite în multe feluri. Lectura pe care o propun poartă la cheie semnul mirării: *cu cîtă risipă de cultură se construiește un om!*

Înainte de nuntă și după. Pentru femeia gîndită ca principală cauză a sterilității, nunta reprezintă un moment bun ca să-și asigure fecunditatea. Există o enormă diversitate de procedee. Urmează exemple. Înainte de a pleca din casa părinților, mireasa se așază pe un butoi acoperit cu o pereche de pantaloni ai viitorului soț. Fură de la părinți un vătrai și pleacă purtînd în sîn un cep. În papuci își pune fire de mei și căței de usturoi într-un număr corespunzător cu cel al copiilor pe care dorește să-i nască. În drum spre biserică rostește „un porumbel și o porumbiță“, adică, măcar un băiat și o fată. În timpul nunții, un bărbat îi oferă o turtă cu formă de om. La casa mirelui este întîmpinată de soacră. Aceasta îi pune în brațe un băiețel care trebuie să-i pună mîna pe sîn. Mireasa, în schimb, îi atinge sexul. Intrată în noua casă, este invitată să încalce o șa care stă așezată pe vatră. Din această poziție, mireasa privește pe horn. Și așa mai departe...

Imediat după căsătorie, cursa pentru fecunditate se reia. Cu atît mai susținut cu cît trec anii și nevasta n-are copii. Există comunități de aromâni unde femeia, pînă la naștere, constituie pentru familia soțului o non persoană. Numai după ce își cîștigă locul în neam prin nașterea unui copil, rudele încep să-i utilizeze prenumele în adresă și referință.

Ca să rămână însărcinată, femeia face ce se face. Bea apă din fîntînă nouă. Mănîncă mălai rîșnit la o moară care macină prima dată. Face „un stat“, adică o luminare lungă cît înălțimea ei și o aprinde la icoana Sfintei Mării. Bea rachiu cu ouă de coropișniță. Se duce la mănăstiri. Bea apă cu scrum de noduri de brad. Într-o sobă unde nu se face focul, pune la macerat în rachiu un uter de iepuroaică. Bea. Pentru bărbații suspecți de sterilitate, băutura se prepară cu testicule de iepure. Postește, se roagă. Înghite un pui de rîndunică viu. Adoptă un copil din neam. Adoptiunea stimulează fecunditatea cuplului.

Concepția și avortul. Nu orice timp este destul de bun pentru concepție, și nici orice loc. Există timp „sec“ și loc „bîntuit“. Copiii care sînt concepuți în zi de sărbătoare ies gheboși sau se fac strigoi. Greșeala părinților se exprimă vizibil pe corpul pruncilor.

Avortul reprezintă un păcat cumplit. Se practică. Pedepsa pentru avort cade asupra femeii în iad. Acolo ea stă spînzurată de limbă și pruncul, prefăcut în șarpe veninos, sugă din ea. Într-o altă variantă de pedeapsă, care are loc în iad, femeia mănîncă pruncul fript și uns cu păcură. Și nu îl mănîncă o singură dată, ci în fiecare zi. Copilul-aliment are capacitatea de a-și reface corpul simbăta pentru ca mama să-și poată continua chinul. Avorturile se practică, dar femeile sînt prevenite. Știu la ce să se aștepte, ce riscuri își asumă.

Sarcina. În timpul sarcinii, femeia adoptă o conduită specială. Interdicții alimentare, sexuale, vestimentare, sociale... Aleg din nou, la întîmplare. Femeia nu are voie să bea apa în care s-a ogîndit luna pentru că, de va bea, copilul va fi lunatic. Nici apă necurată cu bale diavolești, pentru că se face copilul strigoi. Să nu mănînce din oală, sub hornul vetrei. Dintr-o astfel de greșeală rezultă copii cu capul mare și chei. Cînd mănîncă ouă cu două gălbenușuri sau fructe îngemănate naște gemeni. Gemenii sînt priviți cu rezervă. Există societăți unde gemenii sînt omoriți. În alimentația femeii însărcinate nu trebuie să figureze aripa de pasăre. În cazul în care mănîncă, se va îmbolnăvi copilul de boala numită „aripi“. Nici pipotă să nu mănînce, ca să nu aibă copil cu

urechi clăpăuge, nici vînat. Din vînat face copilul bube. În cazul în care femeia uită și gustă, trebuie să păstreze un os pe care să-l pună în prima scaldă. Un alt aliment neindicat este inima de cocoș. Din inimi de cocoș ies oameni răi. Dacă mănîncă pește, face copilul mut, dacă mănîncă melci, copilul bălos și mucos. Fasolea multă face copilul prost. Ceapa și ouăle, în ultima lună de sarcină, strică la vedere. Altfel, ceapa e recomandată. Se zice că o femeie, dacă n-ar mîncă ceapă și n-ar mîncă ceapă nici fata ei, fata fetei ei ar vedea vîntul. Ceea ce este tot un fel de monstruozitate. De femeia însărcinată se prinde orice cuvînt prost. De aceea poartă inele. Ca să se apere de Zburător, își atîrnă chei la brîu. În timpul sarcinii nu are voie să boteze, să cunune și nici să meargă la mort. Este rău să poarte hainele pe dos, va naște greu. Nu trebuie să urineze din picioare, să scuipe pe cîine sau pisică, să poarte seceră și coasă pe umăr, să-și lase peste noapte cămașa în curte la uscat. Oricînd poate să treacă pe acolo cineva și să taie umbra mîneșilor cu toporul. Atunci copilul se va naște fără mîini. Relația cu apa de la fîntînă este atent controlată. Cînd se duce cu cofele la apă, să le scuture bine. Femeile care nu le scutură nasc băieți cu testiculele prea mari. Mai periculos este să meargă după apă cu trei cofe dintr-odată. Din așa ceva se nasc copiii cu trei suflete.

Urmează alte interdicții și alte prescripții legate de felul în care trebuie să se poarte cu cei din sat și altele care reglementează comportamentul acestora. De pildă, revelator pentru starea cu totul specială în care se află femeia este faptul că îi este interzis să dea ceva direct din mîină, mai ales apă și foc. Ea le așază direct pe pămînt, iar cel care i le-a cerut le ridică de pe jos.

Nașterea. În toată perioada sarcinii, femeia își pregătește o naștere ușoară. Cînd sosește clipa, cineva din casă cheamă moașa. Aceasta o unge cu untură de iepure, întoarce obiectele cu gura în jos, scrie pe pereții camerei numele Avestiței, deschide tot ce se poate deschide: ferestre, cufer, lacăte, uși... Despletește părul

femeii. Din tot ce are pe corp, nimic nu trebuie să fie înnodat. Ca la sacerdoți. Îi pune pe pîntece o legătură cu broaște uscate, ca să nască ușor ca broasca, îi prinde pe spate o hîrtie pe care scrie: „Ușile cerului deschiză-se și tu, cocoane, ieși cu mintea, daru' Dumnezeu!". Dacă se întîmplă să iasă copilul cu o mîină sau un picior înainte, femeia este spînzurată de picioare cu capul în jos, să ia drumul înapoi. O naștere grea periclitează atît viața mamei, cît și a copilului. Cînd trebuie ales, copilul este cel sacrificat.

Buricul și placenta. În condiții normale, adică atunci cînd are timpul să vină, moașa taie buricul. În anumite zone trebuie să-ți fie mai dragă decît nașa, pentru că a umblat pentru tine cu sînge „încruntat". După naștere, mama trebuie să-i spele mîinile, altfel ar umbla așa însingerată pe lumea cealaltă. Se zice că moașele, pentru binele ce-l fac, au mîinile aurite pînă la cot. Moașa face multe: ajută pe femeie să nască, taie buricul, îngroapă placenta, scaldă copilul, aduce apă sfințită de la biserică, curăță casa, spală lăuza, aduce acesteia cîteva zile de mîncare, pune masa Ursitoarelor, duce copilul la botez și, de Anul Nou, îl ridică la grindă. Pentru serviciile pe care le face, moașa primește mîneci și piepți de cămașă, un șorț, făină, grîu și, uneori, bani. Oricum, mult respect și multă recunoștință. În cazuri speciale, cînd copilul dă semne de moarte după naștere, ea este cea care îl „botează" cu numele de Ion sau Maria, în fața icoanelor. Cînd dă semn că se face strigoi, tot ea îl menește să fie strigoi (adică potrivnic) de animale sălbatice sau de obiecte lipsite de interes. Să fii strigoi de mătură, îi poate zice, și el va purta cu măturile război.

Buricul se taie cu un obiect vechi: foarfecă, brici, coasă, care poate fi ulterior aruncat. Se taie pe restul boului, să fie trăgător copilul ca boul, sau pe carte, sau pe furcă... Se leagă cu un fir de păr din capul mamei sau cu ață din cheutoarea de la cămașa tatălui. Există locuri unde se pisează după ce a fost uscat și este băut de mamă în rachi. În altele se îngroapă. În fine, în alte locuri se păstrează și se dă copilului cînd a crescut. Ce trebuie să facă un copil care ajunge la o anumită vîrstă și primește buricul este extrem de diferit de la o zonă la alta.

Placenta se mai numește și „casa copilului“. Ca s-o elimine, mama suflă în sticlă sau mosor. Moașa îi presează abdomenul cu mătura. O pune să umble în patru labe. Trage de cordonul ombilical, încă netăiat, și zice „Ciu, ciu, ciu, porc de ciine, să ieși acum și nu mîine!“ . Placenta rămîne în relație cu mama și copilul după ce a fost îngropată în oală nouă sau în căciulă veche. Dacă este greșit îngropată, cei doi se îmbolnăvesc.

Lăuza. Lăuza spurcă soarele. Dacă se uită pe o cîmpie verde, o usucă. Dacă pășește pe pămînt desculț, pîrlește pămîntul șapte stînji sub picioarele ei. Dacă merge la fîntină, fîntîna seacă. Dacă trece gîrla, o îmbolnăvește. Dacă ar intra în biserică, s-ar stinge lumînările. Dacă ar mulge vaca, vaca și-ar pierde laptele. Lăuzei îi este interzis să frămînte pîine, să fie văzută de străini, să se privească în oglindă. Nimeni nu întrebuițează, 40 de zile, vasele ei. Dacă rămîne mîncare de la ea, se aruncă pe foc. După trei zile, după Ursitori, poate să iasă în curte. Aromânii spun că lăuza este ca ilia, adică la fel ca sticla, fragilă și transparentă.

Scutecele. În spațiul european plodul face un pas spre „rîndul lumii“ odată cu primele haine. Scutecele se fac „din vechi“. Practica de a înveli copilul, după naștere, în cămășile de nuntă ale părinților este curentă. În casele unde mor copiii se fac scutece din pînză primită de pomană de la nouă gospodării cu noroc. Scutecele nu se pregătesc înainte de naștere. Sînt locuri unde nu se schimbă în primele trei zile. Pînă la patruzeci de zile se usucă în casă. Dacă le-ar vedea soarele, cînd copilul ar crește, s-ar pîrli, dacă le-ar bate vîntul, s-ar face furtunatic. Pînă la un an nu se bat cu maiul ca să nu fie bătăuș. Cine folosește scutecele ca obiele va avea copil de nimic, batjocura tuturor. Mai grav ar fi să arunce scutecul în foc. Atunci copilul moare.

Imediat ce a depășit vîrsta scutecelor, mama coase copilului haine. Niciodată simbăta. Prin primele haine se trece fier. De fapt, se zice că prin orice haină nouă trebuie să treci, de jos în sus, pîine și sare. Cînd dai o haină nouă, îl tragi de urechi și îi zici: s-o rupi sănătos!

Leagănul este a doua haină a copilului. Regăsim aceeași grijă pentru detaliu. Se face din brad, ca să fie somnul ușor. Tatăl nu are voie să-l construiască, după cum nimeni din neam nu face coșciugul. La aromâni, în prima noapte, doarme în leagăn o piine. Fără piine, leagănul ar mânca din copil. Nu este îngăduit să pui copilul în leagănul altuia. Îi ia crescutul.

Îvelit în scutece, cuibărit în leagăn, cuprins în brațele mamei, nou-născutul se vindecă, treptat, de goliciune.

Modelarea corpului nu s-a încheiat: laptele și somnul. Copilul crește din lapte și somn. Ambele se fură. Ca să-i vină laptele, mama mănincă multă ceapă. Uneori excremente de șoarece. Își pierde laptele când dă ceva din casă după apusul soarelui sau dacă i se așază cineva pe pat. Când „boreasa e slabă de mucul țiții“, laptele se duce și după copil. O carte consemnează situația cel puțin stranie a unei fetițe care s-a pomenit cu sîinii umflați după ce a stat pe patul unei femei cu copil mic. Aceasta și-a recăpătat laptele numai după ce a mîncat slănină din mîna fetei care i l-a luat involuntar. La primul alăptat, copilul este legat la ochi. Este mai bine să sugă laptele dintîi de la o străină care stă pe un sac de făină.

Din terapia somnului rețin trocul pe care îl face mama cu Muma Pădurii; îi zice: ia de la feciorul meu plînsorile, strînsorile, întinsorile, durerile și toate chinurile și neodihna și dă-i odihna și creșterea copacilor tăi. Multe se fac pentru aducerea somnului. Nu trebuie neglijat cîntecul de leagăn. Ca să doarmă bine, copilul trebuie să ia exemplul de la porc. Tot felul de animale și păsări dau târcoale, să ajute. Uneori copilul se îmbolnăvește de zbierat și nu mai doarme. Atunci o bătrînă îl așază cu capul spre apus, unde este „odihna lumii“ și „patul zilei“ și îi pune sub cap nouă fire de floare de izmă creață, rupte de pe șapte morminte de copii.

Părul și unghiile. Părul și unghiile cresc. Pentru că ești om, trebuie să le tai. Nu oriunde și nu oricum. Operația nu se poate face mai înainte ca pruncul să fi scăpat de starea de ambiguitate. Un prag important pare să fie vârsta de un an. Dacă i se taie părul înainte, arde casa.

Cu unghiile este la fel, nu se taie decît după un an, ca să nu devină copilul hoț. Resturile se adună și se pun într-un mușuroi de furnici. Sînt numeroase locurile în țară unde omul își aduna părul și unghiile toată viața și, cînd murea, îi erau puse în coșciug. Se zice că numai așa mergi la Dumnezeu întreg.

Dinții. Cînd cresc dinții, tata trebuie să atingă locul cu un ban de argint. În felul acesta copilului nu îi va mirosi gura. Băiatului căruia îi cresc mai întii dinții de sus se face preot. Fata, preoteasă. Iar copilul care se naște cu dinți este considerat un monstru. Mama face atunci „roțile de sănătate”, o amuletă care, în afară de usturoi, tămîie și cărbune, conține și textul: „Piei, ucigă-te toaca, piei cu dinții lui cutare”.

Vorba și pasul. Ca să vorbească, mama dă copilului să bea din clopoțelul din altar. Cere o felie de piine, pentru el, de la un cerșetor. Cu cît este mai mic trebuie să-l ferească să mănînce pește. În cazul în care a apucat să mănînce, îi zice, mănîncă pește, dar vorbește. Altfel rămîne mut.

Mersul copilului vine tot prin grija mamei. La urma urmei, ea are un păcat de plătit. Se zice că Dumnezeu, pe cînd făcea lumea, arunca puii animalelor peste cap. Cum cădeau pe pămînt, puii începeau să meargă. Minune dumnezeiască. Pe femeie n-a lăsat-o inima să-și vadă plodul căzînd și l-a prins în poală. Ziditorul s-a supărat și a blestemat-o să-l poarte așa timp de un an.

Ca să meargă, mama dă copilului să mănînce borș de cocoș. Moașa își spală picioarele în scaldă lui înainte să-l ducă să-l boteze. I se leagă picioarele cu o ață și este pus să încalce peste prag. Atunci, cînd se află cu un picior în casă și cu unul afară, mama taie ața în timp ce o rudă întreabă: tu ce tai acolo? Și mama răspunde: tai frica.

Nu există o concluzie, după cum n-a fost o demonstrație. Pur și simplu am încercat să fac dovada că țăranul are corp și că producerea corpului cultural este o întreprindere laborioasă și de durată.

În mod obișnuit operăm cu țărani fără corp, abstracți. Mă persecută imaginea femeii care, în perioada sarcinii, n-are voie să dea cuiva foc și apă „din mână“. Reamintesc cui a uitat: ea le pune jos, pe pământ, de unde persoana care i le-a cerut le ridică. Comunicarea nu poate avea loc direct, de la mână la mână.

Caut de mult timp o formulă prin care să comunic puținul pe care îl știu despre țăran „din mână“. Tot ce am găsit este actul mărturisitor: eu l-am văzut pe Popușor, eu am citit în cărți, eu am ales câteva exemple...

Nașterea, nunta și moartea stau sub semnul lui *trebuie*. Comunitatea trebuie să controleze cele trei momente și indivizii sînt obligați să se supună.

Nașterea este o ivire, un început.

Nunta realizează o fuziune, o alianță între două grupuri.

Moartea înseamnă sfîrșit, aneantizare, soluție.

Începutul, amestecul și sfîrșitul sînt neliniștitoare și periculoase. Există o singură soluție: să respecte obiceiurile.

Se strică lumea? Nu, lumea se schimbă. Este adevărat că foarte des se schimbă în rău.

Eu am avut un vis acum cîteva nopți: se făcea că sună telefonul. Ridic și o voce îmi spune: aici Sfîntul Augustin. Am izbucnit în rîs. De ce rîzi, de ce nu mă crezi? M-am trezit.

Chiar, de ce n-am crezut? Pentru ce mi s-a părut imposibil, chiar și în vis? Prin '92, într-un interviu publicat în *România liberă*, familia Ene a prezentat starea deplorabilă în care se găsește materialul dedicat disecțiilor la Facultatea de Medicină. Din relatare am reținut că oasele morților actuali nu mai sînt bune de nimic. Un os de acum 30 de ani este tare ca piatra, cele de acum ți se rup în mîină, ai nevoie de cîteva cadavre ca să compui un schelet. Și atunci se pune întrebarea: cîte suflete trebuie să pui la bătaie ca să faci un suflet care să știe să recunoască glasul lui Dumnezeu?

Sufletele se hrănesc din credință și ritual. În prezent, trăim o criză rituală mondială și una locală. Pierderile pe care le-a suportat omenirea abandonînd vechii dumnezei par să fie un cîștig otrăvit. Riturile consacrate zeilor noi, în locul stării de comuniune, creează dezbinare. Generația care s-a „rugat” lui Brigitte Bardot nu poate să admită riturile dedicate lui Michael Jackson, după cum practicanții acestor rituri vor disprețui pe zeii viitori, la care se vor închina copiii lor. Delirul de „credință” pe care îl declanșează zeii noi are caracter istoric. Cel mai mare defect al acestor zei este că sînt muritori.

Criza locală a ritului, în România, nu a fost generată de o cauză locală. Nu noi am inventat comunismul care ne-a nenorocit. Chiar de la instaurarea sa, comunismul a socotit, și pe bună dreptate, că ritualul pe care l-am moștenit îi este inamic. Zic „pe bună dreptate”, pentru că ritualul este o unealtă pe care nu o lași în mîina celui pe care vrei să-l supui. Ritul creează coeziune, deci putere; reglează și regenerează sistemul social; eliberează în schimbul unor constrîngeri simbolice; permite controlul asupra spațiului și a timpului; cu ritualul nu e de glumit! Și comunismul nu a glumit, a dat cu barda, cu mîina dreaptă rupea felii din viața noastră rituală și cu stînga planta, pe locul rămas gol, panseluțe.

Prima interdicție a vizat riturile creștine. Cine nu a citit *Călăuza ateistului* cîntînd, a citit-o plîngînd. Nu știu cîți din necredincioșii actuali își datorează necredința interdicțiilor comuniste, dar pot să apreciez ce se întîmplă cu un ritual cînd este practicat pe ascuns. Pe ascuns *Cristos a înviat!*, pe ascuns *Vine, vine Moș*

Crăciun, pe ascuns tot ce avea legătură cu biserica. Puțini oameni au avut tăria să declare fățiș că nu se leapădă de Dumnezeu. Așa s-a născut credinciosul duplicitar.

Riturile de muncă nu au fost lovite direct, ele au murit singure odată cu luarea pământului „la colectivă” și crearea cooperativelor meșteșugărești. De ce-a mai rămas s-au ocupat campaniile purtate împotriva superstițiilor, noțiune vagă în care poți să incluzi orice.

O altă interdicție a privit riturile care organizau modul de viață burghez, cu alte cuvinte, rînduiala orașului. Așa au fost eliminate sute de rituri care aparținuseră omului vechi, obligat în felul acesta să cedeze locul omului nou, un personaj conceput schematic, fără mamă, fără tată, cu doi bunici de sex bărbătesc, Traian și Decebal, și cu o dublă iubire, de muncă și de patrie, pe care și-o cîntă prin festivaluri reprezentanții săi aflați în brigada artistică a întreprinderii. Aday despre omul nou că defilează de două ori pe an, trăiește intens riturile inițiatice de primire a cravatei și carnetelor roșii, mănîncă mult la sărbătoarea recoltei și, cînd e vorba de muncă, chiulește cît poate.

Cel mai greșit ar fi să ne închipuim că, atunci cînd normalitatea va reveni, oamenii se pot întoarce la riturile de altădată. În fond, situația este simplă, lumea se împarte în două: cei dezinteresați de riturile vechi, cu care, într-adevăr, nu ai ce face, și cei care ar fi dornici să recupereze din pierdere, dar nu știu cum. Pentru aceștia din urmă ar fi suficiente cîteva cărți clare și corecte. Cu ajutorul acestora ar scădea riscul ca unui copil, atunci cînd împlinește un an, să i se rupă turta și să i se taie moțul, pentru că părinții nu știu că turta se rupe la fete și moțul se taie la băieți. Tot din carte poate să afle omul care este rolul nașului la nuntă, că este lipsit de sens să faci nunți cu 30 de perechi de nași (caz real!). Dar nici informarea corectă nu duce prea departe. De acum înainte sîntem părtași la sărăcia rituală mondială. Singura noastră șansă ar fi fost dacă suferința prin care am trecut ne-ar fi dat minte să alegem o cale mai bună. Pentru moment nu dăm semne. Sîntem buni să inventăm ritul pagubei. Păcat!

DESPRE NOROC, CARE SE MAI NUMEȘTE ȘI ȘANSĂ SAU BAFTĂ

Prin anii '50, cînd copiii se jucau încă mult – frenezia meditațiilor nu începuse încă – în timpul recreațiilor venea la tine un zevzec, te apuca de bărbie, ca și cînd ar fi vrut să ți-o smulgă, după care fugea strigînd: ți-am furat norocul! Detestam acest joc. Eu nu am furat norocul nimănui. Și ori de cîte ori mi-l fura cineva, îl luam la bătaie. Într-o zi a trebuit să intervină învățătoarea. A intrat între noi și a strigat la mine cu ochii scoși din cap: *Cum poți să fii așa proastă, cum o să-ți fure norocul?*

Lumea din jur rîdea. Nu era nimic de rîs. Dacă citești cîteva cărți de folclor, descoperi că norocul, sufletul, sîngele, laptele de mamă, somnul, sănătatea sînt de o labilitate neînchipuită, că ele se poartă ca niște făpturi handicapate și năîngi ce cad în vase cu apă și se îneacă, se agață de hainele străinilor ca niște scame și se lasă furate, oricînd, de dușmani. Este adevărat că procedeul cu norocul furat din bărbie nu l-am întîlnit în cărți, pare să fie o invenție a anilor '50, bună pentru recreații.

Norocul este rotund. Se scrie cu doi de O. Roata norocului se întoarce cînd spre tine, cînd spre mine, cînd spre el. În dreptul unora o uită Dumnezeu; la alții trece repede. Degeaba fugi după noroc, spune o vorbă bătrîneasă, trebuie să fugă norocul după tine. Alta pretinde însă că norocul și-l mai face și omul. Dumnezeu îți dă, nu îți pune în sac. Am cunoscut un om care a dat de șase ori la medicină. Dădea și cădea, dădea și cădea. Iritat, un altul, doctor în toată firea, l-a învățat ce trebuia să știe, timp de un an. Nu i-a luat niciun ban, a făcut-o din pură enervare. Cînd omul a intrat, plin de recunoștință i-a zis: „Domnu' doctor, să

vă învăț și eu ceva, o vorbă de la bunica: *cine mișcă tot mai pișcă, cine șade coada-i cade*". Pentru unii norocul se măsoară în bani. Visătorul nesocotește banii ca să aibă noroc la vise.

Doamne, norocuțul meu/ L-au băut boii-n pîrâu./ Nu știu, boii l-au băut/ Sau noroc eu n-am avut. În esență, asta este problema: dacă ai avut noroc și l-ai pierdut sau n-ai avut niciodată. Ca să-l cauți însă, trebuie să știi ce cauți și cîți știu ce caută, cînd e vorba de noroc?

Ghiceam într-o zi în palma unuia care fusese, la un moment dat, condamnat la moarte și făcuse pușcărie peste zece ani. Îi spuneam despre cum stă cu inima, cu deșteptăciunea, de Mercur, de Saturn... Am descoperit și linia Soarelui: uite-o, îi zic și i-o arăt. Pentru că voia să știe ce este linia Soarelui, am simplificat și i-am zis: ai noroc. A început să ridă în hohote. Atunci mi-am reamintit că fusese condamnat la moarte și făcuse pușcărie peste zece ani și i-am zis: nu-i nimic de rîs, închipuie-ți cum ar fi fost dacă nu aveai noroc.

Norocul bate, altfel nu s-ar spune „bată-te norocul!”. Pe unii îi bate mai mult, pe alții mai puțin, rău e cînd nu te bate deloc. A fost odată un om fără noroc. Azi așa, mîine așa, într-o zi s-a dus la Dumnezeu și a bătut cu pumnul în masă. Doamne, i-a zis, la toți le-ai dat, numai pe mine nu m-ai norocit, eu așa nu mai pot să trăiesc, îmi iau zilele și gata. Dumnezeu, perplex, privea supărarea creștinului, necuviința lui, dar, fiind iertător, a cuvîntat: *Omule, nu pot să te ajut decît cu un sfat: însoară-te și ia o femeie cu noroc, dar ai grijă: de cîte ori vei vorbi despre procopseala voastră, nu spune eu, eu, eu și a mea, vorbește la plural, zi întotdeauna a noastră.*

Omul a plecat, s-a însurat, norocul se ținea de casa lor ca umbra de om, vacile lor fătau de trei ori pe an cîte trei viței, găinile lor ouau ouă de aur și la pămîntul pe care îl aveau se adăuga alt pămînt, încît deveniră iute minunea satului. De lucrat nu mai lucrau, lucrau alții pentru ei, iar el, ca bărbatul, toată ziua în cîrciumă. Într-o zi, bînd mai mult ca de obicei sau băgîndu-și Necuratul coada, s-a pomenit vorbind despre „vacile mele” și despre „pămîntul meu”, dar nu a apucat să se laude pe săturate pentru că flăcări pînă la cer a văzut că se

ridică din locul unde își avea gospodăria, iar pământul lor se vedea cum intră în pământ. Ducându-se acolo, și-a găsit nevasta plângând în cenușă, numai norocul ei o scăpase de la atîta pîrjol. Cum se leagă lucrurile, își mai amintește cineva de filmul franțuzesc *Asociatul*, povestea omului fără noroc care a trebuit să-și inventeze un partener norocos?

CUI ÎI ESTE FRICĂ DE KITSCH? MIE NU!

O dragoste mare face cît o boală mare. Iubesc kitsch-ul de cînd eram copil mic. Cînd ajungeam la Bușteni și vedeam pălăriuțele și poșetele de iască, mingile cu gumilastic, casetuțele cioplite de Covasna, puii și urșii de jenilie sprijiniți de un con, ciupercuțele cu loc pentru fotografie, pur și simplu căpiam. Dacă mergeam la Constanța, mă scoteau din minți condurii împodobiți cu scoici, bărcuțele, ancorele și melcișorii, de fapt toate tarabele cu suveniruri, cu femeile care vindeau cu tot. După puterile ei, mama îmi cumpăra și eram fericită. Nu-mi dădea voie să le așez frumos prin casă cînd veneam la București. Nimic nu-i perfect! Cu trecerea timpului, obiectul dragostei mele s-a diversificat. Am consumat cu fervoare cusăturile de bucătărie cu înscrisuri din care pot să recit și sculată din somn: *Cocoșelul fierbe-n oală, bărbățetul doarme-n poală. Este bine și nu rău să ai copii în jurul tău. Curat, frumos și aranjat, din colibă faci palat. Prin muncă și economie ajungi la bogăție.*

Amintirea cea mai puternică legată de un astfel de obiect mă trimite în 1971, cred, în Dobrogea. Mă aflam la remorca unei echipe de folcloriști care culegeau basme. Așa am ajuns la un țigan care, după ce își bătea copiii și îi dădea afară din casă, mi-a povestea ca un zeu tînăr ore în șir. Numai că ne era cam foame. Era după inundații și nu găseam de mîncare nimic. A treia zi de cînd lucram cu țiganul, pe la ora prînzului, unul dintre seniorii folcloriști mi-a spus: du-te și găsește ceva de mîncare. Satul era făcut numai din mirosuri de baltă și praf. Am umblat mult. În cele din urmă, disperarea mea a convins-o pe o femeie să îmi vîndă un boboc de gîscă. Eu nu pun mîna pe păsări. A venit cu mine, să ducă bobocul, un băiat. Cînd l-am adus, bucurie mare.

Țiganul i-a tăiat gîtul lung, țiganca l-a jumulit, l-a curățat și l-a preparat. Într-un timp record l-a adus pe masa unde făceam înregistrările. Poftiți, mîncăți! Cum adică să mîncăm noi? Veniți și voi, chemați și copiii, a spus o colegă bună la suflet, dar iresponsabilă. Totul a durat cîteva clipe. Mă jur că nu am apucat să pup un fulg. Ca să nu-mi dea lacrimile, am început să mă plimb prin casă. Lîngă un dulap vopsit în verde era un peretar de bucătărie cu o sirenă. Și pe el scria: *Sirenușa mărilor în apă trăiește, cu pește nu se hrănește*. Faptul că și sirenușa mării era nemîncată nu m-a consolată.

Mă uit cum se schimbă lumea, cusăturile au dispărut. Recent am cumpărat patru bucăți. Sînt nebună. Și, povestind unei fete despre acest gen de literatură, ea mi-a spus că știe una nouă și mi-a zis: *Bărbățelul meu cel drag./ Toarnă ciorbă-n esofag*. Hopa! Așa ceva nu cred că a fost cusut vreodată. Este creația unei persoane care coase puțin. Dacă ar fi cusut mai mult ar fi știut cît de plicticos este să coși litere. Cînd cineva o face, este pentru că socotește vorbele fie foarte frumoase, fie foarte adînci. Ce să mai spun? Am adunat pe unde am putut bibelouri de ipsos vopsite cu duco; am și acum în mijlocul salonului un grup statuar cu balerine roșii, albastre și verzui. Mi-am petrecut multă vreme uitîndu-mă la mirese și la nașe din fotografii. Am privit halucinantă cîntăreți și dansatori populari la televizor, m-am uitat la ei pînă cînd m-am decis să fac din spectacolul lor grotesc o teză de doctorat.

La un moment dat m-am apucat să scriu un articol despre kitsch cu o prietenă. Ca să ne amorsăm i-am propus să facem o vizită imaginară în casa unei țoaape. Prietena mea fiind fată fină, eu ghidam. Uite, i-am zis, aici este vestibulul, cuierul de plastic, matlasat, cu bumbi-capete-de-leu, imitație de aramă. Te-ai uitat la rama care înconjoară ușa pe dinafară, la cum este scris numele gazdei și la vizor? Frumos, lucios. Hai în salon! Aici este vitrina cu pahare, balerine, bețivi, lebede, sticle goale de băuturi străine, spraiuri și pachete de țigări -

eram în 1985, când se mai purtau ambalajele -, biblioteca plină de șervețele brodate de artizanat, pe recamier pernița de goblen cu cap de căprioară și, alături, păpușa blondă, tablourile, chiar dacă nu sînt cu țigănci, garoafele croșetate de la ușile dulapului, scrumiera mînuță albă de porțelan, uite pe ușa de la baie pe băiețelul de plastic care face pipi, în dormitor... Nu am apucat să terminăm turul propus pentru că, la un moment dat, prietena mea a spus: Hai, să ieșim de aici!

Oamenii care nu iubesc kitsch-ul sînt de două feluri: cei cu gust nesigur care se tem să nu fie păcăliți și cei care au primit prin educație un gust ales și în confruntarea cu kitsch-ul cedează pur și simplu nervos. Dragostea de kitsch apare la omul cu gust prost și la cel care are gust să se joace cu gustul lovind în convenții ca într-o minge de box. Despre cei care iubesc kitsch-ul din snobism nu spun o vorbă. Cel mai vehement dușman al kitsch-ului este țoapa deștopită, care a învățat că aia și aia și aia sînt kitsch și dă bine să te lepezi de ele. Neșansa acestui personaj, pe cît de strident, pe atît de fragil, este că generațiile de kitsch se succed foarte repede. Cînd crezi că ai învățat de ce trebuie să te lepezi, cazi în altă plasă. Țoape să fie, că kitsch, ca la banu' Ghica. Și vine întrebarea: țoapa însăși să fie un om kitsch, așa cum s-a scris? Personal, eu nu cred în povestea cu omul kitsch, omul este o structură prea complexă. Recent, cineva spunea că episoade kitsch pot să apară în viața oricui. Întrebarea este, cîte?

Ce mă intrigă la kitsch este că a ajuns o pălărie mare sub care se îndeasă prea multe. Kitsch-ul nu poate fi echivalat cu urîtul, cum fac mulți, kitsch-ul este kitsch. Bine, dar ce este kitsch-ul? Personal, îmi bat capul de vreo douăzeci de ani fără să pot să înțeleg. Am citit cît am putut, m-am gîndit cît am putut, uneori mi se pare că înțeleg, alteori mă simt iar în ceață. Oricum, ultima mea părere este că în jurul kitsch-ului se face o zarvă mai mare decît este cazul. Termenul a fost atestat în Germania, în 1860, și poate fi derivat, se pare, de la verbul *a hazarda*. Conotația la marfă ieftină și proastă este clară. Vă puteți închipui mirarea și disprețul

neamțului care se confruntă, pentru prima oară, cu lucrul făcut cu neglijență, fușărit. Cih, pfiu, kitsch! De o sută de ani și ceva, savanții și artiștii se silesc să inventeze un sens pentru kitsch, să-l extindă din registrul vizualului spre alte arte, spre etic. Rezultatele de pînă acum sînt modeste. Multă confuzie. În ce mă privește, aș recomanda să se renunțe la acest cuvînt. Pur și simplu să fie interzis.

Din nenumăratele lucruri care s-au spus, demnă de luat în seamă mi se pare afirmația că el se naște din aspirația pentru *frumușel*. Și frumușelul este o mare pacoste. Greșești dacă crezi că ar fi o treaptă în drumul spre frumos. În stația Frumușel, cine ajunge este tras pe linie moartă. Și stă acolo la căldicel, consumă ceai de mușețel și se ține de degețel cu alții ca el.

DE UNDE AR REZULTA CĂ SUPERSTIȚIILE NU SÎNT ATÎT DE PRIMEJDIOASE ȘI CĂ NU MERITĂ SĂ LUPTĂ CONTRA LOR

Oamenii cu mustețile mari au noroc la murături. / Cînd pui mărgele la gît, plîngi cînd ești beat. / Cine șade cu mîna la falcă și gîndește trage a rău. / Cînd uiți lingura seara în oală, noaptea nu poți dormi. / Cînd cad luceferi, mor împărați de cei mari. / Să nu stupești în foc că îți stupești sufletul. / Nu este bine să se fotografieze cineva, că prin aceasta i se ia din puterea corpului. / Să nu aruncați părul în foc că pierdeți puterea. / Cine face puț pe lumea asta are apă pe lumea cealaltă. / Dacă nu faci pomană pe lumea asta, n-ai ce mînca pe cealaltă. / Cînd plouă cu soare se crede că sînt multe fete necinstite. / Să nu pui mîna pe puii unei păsărele, căci vin furnicile de-i omoară, iar pasărea îi părăsește. / Noaptea nu e bine să te uiți în oglindă. / Să nu spui nimănui cînd ți se bate ochiul, că și el multe vede și nu spune nimănui fără știrea gurii tale. / Cînd luna mergînd în drumul ei calcă o stea, moare omul a cărui stea a fost arsă. / Cu cuțitul asupra altuia să nu te răstești, că fuge îngerul de tine. / Cînd vor fi crișme pe la toate răsîntiile, cînd moșnegii vor lua în căsătorie fete și flăcăii babe, cînd se vor face arături împrejurul satului, atunci va fi vremea de apoi.

Hai s-o terminăm cu lupta împotriva obscurantismului! M-am săturat de prostiile iluministe și comuniste. Superstițiile sînt și ele fapte de cultură. Dacă s-ar inventa un aspirator care să absoarbă toate superstițiile

din lume, aş protesta, deşi nu sînt superstiţioasă. Intervenţia mea ar fi de ordin ecologic. Pe locurile golite de superstiţii nu poţi să controlezi ce creşte. Pleacă frica de pisica neagră şi vine respectul pentru pisica rasă în cap.

Ceea ce mi se pare nostim este faptul că mulţi dintre cei care se încruntă atunci cînd aud de superstiţii sînt incapabili să le definească. Nici nu-i uşor. La începutul anilor '80, la Institutul de Folclor, un sociolog serios m-a convins că superstiţia e o treabă complicată, atît de complicată încît nici să nu mă gîndesc la ea. Aşa am şi făcut, pînă recent, cînd mi-a căzut în mînă un dicţionar de superstiţii publicat în Franţa. Acolo găseai de toate, practici magice, credinţe, obiceiuri şi chiar... superstiţii. Enervarea m-a provocat să caut un răspuns la întrebarea: ce este superstiţia? Un răspuns pentru mine, eventual pentru tine, cititorule. În momentul de faţă, îmi declin calitatea de etnolog.

M-am gîndit ce m-am gîndit şi am ajuns să cred că superstiţia este un fel de credinţă, o credinţă fără acoperire în „bancă”. Acoperirea în bancă pe care o au credinţele rezultă din faptul că ele fac parte dintr-un întreg care explică lumea şi determină un mod de viaţă. Superstiţiile nu participă la explicarea lumii, ele sînt soluţii circumstanţiale, care obligă pe oameni să trăiască mai atent, dîndu-le sentimentul că pot să-şi influenţeze viaţa în mod favorabil.

Dacă e aşa cum cred eu, atunci satul nu cunoaşte superstiţia, în sat funcţionează credinţele. Lumea satului este plină de semne şi fiecare gest are un sens. La oraş „semnele” nu se văd, aşa cum nu se văd, noaptea, stelele. Dominaţi de obsesia eficienţei, oamenii comit gesturi în grabă, fără atenţie. De aceea superstiţiile pot fi considerate o ocazie de a vedea dincolo de lucruri, de a trăi, din cînd în cînd, în frica faptului neaparent. Adică sînt o fărîmă de viaţă metafizică, dar mai bine să vă dau un exemplu. Să zicem că există cineva care nu se întoarce niciodată din drum ca să nu-i meargă rău. Cîteodată are de pierdut, cel mai des însă cîştigă. Persoana trăieşte

sentimentul *drumului*. Pentru că nu cunosc acest sentiment, mă simt de multe ori un bol alimentară vehiculat de mișcările peristaltice ale transportului în comun.

Cîndva a existat o „cultură a drumului“, să nu ratezi începutul face parte din puținul care ne-a mai rămas. În plus, persoana care nu se întoarce din drum știe că, în fiecare clipă, poate să-i meargă bine sau să-i meargă rău. Spre deosebire de mine, care nu sînt superstițioasă, are un „instrument“ – superstiția – cu care poate să intervină.

Oricum, dacă lumea ar fi cît o vede ochiul omului comun, aș zice: Doamne, cît e de mică! Dovadă că oamenilor nu le ajunge o lume așa mică e că pe locul de unde superstițiile dispar, treptat răsar tot felul de curiozități. Cinci teze de licență, cinci masterate și tot atîtea teze de doctorat n-ar ajunge ca să descrie și să analizeze cum au pătruns aceste ciudățenii în România, după decembrie '89. Chiar ieri am văzut la televizor așa ceva, o cale nouă pentru a ajunge la Dumnezeu. Într-o sală cu mulți tineri și multe scaune, niște inși se bițiau epileptiform. Am simțit cum înotau în disperare și confuzie. Este adevărat că ei căutau ceva, ceea ce-i bine. Dar ar fi și mai bine dacă ar descoperi că nu au găsit.

AICI AR FI DE DORIT SĂ VĂ OPRIȚI DIN CITIT ȘI SĂ RĂSFOIȚI UN SFERT DE ORĂ

O CARTE CU POVEȘTI. ORICE CARTE CU POVEȘTI.

VĂ AȘTEPT SĂ REVENIȚI...

Îmi displace profund cuvîntul *narațiune*. Înainte de a se fi ivit narațiunile, oamenii spuneau povești. Iar cînd vine vorba de povești, cu riscul de a mă repeta, revin la o povestire hasidică pe care am găsit-o într-un roman de Elie Wiesel. O rezum.

Trăia odată un rabin care, ori de cîte ori nenorocirile amenințau poporul evreu, se ducea la pădure, într-un anumit loc, aprindea focul și rostea o rugăciune. Printr-un miracol ceresc, răul se îndepărta. Urmează două episoade în care alți doi rabini, aflați în circumstanțe similare, intervin la fel de eficient, deși prestația lor rituală este tot mai sumară. Primul nu mai știe cum să aprindă focul și al doilea nu-și mai amintește rugăciunea. Dar faptul că amîndoi cer ajutorul lui Dumnezeu în locul anumit din acea pădure face ca miracolul să se îplinească. Adică, știu destul. De-a patra oară, al patrulea rabin trebuie să-și ajute, la rîndul lui, neamul. Acesta nu mai știe chiar nimic. Stă în fotoliu, cu capul sprijinit în mîini, și zice către Dumnezeu, citez după ureche: *Doamne, nu mai sînt în stare să aprind focul și nici nu mai știu rugăciunea. Nu pot să regăsesc nici*

drumul spre pădure. Tot ce pot să fac este să spun povestea și asta ar trebui să fie de ajuns. Și a fost de ajuns. Dumnezeu l-a făcut pe om pentru că îi plac poveștile, notează Elie Wiesel.

Nu pot să-mi închipui ceva mai frumos! Lui Dumnezeu îi sînt plăcute poveștile noastre, iar noi avem nevoie de povești ca să fim plăcuți lui Dumnezeu...

Poveștile sînt de foarte multe feluri. În timp, naratologia a inventat multe categorii. În bibliotecile uriașe dedicate temei cred că s-a spus totul. Sînt sigură că s-a spus totul. Specialist este cel care știe să indice cartea sau cărțile unde s-a scris despre cutare amănunt. În aceste condiții, să înveți ceva devine aproape imposibil. Nici n-am să încerc. Este motivul pentru care revin la povestea hasidică în care se spune că avem nevoie de povești din care reiese că omul, în fața lui Dumnezeu, este o ființă povestitoare și că, prin urmare, dacă n-ar povesti, n-ar mai fi.

În cazul în care este așa, dar s-ar putea să fie altfel, trebuie să înregistrăm orice derapaj de la primele lui semne. De pildă, mă îngrijorează interesul pe care îl manifestă în prezent românii față de scenarii. Faptul că scenariul nu este poveste a fost explicat, probabil, în cîteva zeci de cărți. Rețin două diferențe. Prima constă în faptul că povestea îi apropie pe oameni, iar scenariul îi divizează. Poveștile întăresc comunitatea, scenariile creează grupuri adverse. A doua diferență rezultă din modul în care oamenii cred, sau nu, în ce zic. Poveștile sînt spuse de oameni care cred unor oameni care cred. Scenariile se nasc din neîncredere și hrănesc bănuiala. Sînt înclinată să consider că scenariile sînt plăcute celui Necurat. Și, dacă e așa, dar, repet, s-ar putea să greșesc, în ceasurile de noapte, cînd faci bilanțul zilei, ar trebui să-ți pui și întrebarea: astăzi am spus povești?

Bine, dar nu știi povești, poate să replice unul care nu știe. Greșești, am să-i răspund, orice om știe măcar o poveste, povestea vieții lui. Să povestești din viața ta e și greu, și ușor. Ușor, pentru că o cunoști ca pe apă; greu, pentru că înseamnă să dai. Cel care își încredințează viața altuia este un om generos. Și pudoarea,

dacă mă împiedică pudoarea? Cu atît mai prețios darul tău dacă reușești s-o învingi. Interlocutorul meu nu se lasă: Și palavragiile? Să deduc de aici că toți palavragiile sînt generoși? Care, cum. Ceea ce pot să spun este că povestea vieții lor este ieftină, de vreme ce o spun atît de ușor.

Dialogul poate continua. Mi se poate invoca faptul că au trecut timpurile cînd oamenii își povesteau viețile pe la hanuri și în lungi călătorii. Celui care crede așa i-aș recomanda: să se interneze pentru trei zile la spital într-un salon cu paturi multe.

Încerc să-mi închipui cum va fi lumea după ce va dispărea ultima poveste. Nu pot să mi-o închipui. Cu atît mai puțin îmi pot închipui o lume în care omul a rămas fără povestea vieții lui. Cu ce se va mai înfățișa la Dumnezeu în ziua Judecării de Apoi? Dacă atunci Dumnezeu va porunci fiecăruia dintre noi: povestește!?

ȚĂRANII JOACĂ ȘI ORĂȘENII DANSEAZĂ.

DIFERENȚA ESTE FOARTE MARE ȘI SÎNT INCAPABILĂ S-O EXPLIC

Există societăți care îl privesc cu milă-silă pe insul care nu dansează. La români, de pildă, fata care nu juca nu putea să se mărite. Căci ce fel de nuntă ar fi fost aceea care s-ar fi dispensat de „dansul miresei pe bani”? Și, ca și cînd să dansezi n-ar fi fost destul, în Balcani, miresele aromânce trebuiau să facă dovada că știu să cînte. Chiar în timpul nunții. Trei, șase sau nouă cîntece, aveau de ales... Cu oameni care jucau și cîntau, sărbătoarea devenea posibilă.

Dar mie, mie, cînd vine vorba de dans, dați-mi voie să mă refer la Zorba care dansa exact ca tata, nici mai bine, nici mai rău. Sînt multe feluri de a dansa. Tata și cu Zorba fac parte din categoria dansatorilor care dansează pe viață și pe moarte. Există, cred, un moment cînd, dacă îi oprești din dans, îi omori. Dansînd, ei povestesc ceva și nu știu să danseze decît cu sufletul la gură. Acolo, la malul mării, după dezastru, adică după ce construcția călugărilor s-a făcut praf, Zorba își desface brațele cruce, pierde greutatea trupului și se pune pe povestit. Zice de războaie sîngeroase cu turcii, despre eșecurile lui matrimoniale, de patima pentru santuri, de *dio rumia* și Bubulina, de prietenia față de noul său prieten, scriitorul... Zorba nu țopăie, nu se lălăie, nu se scâlîmbăie, Zorba doinește.

Cu tata era altfel. Dar să precizăm cadrul în care l-am văzut dansînd. Eu l-am văzut tîrziu. Cînd era tînăr dansa mult mai mult și ridica masa, cu tot ce era pe ea, în dinți, spre disperarea mamei. Eu l-am văzut, deci, dansînd la onomastici. Cea mai importantă onomastică era a lui.

Din prima zi a lunii iunie, tata începea să întrebe cîte zile „mai avem“ pînă la *numa mea*. Pentru că îl chema Pavel, „mai aveam“ 29 de zile. Timp de 29 de zile, tata ținea numărătoarea inversă, stoca alimente și ne întreba dacă sîntem sigure că oamenii vor veni. Unsprezece luni tata era de o nesimțire perfectă, nu-i păsa de nimeni și de nimic. De luna *numei lui* totul se schimba, îl cuprindea o sensibilitate de fată mare.

Numa venea. De dimineață se lăsa pupat. După-amiază începeau să curgă musafirii. Ca să danseze, încercau să prindă postul de radio Salonic sau puneau cele trei discuri microsion, primite din Grecia, pe care tata le asculta în fiecare seară. Le mai am. Lumea dansa și tata vorbea. De băut nu bea decît *apa rați*. Se lăsa rugat. Pînă la urmă intra între dansatori. Atunci se întîmpla lucrul acela ciudat. Pentru că era ceva, aici nu încape vorbă. Să fi fost ciudat că o namilă de 130 de kile învingea gravitația, că un elefant devenea din cale-afară de grațios? Nu! Că din paharul de vin pe care și-l punea pe creștetul capului nu curgea nicio picătură? Nici! Că lumina feței lui te făcea să crezi că poartă o mască de aur ? Nu, nu! Te frapa faptul că, atunci cînd începea să danseze, toți se opreau din joc. Așa mi-a venit ideea că le povestește ceva, ceva care este numai pe înțelesul celor care n-au pierdut codul. Din cînd în cînd, cîte unul dintre cei care priveau îi striga: *Haide, bura, haide!* Și tata răspundea răcnit: *Ha, ha, ha, ha...*

Tîrziu, după ce am început să învăț albaneza, am aflat că *burr* înseamnă *bărbat*.

S-ar putea ca poveștile lui tata să fi fost numai pentru bărbați...

În tinerețe am dansat puțin și prost, iar de vreo trei decenii n-am mai dansat deloc. Într-o singură noapte am făcut-o însă frenetic. Eram în Bretagna, la Renne, într-o adunare de tineri bretoni care jucau pe ale lor cu o poftă și o cutremurare care m-a contaminat. Așa că am dansat un fel de hore bretone, am răcnit cu ei voios și sînt sigură că nu voi uita niciodată. Mă sperie gîndul că ar fi putut să-mi treacă viața fără să știu cum e să dansezi cu adevărat.

A M CREZUT CĂ SALUTUL FACE PARTE DIN STRATUL

CEL MAI STABIL AL LIMBII. UITE CĂ AM GREȘIT!

În vara lui '68 eram cu profesorul Mihai Pop într-un sat din Covasna: studenți, cadre didactice mărunțele – astăzi sînt toți profesori – și cîțiva seniori de la Institutul de Etnografie și Folclor. Patru dintre studenți, îi voi numi Răducu, Silviu, Șerban și Paul, veniseră de la București cu un fel de limbaj secret conceput nu pentru a favoriza comunicarea, ci pentru a produce stupeoare. Aiureala consta în a strecura în fluxul unei vorbiri comune cuvinte cu totul obscure, care îl zăpăceau pe interlocutor. Faptul că îi hîrjoneau în felul acesta pe țărani era criticabil din punct de vedere deontologic, dar extrem de amuzant. Asistînd, mi s-a întîmplat să rîd cu lacrimi. Răducu și Silviu erau cei mai buni. Bătrînilor care tușeau, de pildă, le recomandau să se trateze pentru că riscă o *curanglicoză* pulmonară; altora le vorbeau despre *chinosexe na papugaiu* sau despre avantajele de a *bilibistrociza*. Cuvintele erau mult mai multe, atît am reținut eu. Cînd trebuiau să salute, și în sat saluți de cîteva zeci de ori pe zi, salutau cu *starese na vastavo*, bade, sau *starese na vastavo*, mătușă. Ceilalți etnologi, aflați într-un relativ dezacord față de această joacă, adoptau o figură serioasă și, cu un fonetism dialectal, ziceau *sara bună*. Oamenii satului, indiferent de vîrstă sau sex, nu își pierdeau cumpătul și răspundeau tuturor și relaxat: *bună seara*.

N-aș fi reținut amănuntul dacă în școala primară n-aș fi avut o învățătoare moldoveancă extrem de sensibilă față de salut. Amenda orice variantă care nu era *bună ziua*, *bună dimineța*, *bună seara*. Eram în clasa întâi și copiii îi ziceau ba *la revedere*, ba *pa*, și ea se dezlănțuia. Din discursul ei rețin numai o frîntură: așa să saluți pe cei cu care te bați pe burtă! Am înțeles cu mintea de atunci că din felul în care saluți exprimi raporturile dintre tine și cel cu care vorbești, raporturi de egalitate și inegalitate și că, dacă nu ești stăpîn pe nuanțe, poți s-o încurci.

Faptul mi-a intrat în cap, dar nu m-a împiedicat să adopt ulterior toate salutarile posibile. Iată o listă parțială: *sărumină*, *bunică*; *pa*, *pa*; *pa și pusi*; *bună*; *hi* (pronunțat *hai*); *bye* sau *bye-bye* (pronunțat *bai-bai*); *ura*; *ura și la gară*; *salve*; *salut*; *servus*; *hello*; *ciau*; *arividerci*, *amore*; *să fii iubit*; *te pup*; *adio*; *privet*; *hai noroc*; *noroc*; *bonjur*; *sănătate*; *sănătate și virtute*; *aloha*. Pe asta cu *aloha* am învățat-o recent de la nepoata mea. Erau mult mai multe. Cînd unele erau impuse de modă, altele erau dezafectate. Deveneau un fel de parole între generații și categorii sociale. Uite că mi-am mai amintit de una, *alivoar*, așa zicea domnul Amzulescu.

Acum se întîmplă ceva nou și, din punctul de vedere al învățătoarei mele, destul de grav. Nu se mai schimbă un salut cu altul, ci, pe terenul unei politeți excesive, afișate de funcționari bine plătiți, dar nesiguri pe ei, intervin la despărțire *urări* de genul: *o zi bună*, *o după-amiază plăcută*, *un week-end plăcut*. Funcția salutului încetează de a mai fi de ordin conativ, nu mai este un declin care deschide și închide ceea ce numeam în anii '70 „actul de comunicare“. Acum omul se ocupă de ziua *ta*, de după-amiaza *ta*, de week-end-ul *tău*, prin urare încearcă să ți le influențeze favorabil. Învățătoarea mea, doamna Popa, ar fi răcnit: cum îți permiți să te referi la week-end-ul meu, poate că eu nu vreau să am week-end, îmi ajunge o sîmbătă și o duminică; cînd mă saluți, nu încerca să-mi intri sub piele, zi-mi *bună ziua*! Atît!

Sensul de urare al lui *bună ziua* s-a pierdut de mult; acum salutul nu mai este decît „semnalul sonor“ de la *repondeur*, cel după care poți să vorbești.

Închei insistînd asupra avantajului de neutralitate pe care îl prezintă *bună ziua* pe care poți să-l adresezi atît unui prieten, cît și unui dușman și care te scutește de falsitatea politeții excesive. Cu atît mai mult cu cît politețea - deși foarte necesară - nu reprezintă cine știe ce valoare. Reproduc din memorie un text pe care l-am citit într-o carte a lui Noica: atunci cînd pierzi Tao, rămîi cu virtutea; cînd pierzi virtutea, mai ai iubirea de oameni; dacă pierzi și iubirea de oameni, poți să mai conservi simțul justiției; ei bine, și cînd ai pierdut și simțul justiției, ceea ce îți rămîne este politețea.

P RIN MUNCĂ ȘI ECONOMIE AJUNGI LA BOGĂȚIE.

CURAT, FRUMOS ȘI ARANJAT, DIN COLIBĂ FACI PALAT

Moș vine de la *moașă*. Așa pretind lingviștii. *Gospodina*, în sensul pe care urmează să-l discut, nu vine de la *gospodar*. Gospodinele trăiesc la oraș, unde gospodarii – adică stăpînii – lipsesc; și ei lipsesc pentru că gospodăriile nu există. La oraș oamenii au apartamente, vile sau case la curte. Aici, la oraș, cînd spunem *bărbat gospodar* ne gîndim la un om vrednic, cu tragere de inimă pentru casă, care repară tot ce se strică, bricolează, cară legumele pentru murături. Cînd spunem *femeie gospodină*, vedem o persoană vrednică, aceeași tragere de inimă pentru casă, aceleași murături, gata să spele, să calce, să gătească și să curețe tot ce poate fi curățat. Nu trebuie să fii cine știe ce mare specialist ca să observi că, în ambele sintagme, *gospodar* și *gospodină* sînt forme adjectivale. Varianta substantivală apare în oraș numai la feminin.

Femeia care își asumă rolul de gospodină își dedică integral viața casei și familiei. În afara casei și a familiei nu face nimic. Nu face nimic pentru că nu are cînd. Muncile pe care o femeie le execută printre picături, cînd vine de la serviciu, gospodinei îi ocupă mult mai mult timp pentru că ea nu fușărește, face totul perfect. Întrebă pe o gospodină adevărată cum se spală un cearceaf și n-o să crezi ce-o să-ți spună. După ce vei afla, nici n-o să-ți mai vină să te urci în pat. Gîndul că, murdărindu-l, declanșezi suita aceea nesfîrșită de cazne te poate face să te culci pe jos. Ceea ce ar fi o greșeală enormă. Gospodinei îi place să se chinuie. Dacă nu

murdărești cearceaful, o frustrezi. După ce se chinuie pe ea începe să chinuie pe cei din jur. Cu cât freacă mai mult și mai bine, cu atât virtutea ei este mai acră. Îți organizează viața, dacă o lași, cu grija cu care piaptână cu degetele franjurii de la covor.

Pentru devotamentul lor, gospodinele pretind respect. Mulți sînt gata să li-l acorde. Alții, nu. Pe măsură ce numărul gospodinelor este mai mic, numărul celor care le privesc cu rezervă crește. Ultima afirmație îmi amintește o poveste pe care o știu de la un prieten foarte bun. Pe cînd era student, la Cluj, în grupul lor vesel de mediciști se pripășise o fată. Ei o priveau cu simpatie și o numeau în secret Iaotu. Iaotu, deși blindă și modestă, avea țifne de gospodină. Ba i le treceau cu vederea, ba o tachinau. Principal era faptul că îi chema frecvent la ea acasă, unde îi hrănea pe rupte și le cosea nasturii căzuți. Cuprins de remușcări, cîte unul propunea altuia: bună fată, de ce nu o iei de nevastă? Răspunsul care venea invariabil era: „ia-o tu!!!“.

HODORONG, TRONC DESPRE PRIETENIE

A-mare și a-mic. Pe vremuri, frății de cruce erau un fapt obișnuit. În Balcani, în plus, exista *bessa-bessa*. *Bessa-bessa* era o treabă serioasă, de bărbați... O practicau aromânii și albanezii. Spre deosebire de frăția de cruce, acest legământ putea fi făcut între oameni de confesiuni diferite. Atunci când doi bărbați voiau să se lege prin *bessa-bessa*, n-aveau decît să pronunțe cuvîntul și să se strîngă în brațe. Gestul însemna: mă încredințez ție și tu te încredințezi mie, în veci. Încălcarea legământului nu putea fi închipuită pentru că depășea orice păcat. Familie, clan, credință erau puse de-o parte. Pe omul de care te-ai legat prin *bessa-bessa* aveai obligația să-l aperi cu prețul vieții, cu prețul onoarei, cu toate prețurile, iar el trebuia să procedeze la fel.

Etnologul operează în mod obișnuit cu variante. Ele rezultă din multiplele atestări ale unui fenomen. Așa am procedat și eu mult timp. Acum mă simt atrasă de faptele atestate o singură dată și de cele despre care se știe foarte puțin. Am o colecție de astfel de fișe. Una se referă la un ritual practicat de aromâni. Atunci când un ins făcea o greșală gravă, dar foarte gravă, comunitatea îl condamna la moarte în felul următor. În timpul nopții, niște oameni mergeau la o răspîntie sau la o fîntînă. Acolo ridicau o movilă din pietre. Movila trebuia să aibă înălțimea celui vizat. În vârful „mormîntului“ înfîgeau un băț pe care lipeau o hîrtie unde era scrisă vina celui pedepsit. Textul se încheia cu un blestem și cu precizarea că omul acela nu mai are ce să caute printre cei vii. Efectul se făcea simțit treptat: la început omul cădea la pat, carnea i se cojea de pe corp și murea. În cazul în care el se căia în mod convingător și prin purtările sale obținea iertarea celor care îi decisese moartea, oamenii care participaseră la „construcție“ erau trimiși s-o distrugă și omul, imediat, se însănătoșea.

Printr-o conexiune pe care eu însămi o urmăresc cu greu, mi-am amintit de acest ritual ascultînd cum vorbeau doi dintre cei care au luptat în rezistența anticomunistă din munți. Erau triști. La nouă ani după revoluție, statutul lor de „bandiți“ a rămas neschimbat. Ocupată să vorbească despre lupta lor eroică, societatea nu și-a găsit timp să le facă dreptate. Este ca și cînd cineva ar fi declarat sentințele comuniștilor tabu. Dacă vor „să-și dreagă dosarul“, bătrînii să-și petreacă restul zilelor pe la ușile tribunalelor.

După '89 am văzut oameni ieșind pe stradă din diverse motive, care să ceară libertate, care avantaje și bani. Nu-mi amintesc să fi auzit de un grup care să strige *ne este rușine*; cei ale căror nume ar trebui să existe în manualele școlare poartă încă stigmatul de *bandiți*.

Revin la ritualul aromân. Acolo situația era foarte clară: o comunitate decidea pedeapsa sau iertarea unuia dintre ai săi. Condamnările comuniste au fost date de o mână de trădători și au atins pe cei mai valoroși membri ai comunității. Nici astăzi comunitatea nu și-a revenit suficient cât să se autosesizeze și să facă dreptate. Tot de la aromâni știu că pe lumea cealaltă îi purtăm atârnați de gît pe cei pe care i-am nedreptățit. Socotind că fiecare membru al societății ar avea un cuvînt de spus, noi toți cei contemporani cu epoca de tranziție ne vom recunoaște Dincolo după „colier“.

Mă întreb, totuși, cine ar trebui să încalce tabu-ul și să obțină reabilitarea celor nevinovați?! Am o idee! O datorez unei emisiuni în care Marius Tucă vorbea cu doi invitați despre securitate. Atunci mi-am zis: ce-ar fi dacă foștii securiști ar porni o campanie eficace pentru anularea condamnărilor politice la care au participat atît de direct? Ar fi un gest de căință pe care l-aș socoti convingător. Oricum, ar valora mai mult decît dacă și-ar cere iertare, gest pe care și așa nu prea l-au făcut.

În sensul propriu al noțiunii, nu putem vorbi despre tabu în cultura tradițională românească. Chiar interdicția, formulată răspicat, apare foarte rar. Din snoave, legende și povestiri poți să afli ce a pățit unul care a făcut ce nu trebuia să facă. M-am gîndit mult înainte de a scrie ceea ce urmează să scriu, *nu cred că românul vechi are vocația lucrurilor clare*. Revenind pentru ultima dată la ritualul pedepsei și al iertării, el dovedește că în situații speciale românul vechi era, totuși, apt să decidă dacă-i laie sau bălaie.

Mi se pare chiar culmea! Văd tot mai des inși care cască atunci cînd unul vorbește despre răul produs de comunism. Cască și se uită cu ochiul omului care vrea să zică: iar începi, domnule? Principiul *de ce dai, nu știi să înjuri?* devine *de ce înjuri, nu știi să profiți?* Cu regret trebuie s-o spun, dar s-ar putea ca oamenii aceștia să fi simțit bine, discursul anticomunist are o audiență tot mai slabă. Ar trebui să inventăm ceva nou. Eu vă propun să facem liste.

Ideea mi-a venit cu ocazia unei discuții despre cenzura comunistă. Atunci am înțeles că fără o bancă de date sîntem pierduți. Să vină oamenii și să pună pe hîrtie: cînd au fost cenzurați, cum și de către cine. Urmăresc cu plăcere lista proprietarilor de case naționalizate publicată în *Evenimentul zilei*. Aș vrea să apară o serie de volume cu numele țăranilor lăsați fără pămînt. Regret că lista foștilor deținuți politici este un document nefăcut public, că n-avem lista tuturor celor morți în pușcării, că nimeni nu compune liste cu tinerii împiedicați să învețe și cu oamenii dați afară din slujbe. Aș fi liniștită să știu că se lucrează la liste de informatori, profitori, delatori, impostori. Vreau să citesc liste cu minciuni, pagube și trădări, o listă completă a preoților care au colaborat cu securitatea, lista valorilor și ideilor compromise, a operelor de artă furate, a satelor și bisericilor dărîmate, lista cu caii uciși în perioada anilor '50 și a vacilor moarte de foame în gospodăriile colective... De fapt, cred că vom începe cu lista listelor care sînt de făcut, o bancă a memoriei, nu a răzbunării, mi se cere să iert și nu știu ce să iert.

În lista cuvintelor terfelite aş da prioritate vocabulelor *tovarăş* şi *tovărăşie*. În sensul lor precomunist, ele trimiteau la noţiunile de *asociat*, *asociaţie*. Obştea, cetele, tovarăşiile probează disponibilitatea românilor pentru asociere. Supuse unui cod al onoarei, structurile menţionate funcţionau perfect.

Tovarăş de drum, tovarăş de muncă, tovarăş de afaceri... Tovărăşiile se făceau şi se desfăceau. Cuvîntul *tovarăş* este sinonim cu *soţ*. Soţ este cel care te însoţeşte, cel cu care faci o pereche. Cînd ai un tovarăş, nu eşti singur. Singurătatea este pîndită de urît. A ţine tovarăşie cuiva înseamnă a împărţi cu el urîtul.

Căutînd tovarăşia unui dicţionar, am găsit un cuvînt necunoscut mie: *a tovarî*, care este glosat cu sensul de a încărcă cu o povară. Comunismul a tovarît cuvintele *tovarăş* şi *tovărăşie* cu povara minciunii, le-a silit să camufleze propriile lui structuri destabilizatoare, vezi *întovărăşirile agricole* cu care a început. Este inutil să insist asupra faptului că problema nu se reduce la o chestiune de lingvistică, adevărata lovitură au primit-o formele de viaţă comunitară şi, în primul rînd, ideea de „comun“ care, mi se pare iar culmea, este rădăcina cuvîntului *comunism*.

Românul nu se simte bine „la comun“. Nu cîntă în cor şi nu locuieşte în formule de familii reunite de tip zadruga. El este capabil de comuniune, nu de comunism. Un hotar imaginar desparte întotdeauna ce-i al meu de ce-i al tău, brînză mea de brînză fratelui. Spuneam cuiva recent: Ai observat, ruşii cînd locuiesc la comun pun patru, cinci plite într-o bucătărie. Românii îşi improvizau bucătării în debarale, vestiare, mansarde, pivniţe şi băi, fiecare delimitînd cu grijă teritoriul lui „la mine“.

Proape o jumătate de secol românii au construit comunismul degeaba. Nu au învăţat nimic pentru că nu era nimic de învăţat. Iar lehamitea pentru cuvîntul *tovarăş* - noul cuvînt atît de golit de sens - s-a exprimat în reducerea lui la o silabă. Nu uitaţi să puneţi în liste, la pagube, cuvîntul *tov*.

DOUĂ, TREI VORBE DESPRE COMERSANȚII DE ALTĂDATĂ

Tata zicea *jan coté*, cum ar veni azi *cash* (banii jos), și însoțea cuvintele cu un gest al mâinii drepte în care degetul mare, lipit de prima falangă a arătătorului, atinge masa, cu sensul de: tac, am plătit. Tîrziu mi-am dat seama că *jan coté* venea de la *argent compté* și tot tîrziu am descoperit cu mirare că grecii din pătura mijlocie nici nu știu să vorbească despre bani altfel decît întărindu-și cuvintele cu gestul amintit: tac. Despre negustoria lui, tata nu prea „teoretiza“. Tot ce am putut să scot, în timp, de la el a fost că respectul pentru cuvîntul dat nu făcea parte dintr-un cod al onoarei de comerciant, cum credeam eu. Cuvîntul unui negustor era, pur și simplu, o parte din capitalul lui. Ți-ai pierdut cuvîntul, ai coborît cu o treaptă. Cine coboară multe trepte își găsește parteneri de afaceri numai între găinari.

Lumea lui „jan coté“ s-a dus de mult. Căutăm în urmă și dăm peste povești încîntătoare cu negustori al căror nume parcă ne mai spune ceva. Dinischiotu, cine era Dinischiotu? În casa lui funcționează de ani de zile Ambasada Mongoliei. Dar cine era Dinischiotu? Un negustor. Ce fel de negustor, habar n-am. Citesc într-un tabel numele banilor care au intrat în „prințipat“ în luna septembrie 1832: icosari, dodecari, mahmudele, rubiele, nesfiele, beșlici, iusluci, dereclii, sfașți contrataleri. La rubrica „numele stăpînilor de monede“ apar: Mehmet-Ali ot țarigrad, Gospodin Sîrbul din Brăila, Gioane Carolo - călugăr catolic, Teodori Gheorghe, Stoicu Cavafu, Cara Iani, Nero Culea, Daniil Partenie, Nicolae Ioanu, Antim Zamfir Aga Atanasiu... Astăzi, nume obscure, atunci, poate că fiecare însemna cît frații Păunescu împreună.

Rezum în continuare, după Iorga, povestea unui negustor din zorii anilor 1800. Fiu de boier basarabean, numele lui era Teodor Vîrnăv. Ca să intre în negustorie, a luat legătura cu un grec care l-a trimis altui grec, la Iași. Acolo, a stat ce a stat și, pe urmă, a urcat într-un car mocănesc care l-a adus la București. Totul era aranjat pentru a fi primit în slujbă la un negustor lipscan, Constantin Lada. Lipscanul vorbea franceza, germana și italiana. Dimineața și-o începea cu cafea nemțească sau cu „șocoladă”. După câteva ceasuri petrecute în piață, pentru afaceri, se înfrupta la dejun cu niște prieteni la fel de lipsiți de măsură ca el, din șase, șapte feluri de mâncare și desert. În amurg, se plimba cu caleașca pe podul Mogoșoaiei, iar seara juca o partidă de cărți cu consulul rus Chirico, făcînd curte damelor.

Vîrnăv a fost bine primit, îmbrăcat în haine nemțești făcute din postav englezesc și trimis la școală. Ar fi ajuns, probabil, departe dacă n-ar fi tras din pornire la rău. Pe cînd își însoțea patronul spre Viena și Lipsca, unde acesta mergea să cumpere marfă, din plictis sau din lăcomie, Vîrnăv a mîncat toate „cofeturile” și rahatul ce luaseră drumul Occidentului spre a deveni daruri pentru partenerii de afaceri. Ca pedeapsă, Vîrnăv este lăsat pe drum la Sibiu în grija lui Nicolae Paciurea, alt macedonean. Stă și acolo ce stă, pînă cînd un car mocănesc îl aduce înapoi la București. Drept bun venit, la prima lor întîlnire, Lada îi plesnește cîteva perechi de palme. Apoi îl trimite iar la școală. Se împacă greu cu vîna de bou. Lada se însoară cu o grecoaică. Nu mult după aceea, om de treizeci și ceva de ani, Lada moare și îi lasă prin testament lui Vîrnăv 10.000 de lei turcești. Epitropii puși să-i chivernisească moștenirea îi cer să opteze pentru o specializare. Are de ales între: blănărie, marchitanie, bogaserie și lipscănie. Vîrnăv vrea să se facă lipscan. Se duce la o rudă a răposatului, unde ziua mătură și măsoară cu cotul, seara citește istorie și noaptea o iubește pe Ecaterina. De aici pleacă la alt lipscan. Nimerește la un negustor mofluz care încearcă să-și refacă situația recondiționînd o marfă veche, plină de molii și păianjeni. Vîrnăv lucrează acolo și, ispitit, fură pentru Ecaterina un tulpă, o pereche de cercei de tumbac,

două perechi de bușmaci și nu mai știi ce. Prins. Închis. Judecat. Rușine mare! Este scos din rîndul lipscanilor și trimis la părinți. Tot ca pedeapsă, pierde o parte din moștenire. În ziua de 27 iunie, anul 1818, pleacă din București cu lacrimi pe obraz. Întors acasă, aduce maică-sii, în dar, o rochie. Mai trece un timp și, cum face, cum drege, că ajunge mare funcționar și moșier cu noroc.

Astăzi țara este plină de tipi cu apucături „vîrnave“. Noroc că nu erau toți negustorii așa. Cînd citești cartea lui Hașeganu despre comersanții din Mărginimea Sibiului și capitolul despre negustori din cartea *Aromânii* de Athanasie Hîciu, te simți cuprins de mîndrie națională.

GÂNDURI DESPRE MUNCĂ. CU ȘI FĂRĂ RESPECT

Unii pretind că munca, dacă era bună, o țineau boierii pentru ei. Rezultă de aici imaginea unor boieri răi și un mod limitat de a concepe munca. O temă bună de reflecție ar fi *cum muncesc cei ce nu muncesc*. Să continuăm, dacă tot am început, cu „boierii“. Cei care trăiau în Egipt și ridicau piramide, mandarinii chinezi, nobilii europeni, magnații din zilele noastre au muncit și muncesc ca să rodeze fantasmalele noastre, ca să experimenteze intensiv ce e bine și ce e rău. „Munca“ lor generează ierarhii, modele și antimodele. Mă întreb sincer ce ne-am fi făcut fără ei. Fără să pot să pretind că toți sînt la fel de simpatici. Frecvent mi se întîmplă să-i înțeleg pe cei care îi detestă și îi acuză că nu muncesc. Prejudecăți și analize pripite ne accentuează disprețul. Să-l luăm, de pildă, pe Oblomov, boierul somnoros. Înlănțuit în halatul lui de casă, el visează să muncească... Oblomov mi se înfățișează ca o rană vie. Leneșul este Zahar.

Despre leneși numai rău. Toți știm că nu le place munca. Deși, dacă vrei să le faci dreptate, poți să-i prezinți mai nuanțat. O parte din ei fură, fapt condamnabil, dar tot un fel de muncă. O altă parte ostenește din greu să-i seducă pe cei care îi poartă în spate. Vulpea își muncește cașcavalul cînd îi vorbește corbului frumos. Deși am căutat-o, nu am întilnit lenea perfectă. Îclin să cred că este o invenție a lui Creangă. De altfel, nici nu cred că lenea se opune muncii. Ea se opune vredniciei, care vrednicie e ea însăși un exces. Se zice, și eu cred.

Epuizarea categoriilor care fac o muncă de alții contestată este un exercițiu care poate continua ca temă individuală. Nu pot să-i ratez pe intelectuali însă, cei care, în loc să muncească, gîndesc. Și, nu numai că

gîndesc, dar își rod creionul, poartă ochelari, au palmele moi. Dacă le dai o sapă o țin pe dos. Profită de orice ocazie ca să-și vîndă țara. Ce greșeală a făcut cel care i-a pus la adăpost, lîngă măgari. Ce are comun intelectualul cu măgarul?!

Țăranul e pe cîmp. Muncește. Care muncește, muncește, care nu, nu, dar este prost văzut. Nu însă atît de prost cum sînt tentați intelectualii să creadă. Subiectul este delicat. După 45 de ani de etnologii false, aproape că te jenezi să te referi la munca țăranului, la țăran în general. Cu toate acestea, avem obligația s-o facem pentru că o reflecție lucidă și actuală asupra temei lipsește.

Ca în alte situații, ne lipsește o bancă de date. Aș schița portrete de țărani încercînd să văd locul pe care îl ocupă munca în viața lor. Un astfel de portret merita să fie făcut lui Badea Muscan. De la el am învățat ce înseamnă mulțumirea pe care ți-o dă lucrul bine făcut. El cînd cosea, cosea, cînd secera, secera, cînd căra apă, căra apă. Dacă, să zicem, tăia lemne, punea lemnul pe butuc și se uita la el serios. Lovea cu toporul precis și scurt. Apoi ridica bucata tăiată și o așeza apăsât în stivă ca și cînd i-ar fi găsit un loc definitiv. Nu pot să descriu cum își privea cîmpul, cînd venea dimineața la lucru. Badea Muscan știa două lucruri: munca și sărbătoarea, altceva nimic.

Vecinul lui, Bai Dumitru, era cu totul altfel. Toată viața lui era un fumat. Înainte să-și tragă cizmele, răsucea o țigară, urca în căruță și fuma. Dacă ajungea la cîmp, dădea unelte la lucrători și el se lăsa lîngă roată să tragă din țigară. Se oprea din fumat numai cînd mînca. Nevastă-sa, tot leneșă. Feciorul făcea armata. L-am văzut cînd venise în permisie. Frumos, deștept, dar fumător... Doi copii mici strigau prin curte: mi-e foame, mamă. Și ar fi căzut, probabil, casa pe ei, dacă nu ar fi avut-o pe Suzana, fata mijlocie de 16 ani. Suzana spăla, gătea, săpa, secera, cosea, atît cît putea, dar cosea, ducea boabele la moară, mătura, țesea, căra, din zori și pînă

în noapte, când cădea lată. Odihna ei era slujba de duminică. Atunci se ducea la biserică, în mână cu un fir de busuioc. Tot ce vă spun am văzut cu ochii mei! Zău!

Ei bine, și trebuie să vă mai spun că Badea Muscan era bun prieten cu Bai Dumitru. Îi vedeam seara, când pe prispa unuia, când pe prispa celuiilalt. Muscan îi înjura pe comuniști și Dumitru fuma.

E, CEI DIN RÎNDUL TREI. CÎTEVA GÎNDURI

PENTRU CEI CARE MERG LA MUZEU DES ȘI CU PLĂCERE

Pe cei care stau în față îi vede toată lumea. Îi știe, îi laudă sau îi înjură. Din rîndul doi se detașează alte figuri care au ochi, nas, gură, urechi... Vreau să spun că și pe ei îi vedem foarte bine. Cei din rîndul trei nu au chip, ei sînt și nu sînt. Existența lor poate fi presupusă. Mă voi referi în continuare la condiția omului de muzeu.

Ați fost la Louvre? Celor care au fost li se adresează întrebarea următoare: înainte să cumpărați biletul, în timpul vizitei sau la ieșire v-a trecut prin cap să întrebați cum îl cheamă pe directorul acestui muzeu? Mie nu! Nimănui nu-i pasă de oamenii care fac muzeele. O fărîmă de interes există numai față de fondatori, persoana lor fiind asociată cu mitul începutului. Cei care vin după fondatori nu mai contează, deși oricine poate să-și imagineze că obiectele nu ies din depozite și nu se așază în vitrine singure, de capul lor. Puțini se gîndesc la dealurile de fișe care stau în spatele unei colecții, la restaurările laborioase, la munca de cercetare pe care o presupune un catalog, la faptul că toate acestea sînt făcute de oameni uneori erudiți, alții pasionați. Dacă la sfîrșitul unui film acceptăm să vedem după numele actorilor, al regizorului, producătorului pe cele ale realizatorilor de costume, de cascade, de efecte sonore, numele peruchierului, al machieurului și așa mai departe, ideea de a menționa într-o expoziție pe autorul sau autorii ei pare o enormitate. Într-o expoziție nu semnezi, tu nu contezi, toată atenția trebuie orientată spre obiecte! La această stare de fapt concură mai multe cauze. În primul

rînd, omul care intră în muzeu, pentru că nu a fost învățat, nu știe că este victima unei manipulări care se face pe față. Dacă ar exista o organizație care să asigure protecția vizitatorului, ar trebui să pretindă ca pe biletele de intrare să figureze în mod obligatoriu următorul avertisment: atenție, obiectele expuse sînt alese dintre multe alte obiecte pe care nu le veți vedea, poate, niciodată, iar modul în care sînt prezentate constituie opțiunea muzeografilor, care nu sînt inocenți, urmăresc întotdeauna ceva. Un vizitator prevenit asupra manipulării pe care o suportă ar putea fi interesat de numele „manipulatorilor“, dar așa...

O altă cauză a anonimatului din lumea muzeului este formula lucrului în echipă, nepersonalizat, care atrage cîteva procedee de expunere cu totul aiurea numite „muzeografie clasică“. Pentru o astfel de muzeografie ai nevoie de: catifea bordo pentru obiectele de aur și argint, pînză de cînepă pentru ceramică și obiecte de fier, bolduri, pedestale din plastic și etichete lipsite de sentiment care comunică puțin și care, cu cît sînt mai plicticos redactate, cu atît aparțin mai mult unui fals stil savant, apreciat mult în muzee. Ce să semnezi la așa ceva?

Cineva ar putea să mă întrebe cum este acolo, în rîndul trei. Nu vă simțiți frustrați, nu se adună obidă? Am venit recent în lumea muzeului și îmi este greu să dau un răspuns; ceea ce pot să spun, însă, este că muzeograful este recompensat de relația specială cu obiectele care sînt „ale lui“; dacă vrea le arată, dacă vrea le ascunde, lăsîndu-le să doarmă în depozite și să existe numai pentru bucuria lui. Pe urmă, din cînd în cînd, vine cîte un vernisaj și, pentru o oră, chipul omului de muzeu capătă contur. Ce pot să mai adaug este că se poate trăi foarte bine în rîndul trei, care este primul dintre rîndurile ocupate de inși ale căror nume nu contează și ale căror chipuri nu se văd.

HI, HI, HA, HA, HO, HO!

Diabolizarea rîsului nu-i un lucru nou. În „era noastră”, Europa s-a tot jucat de-a rîsu’-plînsu’. *Va vobis qui ridetis*, a spus biserica. Nu-i nimic de rîs, tovarăși, au pretins practicienii comunismului. Cu aceștia din urmă am eu ce am. Și înțeleg destul de bine teama lor de rîs. Rîsul nu poate fi controlat! Ca urmare, ei l-au împărțit în două: *rîsul inamic* – cîți oameni nu au ajuns la pușcărie pentru că au spus sau au ascultat un banc –, și cel *mobilizator, constructiv, sănătos*, provocat de spectacolele de brigadă și de caricaturile cu americani, chiaburi, sabotori, chiulangii și borfași.

Dar ce-a fost a fost! Mai grav mi se pare faptul că astăzi mai există încă inși care văd în rîs un act dușmănos. În optica lor, rîsul suspendă patriotismul. Un bun român are obligația să privească dîrz și hotărît și să țină buzele strînse. Inutil să spun că aceștia sînt extrem de supărați pe Caragiale care, spun ei, a hrănit pofta românilor de bășcălie și a demonetizat „fondul de bază al valorilor naționale”. Ia să fi citit poporul numai *Fefelega* și să vezi ce bine ar fi fost! Cum adică, spun acești inși, poți să rîzi chiar de orice, așa, fără limite? Ca și cînd limitele nu le-am pune tot noi, ca și cînd ele n-ar depinde de context și de multe altele... Poziția lor nesocotește faptul că „fondul de bază al valorilor naționale”, supersanctificat și vitrinizat, devine o colecție de fosile.

În ce mă privește, respect tot felul de valori românești. Mulți consideră că respectul meu este chiar exagerat și că mă pîndește ispita naționalistă. Greșit! Mi-e greață de orice *ism* și, mai ales, îmi rezerv dreptul să

rîd de orice, ceea ce pentru un veritabil naționalist este o monstruozitate. Supuse la proba rîsului, valorile se cern și rămîn dintre ele cele cu miezul tare.

Recent, unul dintre inșii la care mă refeream a încercat să mă convingă că țăranul nu rîde și n-a rîs niciodată. Încremenită, atît am putut să bîguiu: de ce să nu rîdă, domnule, nu e om? Mă simt cuprinsă de pofta de a-l contrazice.

Țăranul rîde! Rîde în primul rînd de ceea ce vede și, adaug eu, de ce aude. Dacă ar rîde de ce-și aduce aminte, lumea ar zice că e prost. Mă întreb de unde vine vorba *rîde ca prostul în tîrg*. Ce vrea să zică? La tîrg există numeroase momente cînd prezența rîsului ar fi legitimă. De pildă, cînd bei aldămașul, nu vād de ce să nu rîzi.

Unora le merge vorba că rîd mult; nu-i vād nici rău, nici bine. Despre alții se spune că ar fi morocănoși; nu-i nici bine, nici rău. Care și cum... Ne place să credem că în satul vechi totul se petrecea după rînduială. Care a fost această rînduială, tot încerc să aflu. Oricum, ea nu poate fi reconstituită numai pe baza bunului-simț. De pildă, cui i-ar putea trece prin cap că erau locuri în țară unde la priveghi, în jurul mortului, oamenii rîdeau și jucau tot felul de jocuri? Să vă dau un exemplu: cineva lega cu o sfoară piciorul mortului și apoi speria toată asistența făcînd piciorul să miște. Se dădea morților de pomană joc, adică viii mergeau în cimitir și jucau printre morminte pentru ei. Ca să nu mai spun că la nuntă se rîdea copios, mai ales înspre sfîrșit, cînd socrilor li se făceau tot felul de giumbușlucuri, nașilor li se spuneau măscări defăimătoare, în timp ce pentru nuntași erau interpretate cîntece atît de licențioase încît folcloriștii nu s-au încumetat să le publice.

Așadar, repet: țărăni rîd. Tinerii rîd cam peste tot, bărbații mai mult pe la cîrciumă, femeile și babele rîd punînd mîna la gură sau un colț de basma. Dar nu trebuie să ne închipuim că rîd tot timpul. Uneori plîng, alteori strigă, tac... Adică se poartă în toate felurile.

Modul în care se tachinează țărani nu a fost cercetat încă. Nu fac toți la fel. Și chiar râsul lor ar trebui să fie cercetat pentru că există ceva care îl face să difere de al nostru. Ei nu rîd cu „ha, ha, ha“, nu cunosc veselia noastră excesivă și uneori isterică. Rîsul lor este mai divers, așa cum și felul lor de a vorbi este mai divers. Cine ar face o astfel de cercetare este posibil să descopere variante „dialectale“ de rîs. În consecință, „hi, hi“, „ha, ha“, „ho, ho“ ar putea să fie rîsul standardizat al orașului.

În noaptea de 2 ianuarie 1990, puneam țara la cale cu câțiva prieteni. La un moment dat unul a zis: și la București nu se va dărîma nimic, niciun coteț, nicio magazie! Știu că am repetat după el: niciun coteț, nicio magazie, avînd pentru acest gen de „arhitectură“ o dragoste veche. Cît de mult le iubesc aveam să aflu peste un an, la Paris, cînd am constatat că nu pot să trăiesc de dorul mahalalelor bucureștene, cu casele lor strîmbe, acoperișurile peticite, verande, bucătării de vară, magaziile, cu duzi și mușcate în cutii de conserve, cu pisici grase și cîini independenți. Oameni binevoitori se străduiau să-mi arate ce-i mai mîndru pe la ei, iar eu le vorbeam despre arta bucureșteanului de a face garduri combinînd orice cu te miri ce.

Atunci, în 2 ianuarie 1990, totul părea atît de simplu: cineva va declara: gata dărîmatul, și nimeni nu va crîcni... Și iată că de zece ani ne uităm cum se alege praful de orașul nostru. Neputincioși, mai scriem cîte un articolaș în care spunem, vai, vai, în timp ce ei își vîd de treabă și fac un oraș după chipul și asemănarea lor. Dughenele nu mă intrigă, sînt atît de fragile încît în trei zile n-ai ce alege, le ștergi de pe fața Bucureștiului. Grave sînt „operațiile estetice“, intervențiile pe care trebuie să le suporte clădirile vechi pentru a deveni demne de noile roluri comerciale. Cine vrea să rezume situația se poate folosi de cîteva cuvinte: prost gust, platitudine, ignoranță, falsă opulență, cinism. Ca la noi la nimenea, fiecare face ce vrea, sparge, supraetajează, îngreădește. Vitrinele vechi, cu obloane cu tot, fac loc ramelor impersonale de aluminiu, gardurile sînt căptușite cu tablă (oamenii au lucruri de ascuns) și, ca să nu ne calce mașinile pe trotuar, primăria a umplut Bucureștiul de gîrdulețe inutile. Mi se pare

cîteodată că luăm ciclul de la capăt și reintrăm în epoca de fier, dacă nu chiar în epoca de piatră, avînd în vedere tonele de marmură care ne-au năpădit. Mă întreb ce s-ar întîmpla dacă în Atena veche, deci în Placa, s-ar apuca privatizații să înece casele în marmură și fier. Marmură au, slavă Domnului, cine-i împiedică? Legile. Noi de ce nu avem legi? Cu atît mai mult cu cît casele din Placa nu sînt cu nimic superioare celor în care privatizatul român intră cu ranga. Nu sînt mai frumoase, dar sînt mult mai iubite și casele simt.

Mergeam pe vremea lui nea Nicu prin cartierele demolate și mă gîndeam că așa ceva nu-și face omul singur, așa ceva îți face un dușman. Ce se întîmplă acum te duce cu gîndul la un dușman pervers care fardează strident toate babele amărîte. Și, ca să mă păstrez în spiritul de la *Evenimentul*, din cînd în cînd le omoară, dar pe șest.

Pe strada Lipova, la numărul 24, moare o casă! Parter și etaj, casă de oameni care au știut în viață ce au vrut. Peste drum de ea, o grămadă de moloz. Acolo a murit acum cîteva luni altă casă. Dacă nu încurc lucrurile, era o casă veche cu geamlîc. Tehnic vorbind, nimic nu este mai simplu decît să faci să moară o casă. Mai întîii, o iei de la proprietar și scrii pe ea I.A.L. După aceea nu-i mai faci niciun rău, o lași. Vine un cutremur, casa are nevoie de reparații și noul stăpîn n-are bani, așa că o lasă. Vin țiganii și îi fură lemnăria și noul stăpîn îi lasă. După ce au furat și acoperișul, pentru tablă, casa devine un bolnav incurabil și, pentru că în materie de case eutanasia este admisă, vine buldozerul și o dărîmă ca să nu strice imaginea orașului. Și, țic, vin imediat băieții și ridică sub ochii noștri o vilă cît un hotel.

Cînd moare o casă este trist pentru că nu urmează nimic. Nu se reîncarnează, nu se face strigoi, n-are parte de parastase. Înainte, casele nu mureau așa. O casă putea fi secerată de moarte năprasnică sau, pur și simplu, îmbătrînea. Atunci, stăpînul o desfăcea și folosea din ea ce se putea folosi la casa nouă. În felul acesta, casa nouă

conținea casa veche. Astăzi totul se aruncă, se curăță locul și se toarnă beton. Nimeni nu se teme de blestemul de casă veche.

Trec în fiecare zi prin fața casei din strada Lipova numărul 24 și nu mai pot să-mi suport neputința. M-am gândit să scriu un denunț. Să denunț I.A.L.-ul sau I.C.R.A.L.-ul care își bat joc de case. Cineva mi-a explicat că nu au nicio vină, este o chestiune de fonduri, taxe și legi. Cum să n-aibă vină, dacă nu sînt în stare să-și dea demisia și să dea casele proprietarilor înapoi. Dar îi voi denunța și pe proprietarii care nu vin zilnic să plîngă în fața caselor lor. Pînă la urmă a trebuit să renunț la ideea de denunț, s-ar părea că singura soluție este să denunț Parlamentul Parlamentului... Între timp, casa s-a dărîmat. Orice denunț a devenit inutil.

O prietenă îmi spunea recent că îi displace cum scriu pentru că nu depășesc simpla constatare a unei situații: *deplîngi fără să dai soluții, nici măcar nu le cauți*. În cazul de față am o soluție, mai precis știu de unde s-o iau. Am aflat că la Paris, unde dărîmatul se face mult mai cu măsură, există totuși o societate numită „S.O.S Paris”. Am avut norocul să-mi trimită cineva statutul și cîteva numere din buletinul pe care îl publică. Rezultă de acolo că oameni importanți își folosesc din cînd în cînd importanța ca să salveze o clădire de la demolare și oameni mai puțin importanți plătesc o cotizație în schimbul căreia sînt informați de schimbările din oraș. Asta cred că ne lipsește: „S.O.S București”. Și așa începe cu un măturat simbolic. De doi ani mă gîndesc cum o să ieșim să măturăm. Am vorbit multora și din răspunsurile pe care le-am primit m-a pus pe gînduri numai unul. Un bărbat pentru care am multă stimă mi-a zis că nu ar face așa ceva, pentru simplul motiv că el mătură oricum în fața casei de cîteva ori pe săptămînă. Poate că nu este nevoie de un gest simbolic. Ideea îmi venise citind un articol de etnologie urbană, unde autoarea demonstra că a curăța spațiile publice înseamnă a le lua în posesie. La noi, mă gîndeam, unii își însușesc spațiile publice murdărindu-le. Și așa mi-a venit ideea să le luăm înapoi curățind. Între timp au mai trecut opt ani. Starea mea de spirit este neschimbată. Bucureștiul meu continuă să fie o ladă de gunoi.

Orașul este un dar al drumului. Dacă n-ar exista drumuri, n-ar exista nici orașe. Drumurile importante nasc orașe mari, iar cele mărunte târguri și orașele.

Pentru păsări, poate că orașele sînt simple aglomerări de acoperișuri...

Acoperișul este pentru casă ceea ce este pălăria pentru om: un element de protecție, dar și de expresivitate. Forma, materialul, tehnicile de lucru diferă de la o zonă la alta. Cum, de altfel, diferă și pălăriile.

Casă de om lîngă casă de om și undeva între ele, mai înaltă, se vede casa Domnului.

Cînd bisericile erau mici, casele erau și mai mici. Se spunea *biserici de lemn și inimi de aur*. Acum oamenii își doresc biserici mari din beton și cărămizi. *Small* a încetat să mai fie *beautiful*. Frumos și convingător a devenit lucrul mare.

După 45 de ani de propagandă comunistă ateistă, la recensămîntul din 1992, 97% dintre români s-au declarat credincioși. Cei mai numeroși, 86,6 %, sînt ortodocși. O parte dintre ei își amintesc că sînt ortodocși de Paști, de Crăciun, cînd se căsătoresc, cînd li se nasc copiii și cînd mor. Biserica îi acceptă și așa. În aparenta sa slăbiciune îi stă puterea. Un ortodox, cînd încetează să fie ortodox, rareori urăște biserica.

Toată copilăria am asistat la discuții nesfârșite despre caimacul cafelei: s-a făcut, nu s-a făcut, a fost împărțit corect... Uite că acum a dispărut.

În fiecare familie există o bătrinică sfătoasă care lasă în urma ei pilde și vorbe cu duh. A noastră se numea Mari. Ori de câte ori cineva făcea o referire la soartă, ea intervenea ca să spună că și-o face omul după mintea lui. Am avut o prietenă, zicea, care visa blănuri și bijuterii; s-a căsătorit cu un armator din Galați și le-a avut. Mie, adăuga, mi-a plăcut să joc table; m-am căsătorit cu unul care avea cafenea și am jucat. Așa am aflat de timpuriu că la cafenea oamenii jucau table.

O altă informație despre cafenea mi-a parvenit tot de timpuriu, tot din familie și tot de la Galați. Fratele lui Mari, Trasibul Santorineanul, ținea restaurantul *number one* din oraș. Mare cartofor, Trasibul obișnuia să joace cărți cu clienții. Nevastă-sa, sătulă de ghinioanele lui, trăgea cu coada ochiului la ce se întâmplă și, când pierdea prea de tot, venea și răsturna masa cu un gest scurt. Gata, gata cu cărțile, aici nu e cafenea! Deci, am dedus logic, la cafenea oamenii jucau și cărți.

Aceste informații mă mirau pentru că nu se suprapuneau deloc peste propria mea experiență de cafenea. Aveam patru ani și mergeam la cafenea cu tata. Peste drum de Banca Națională, dădeai colțul unde era atelierul de proteze și centuri pentru hernii – vitrina plină de mâini și picioare de lemn, chingi, cataramă și bucăți de toval – și intrai într-o curte lungăreață care te ducea drept la cafenea. Acolo se adunau macedonenii

prin anii '50. Știu precis că nu jucau nimic. Îi înjurau pe comuniști. Nu venea nicio femeie. Pe mine nu mă luau în seamă. Și totuși, nu mă plictiseam. Așa e la cafenea, te uiți în jur și nu te plictisești.

La un moment dat, cafenelele au dispărut. Omul de tip nou nu trebuia să-și piardă timpul în locuri neorganizate și nesupravegheate. El asculta conferințe educative, după care juca șah la clubul întreprinderii...

Dacă poșteai o cafea puteai s-o bei în baruri și în unele restaurante. Întrebai modest: vă rog, serviți și cafea? Dacă răspunsul nu era nu, da-ul se rostea cu greutate. Așa că toată studenția am băut votci. Pe urmă, îmi făceam plinul de cafea la serviciu: una, două, trei stacane. Cu cât ceașca creștea, cu atât cafeaua înceta să mai fie o băutură care produce comuniune. Despre birourile unde prezența carismatică a unuia strângea mai mulți colegi în jurul unei cafele mici, șefii spuneau cu dispreț dojenitor: acolo e cafenea. La Institutul de Folclor eu frecventam cafeaua Ligiei. Pe urmă au venit cele două cincinale ale nechezolului. Cafeaua s-a scumpit. Ajunsesse românul să-și refiarbă zațul. N-am să uit că, în 1984, Radu Răutu a pus câteva boabe de cafea într-o cutiuță cu capac etanș și ne-a zis: vreau să pot arăta băiatului meu, când va fi mare, cum arată cafeaua.

Și a vrut Dumnezeu să avem parte de 1989. Primul meu gând a fost să deschid o cafenea. O cafenea cu multă cultură, un loc, nu un spațiu comercial. Nu am deschis-o. Și când mă uit la cafenelele pe care le-au deschis alții îmi vine în minte televizorul cu radio, barometru și ceas: cafea cu biliard, cafea cu mirinda, cafea cu gumă de mestecat... Muzica urlă tare și te invită: bea și pleacă!

Nu tu un ziar, nu tu nimic. Cineva, cu mină moartă, îți pune în față o cafea și te urmărește când pleci cu o privire ușurată. Oamenii nu se cunosc, nu se salută, nu își zîmbesc. Intră și ies ca din bufetul gării. Perechile de îndrăgostiți mai rămîn după ce ceașca s-a golit; ei și bișnițarii. Nu așa era cafeaua lui Mari. Cafeaua lui Mari era un mod de viață.

Meseria m-a silit să citesc, între altele, studii legate de sociabilitate. Știm că trăim în epoca lui *fast food*, că oamenii se grăbesc atunci când pierd timpul, că nu mai au stare. Mă tulbură însă două lucruri, altfel aș spune: domnule, nu se mai poate face nimic. Mă tulbură faptul că uneori se întâmplă să fie bine. Mă aflu recent într-o cafenea. Eu și bărbatul meu eram singurii clienți. Vorbeam despre faptul că mai fusesem o dată și nu ne aminteam când. În iulie, ne-a spus patronul băgându-se firesc în vorbă. Al doilea lucru care mă tulbură este faptul că mă simt vinovată, cum, de altfel, simt că și alții sînt vinovați. Dacă oamenii care fac cafenele proaste pur și simplu nu știu să le facă mai bine și, mai grav, dacă cumva ei s-ar lăsa îndrumați?

Țăranii români, în anumite zone, au băut cafea, dar nu cum se bea – prilej de vorbă și de socializare. Nu vorbeau cafeaua, o beau americaneste, adică o mîncau.

SE APROPIE SFÎRȘITUL CĂRȚII, URAAA!

Nu cred că lumea o să mai stea vreodată în loc ca să privească în urmă. Graba e mare, toți au treabă, și când n-au treabă există unii care le organizează timpul liber. Dacă ar fi după mine, agențiile de turism ar trebui să se închidă și funcționarii lor să moară de foame. Sînt vinovați! Ei facilitează ceva care n-ar trebui să fie facil. Vreau să spun că anulează dificultatea drumului, care dificultate, odată depășită, este răsplata călătorului. Astăzi, inșii care se deplasează fără treabă sînt mult prea numeroși. Dau și ei un tur... fac turism. Oricine și oricum m-ar contrazice, eu rămîn la părerea mea: dintre cauzele care au pus omenirea pe drumuri, cauza turistică este cea mai bleagă.

Dar să recapitulăm ce i-a determinat pe oameni să plece de acasă: în primul rînd *groaza* (cataclisme, molime, agresioni), apoi *lăcomia* (războaiele de cucerire, mirajul linii de aur); la fel de importantă a fost dorința de a se afla mai aproape de Dumnezeu (pelerinaje); urmează rațiunile economice, culturale, profesionale... Pe nomazi nu i-am pus la socoteală pentru că ei au casa pe drum. Din socoteala de mai sus rezultă imaginea unui călător angajat într-o acțiune gravă. Călătorul, spre deosebire de turist, este un ins serios...

Și greșește cine caută rădăcinile turismului în trecut. Mergînd pe firul istoriei, cu turismul nu ajungi prea departe. Turismul e de cînd kitsch-ul, gadget-ul și loisir-ul. Primul turist a fost Domnul Goe, la români.

Mi-ar plăcea să citez relatarea unui doctor bucureștean de la sfîrșitul secolului trecut, referitoare la perdaful pe care i l-a tras o pacientă zdumpeșă atunci cînd i-a refuzat recomandarea pentru o cură de tratament

balnear, spunându-i: ești sănătoasă tun, madame, stai acasă! Auzi nedreptate! Când toată lumea face turism și merge la băi, bea apă din cănițe inscripționate și trimite cărți poștale, ea să stea acasă? Măi! Fișa este extrem de caraghioasă, dar se află undeva sub un deal de lucruri.

Continui, deci, cu demascarea turismului, căruia îi reproșez opțiunea pentru comoditate și simulacrul de experiență culturală pe care îl vinde proștilor. Am simțit acest lucru acum douăzeci de ani. Eram cu Panța în Grecia la un congres de semiotică. La sfârșit, după ce ne-am numărat drahmele de o sută de ori și am trăit o aventură incredibilă ca să ajungem în portul Pireu, ne-am cumpărat biletele și am urcat pe un vapor. Priveam marea ca Ulise, cu ochi de învingător. Valurile aduceau din larg spumă albă care ne spăla obraji. Zău că era frumos! Fericirea noastră a durat vreo zece minute. După zece minute, au țîșnit pe punte turiștii. Patruzeci de dosuri îmbrăcate în șorturi de doc gri și bej. Optzeci de pulpițe adipoase care s-au lipit de balustrada vaporului, una lângă alta, compact. Ne-au luat marea, ne-au luat sarea, nu ne mai rămînea decît să ne uităm în sus.

Așa am ajuns la părerea că turistul e făcut din pîslă, absoarbe imagini, sunete, tot. El descoperă, contra cost, ceea ce s-a descoperit demult, prin sacrificii. Poluează tot ce poate fi poluat și, cînd nu poluează, stabilește cu mediul natural relațiile cele mai nefirești. Turistul, cînd nu doarme, fotografiază și filmează. Copleșit de confruntarea cu istoria altora, își construiește istoria propriei lui aventuri de carton. Din programele pe care agențiile de turism le vînd, lehamitea maximă mi-o produc formulele scumpe care asigură masă, casă, sex ca în filme și adaos de cultură. Dacă tot ai bani, domnule, de ce nu călătorești și te dai pe mîna altora să te călătorească?

Eram în 1980, tot în Grecia și tot cu Panța, în trenul de întoarcere. În compartiment, un grec-burtă-verde ne explica superior:

- Voi, românii, nu aveți bani să călătoriți. Păcat! Eu acum merg la Salonic pentru afaceri, nu contează, dar în fiecare an, de mai multe ori, îmi iau familia și fac turism. Ne suie în autobuze. Scaune moi, aer

condiționat. Noi ne uităm pe fereastră. Ne duc la hoteluri bune. Mîncăm. A doua zi, iar în autocar, alt hotel, altă mîncare. Domnule, mîncăm, dormim și călătorim... Nici nu știi ce pierzi!!!

Eram tînără și hămesită să văd lumea, dar mi-am zis în sinea mea: să fie la voi. În ultimii ani am observat că au început să ne urce și pe noi în autobuze. Sper să nu fie mulți români care au bani.

ADIO ȘI LA GARĂ!

În ultimele decenii s-a inventat un fel de turism cognitiv pe care îl practică unii pentru a pătrunde în teritoriile altora. De pildă, un medic, un arhitect, un inginer și așa mai departe se interesează insistent de ceea ce se întâmplă în domenii de care nu îi leagă nimic. Ca să hrănească acest gen de curiozități, s-au născut cărțile din categoria *cutare disciplină pe înțelesul oricui*, la care se adaugă filmele documentare. Inofensive în aparență, aceste cărți și filme creează semidocti. Nu este cazul celei de față, din care presupun că ați învățat puțin, dacă nu chiar nimic, despre cum se face etnologia. Mă simt cu sufletul împăcat, nu am avut nicio clipă intenția să scriu o carte de învățătură, ci una din care cititorul să ia folos.

Deși, în cazul în care cuiva, după ce citește *Talmeș balmeș...*, îi va trece prin cap să facă etnologie, bucuria mea nu va cunoaște limite. Noului venit în breasla noastră pot să-i dau un singur sfat: dacă printr-o întâmplare va găsi calea spre *altă etnologie*, să nu spună nimănui că a găsit-o, pentru că o va pierde imediat. O vreme, *noua etnologie*, oricum ar fi ea, trebuie menținută într-o stare născîndă. Datorez ideea *stării născînde* lui Horia Bernea, care o folosește des cu referire la muzeu. Această stare se opune încremenirii și suficienței. Să te lupți cu amîndouă dintr-odată, vă spun din experiență, este foarte greu.

*Și-am încălecat pe-o mașină de scris
Și v-am zis ce aveam de zis!
Și-am încălecat pe un măgar căpos,
Să vă fie Talmeș balmeș de folos.*

CUPRINS

Despre cum am renunțat la trei cărți și am scris, cu chiu, cu vai, una.....	5
A fi sau a nu fi etnolog?	7
Istorie pînă la genunchiul broaștei	9
Cîteva cuvinte despre „Cîntarea României“, din care cititorul nu va înțelege mare lucru	13
Pentru cine are urechi de auzit.....	17
Nu!	23
Cîteva cuvinte despre țaran și țărănie	26
Învățăturile mele către fiul oricui	32
Două babe, o pisică și ghemul istoriei	34
Cu gîndul la obiecte și meșteri	36
Să pleci de acasă, să te întorci acasă, să uiți de casă	38
Morții trăiesc cîtă vreme povestim despre ei.....	41
Din care rezultă că oamenii nu se tem de singurătate. Mă mir!	43
Am fost atît de fericită în copilărie, dar atît de fericită... ..	45
Urmează cîteva scrisori pe care le-am scris cîndva bărbatului meu, dovadă că analiza etnologică poate pătrunde oriunde.....	48
Despre cădere, punere și așezare.....	52
 TALMEȘ BALMEȘ ...	 179

Instantaneu cu veceu, lavabou și covată	55
Acum am să scriu despre patul de alamă și încă despre cîteva paturi pe care le știu din povești	58
Spune-mi ce mîncîci ca să-ți spun cine ești.....	62
Altă scrisoare în care este vorba tot de mîncare	65
Necinstea și apatia strică omenia.....	67
Omul gol nu are problemele care urmează. Are altele.....	71
Din care rezultă cît de complicată este o problemă simplă de rudenie	77
Mai departe e beznă. Eu mă opresc aici! Cei care puteți, continuați.....	80
Dumnezeu a inventat odihna și sărbătoarea. Ca să facă și el ceva, dracul a inventat vacanța.....	86
Există un corp biologic și unul cultural. Pe cel cultural îl construim cu efort și migală	114
Despre noroc, care se mai numește și șansă sau baftă	129
Cui îi este frică de kitsch? Mie nu!.....	132
De unde ar rezulta că superstițiile nu sînt atît de primejdioase și că nu merită să lupti contra lor	136
Aici ar fi de dorit să vă opriți din citit și să răsfoiți un sfert de oră o carte cu povești.	
Orice altă carte cu povești. Va aștept să reveniți.....	139
Țăranii joacă și orășenii dansează. Diferența este foarte mare și sînt incapabilă s-o explic	142
Am crezut că salutul face parte din stratul cel mai stabil al limbii. Uite că am greșit!.....	145
Prin muncă și economie ajungi la bogăție. Curat, frumos și aranjat, din colibă faci palat	148
Hodorong, tronc despre prietenie	150
Pedeapsa și iertarea.....	151
Procesul comunismului	153

Două, trei vorbe despre comersanții de altădată	155
Gânduri despre muncă. Cu și fără respect.....	158
Ei, cei din rîndul trei. Cîteva gânduri pentru cei care merg la muzeu des și cu plăcere.....	161
Hi, hi, ha, ha, ho, ho!	163
S.O.S. București	166
Caimacul	170
Se apropie sfîrșitul cărții, Uraaa!.....	173
Adio și la gară!.....	176

39

N63

HAIDE, BRE! INCURSIUNE SUBIECTIVĂ ÎN LUMEA AROMÂNILOR

Biblioteca M.T.R.
Nr. Inv. B.141

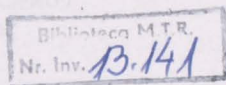
În 2016, Irina ar fi implinit 70 de ani.

39

163

IRINA NICOLAU

Haide, bre!

Incursiune subiectivă în lumea aromânilor

ARS DOCENDI 2016
UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

Ediția I

editor
IOANA HODOIU
culegere
CARMEN HULUȚĂ
design
DRAGOȘ RADU-BUCURENCI
asistență design
IONUȚ TOLONȚAN

Editura Ars Docendi – Universitatea din București
Educativă cu profil academic și cultural, recunoscută de
CONSILIUL NAȚIONAL AL CERCETĂRII ȘTIINȚIFICE
Șos. Panduri 90-92, sector 5, București
Tel./Fax: +4 021 410 25 75
www.arsdocendi.ro
office@arsdocendi.ro

Ediția a IV-a

editor
IOAN CRĂCIUN
corectură
IOAN CRĂCIUN
ALINA LOREDANA BREBEANU
dtp
ALEXANDRU CATANĂ

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
NICOLAU, IRINA
Halde, bre!
Incursiune subiectivă în lumea aromânilor
Irina Nicolau
Ed. a 5-a, rev.
București, Ars Docendi, 2016
ISBN 978-973-558-944-8
39(=135.1)(497)

- © Ecaterina Șafarica
- © Editura Ars Docendi - Universitatea din București, 2016, pentru prezenta ediție

23 lei . 6/2017

*Am scris din dragoste pentru tatăl meu,
Pavel Șafarica*

AI AUZIT CUM SPUNE GRECUL? Zice că *opios viazete scondafti*, adică: *cine se grăbește pățește nu știi ce*. Și, pentru că nu am aflat niciodată sensul cuvîntului *scondafti*, am putut să-mi închipui că omului grăbit i se poate întîmpla orice. Numai așa am descoperit prețul lucrurilor spuse fără grabă, valoarea formulelor ocolite care fac din drumul spre țintă o plimbare.

Să stai aici, am nevoie să te simt lîngă mine. Reîncep după cincisprezece ani cartea mea despre aromâni. Îmi vine greu pentru că am uitat o mulțime de lucruri, iar din obsesiile de altădată au rămas fărîmituri. Nu mai văd aromâni peste tot și îmi vine mai greu să răstorn cu susul în jos adevăruri stabilite într-un secol și jumătate de studii. Atunci era altfel, parcă eram nebună. Aveam viziuni.

Din cînd în cînd, nu știam cînd dinainte, simțeam cum se scurge prin mine un mileniu de istorie. Mai precis, simțeam cum cade ca printr-o pungă ruptă un măr. Zeci de milioane de oameni, cu oile, cu aurul, cu vorbele și cu gîndurile lor se înfățișau privirilor mele, aromânii tuturor timpurilor deveneau prezenți și inteligibili, iar mie îmi revenea rolul să le pun întrebări. Experiența era devastatoare. Mă simțeam răspunzătoare de orice omisiune. Încercam să formulez toate întrebările dintr-odată. Mai repede, acum... Nu puteam. În ultima clipă mă decideam să pun o singură întrebare unui singur ins. Dar pînă s-o aleg pe cea mai bună și pînă să hotărâsc cine va fi interlocutorul, imaginea se stingea dureros. Mă apucam imediat să scriu. Visam să scriu o carte cu buzunare și mustăți... Trăiam o experiență specială, aveam sufletul tulburat.

Întorcîndu-mă în trecut, însă, descopăr că rădăcina tulburării mele este veche. Aveam patru ani cînd mă duceam cu tata la cafeneaua lui Bardaca din spatele Băncii Naționale. Acolo treceam

HAIDE, BRE!

7

amîndoi printre mese, tata mă ținea de mînă și spunea tuturor: *Uite, e fata mea, Miss Aromânia*. Cei de față erau numai aromâni și știau că tata se însurase cu o grecoaică. Ca să-mi testeze sentimentele, îmi puneau inevitabil întrebarea: *Țe hi tini?* Adică, *ce ești tu?* Și eu le răspundeam în grecește că sînt grecoaică. Ce oroare! Toți înnebuneau și tata zicea că e foarte bine.

Mult mai tîrziu, pe la vîrsta majoratului, am sesizat cît de singur se simțea tata într-o casă cu trei grecoaice și am decis să trec de partea lui. Mă pomeneam repetînd în gînd: sînt aromîncă, sînt aromîncă, de dragul lui tata sînt aromîncă. Puseul de solidaritate a trecut așa cum a venit. Dar iată că într-o iarnă, la opt dimineața, Sfîntul Nicolae ne-a umplut ghețele cu lacrimi și bomboane de colivă. Tata a murit. În urma lui, Pavel Șafarica a lăsat o lume. Nu prea știam ce o să fac cu ea. Cu moștenirile așa stau lucrurile: le accepți sau nu. Dacă le accepți, răspunzi de ce se întîmplă cu ele, dacă nu le accepți, ai trădat. M-a scos din încurcătură o temă de cercetare, datorită ei am descoperit că lumea tatălui meu este și a mea.

De cîte ori mă apuc să scriu despre aromâni, simt cum vine tata să ierneze în sufletul meu. Haide, tată, stai jos! Am adus ligheanul să-ți spal picioarele. Aici ai carne și acolo apă rece. Iar e bine... Am început să-ți scriu și cartea. Și oare n-ai putea să rămîi, pentru toată viața și pentru toată moartea?

Cititorule, mi se pare cinstit să-ți spun ce te așteaptă. Pregătește-te să te confrunți cu o lume de frînturi. Încearcă să-ți închipui că am fost cîndva scafandru și că am descoperit Atlantida într-un fund de mare, de unde m-am întors uitînd ce am văzut. Tot ce pot să-ți arăt este noroiul de sub unghii. Am rîcîit pe Atlantida. Atît! Sau închipuie-ți că sînt Semiramida și ești oaspetele meu pentru cîteva ceasuri. Tu te aștepți să-ți arăt grădinile suspendate și eu îți pun în față o oală cu

ghiveci. Mănîncă! Acum la noi cresc legume în loc de flori. În fiecare îmbucătură vei descoperi o grădină. Mai ia ghiveci, dacă mă iubești, e bun...

GRECOAICELE DIN NEAMUL MEU NU SE FARDAU DELOC, făceau din spălăceală o virtute. O singură mătușă știa să-și folosească rujul, ea se farda oriunde și oricînd. Absența oglinzii nu constituia o piedică pentru Pepo. Ținînd în mîna dreaptă rujul, își privea chipul în palma stîngă și trasa cu precizia visului două paranteze orizontale de culoarea ciclamei. Eram copil și trăgeam cu ochiul în „oglinda” din palma goală, dar nu vedeam decît linia scurtă a vieții ei. Toată povestea era din cale-afară de tulburătoare. *Mergi mai departe, îi strigam, să încercăm și fără palmă, hai! Ca s-o conving, îi apucam mîna stîngă și i-o strîngeam la piept. Nu pot, se împotrivea mătușa mea. Ba da!* Atunci rujul depășea hotarul vechi al buzelor și desena cu pastă grasă o gură caraghioasă de paiată.

Multă vreme am crezut că oglinda dreptunghiulară, pe care o scotea rar din poșetă, îi întipărise o parte din puterea ei de oglindire. Apoi mi-a năzărit că palma era locul unde ea își sprijinea ochii și că, de fapt, privind nicăieri, ea trasa un contur mental pe care memoria îl furase cîndva din oglindă.

S-ar putea să nu înțelegi ce caută Pepo într-o carte despre aromâni. Am să-ți explic: a fișnit pur și simplu din mîne. Cînd trăia, îi plăcea să fie văzută. Mi-am zis, tot n-are copiii s-o pomenească, las-o. Mi-ar fi fost ușor să-i găsesc în carte un loc legitim, să nu poată zice nimeni: ce caută grecoaica asta aici? La urma urmei, era căsătorită cu un aromân. Înalt ca un albanez, lui Nacu, bărbată-su, îi

plăcea să cînte fărșerotește. La sărbători, cînd se strîngea toată familia, ne spunea, mie și lui Gheorghe: Voi să cîntați numai așa: iiiiii... Și pe isonul nostru începea să cînte:

*„Hai, moi, ș-d-iu știa a grețli
S-bea, moi, ap-arați?”*

Adică, de unde știau grecii să bea apă rece? În versurile care urmau grecii nu știau să bea vin, nici să mănînce pîine și carne, pe toate le învățaseră de la noi, de la aromâni. Mama se supăra cu măsură, invocînd comerțul de vin al grecilor în Antichitate și Pepo plîngea zgomotos.

Ți-am promis să te duc pe un drum unde vei vedea aromâni, dar nicio clipă să nu uiți că am ieșit la plimbare. În mod deliberat nu i-am atribuit un rol lui Pepo. Prezența ei vreau să nu aibă nicio noimă. Înțelegeți? O nouă nebulie mă face să cred că șansele mele de-a scrie despre aromâni sînt aceleași, de oriunde aș începe și oricum aș sfîrși.

ÎNTÎMPLAREA PETRECUTĂ ÎN IARNA LUI 1831 MERITĂ SĂ FIE CONSEMNATĂ, nu atît ca fapt în sine, ci pentru pilda care poate să fie purtarea unui bărbat adevărat.

Ca un bimbașa trăia Alexis Barda. Cuvîntul lui făcea cît clopotul berbecului la oi. În toamna aceea hotărîse: iernăm în Casandra! Și nimeni nu a îndrăznit să-i taie vorba. La drum supunerea trebuie să fie oarbă și mută, democrația-i pentru sedentari.

De două ori pe an berzele și aromânii stîrneau în Casandra strigăte de bucurie și speranță. Casele albe ale grecilor absorbeau mirosul de oaie și lădițele lor de lemn uscat înghițeau pe nemestecate bănuții de argint ai chiriașilor. *Calimera, calispera*, și comunicarea nu se limita la atît. Cînd oamenii se amestecă, li se amestecă și sufletele.

Zilele treceau. Femeile, copiii și bătrînii locuiau în sat. Bărbații erau la oi sau plecați departe, la treabă. Într-o noapte, lemnele și vasele proptite în dreptul ușilor au zburat ca fulgii în toate părțile. Hoții lui Caramiciu au năvălit peste casele închiriate de aromâni. Dintr-o mișcare au adunat aurul și argintul și au luat zălog șase femei măritate, lăsînd vorbă că pretind pentru ele o despăgubire de 80 000 de groși.

Este neconsemnat cum a primit vestea bătrînul Barda. Și-a luat cîțiva oameni și a plecat după tîlhari. Mi-l închipui la peștera lui Caramiciu coborînd de pe cal și rînjind ca un samurai. *Maimuță hoasă*, a răcnit cu voce de împărat, *nu făcea să-mi iei ce mi-ai luat și să-mi spargi șase case. Ți-am dat oi cînd le-a fost foame la ai tăi, ți-am dat bani pentru haine și arme, și tu, șarpe puturos, mă furi? Rușine pentru tac-tu care te-a făcut!*

Cu un gest nepregătît de alt semn, celnicul Barda i-a dat două palme și încă două. Pe urmă, i-a deșertat la picioare o pungă de lire. *Dacă voiai bani, de ce nu mi-ai cerut?*

Considerînd treaba încheiată, a privit spre cele șase femei care stăteau mai la o parte cu ochii în pămînt. *Hai!* Desagii cu aur și argint împreună cu femeile au luat înapoi drumul spre Casandra. Mai tîrziu, Alexis Barda a murit otrăvit de unul care nu a avut curajul să-l ucidă din față. Era vremea cînd ai noștri începuseră să renunțe la viața pe cal.

AM CUNOSCUȚ DIRECT PE CÎȚIVA DINTRE DESCENDENȚII LUI ALEXIS BARDA, într-o vreme cînd purtau deja numele de Badralexi. La prima vedere, puteai să te înșeli și să-i consideri niște domni. Cu mîntea de acuma, îmi dau seama că nu erau. Sub hainele bine croite, trupurile lor erau prea vii, vocile le erau prea puternice. Gîndindu-mă la ei, am înțeles că domnia este recompensa celui care se întoarce după un drum lung, un drum care rafinează sufletul și subțiază trupul. Dar, cînd spun că nu erau domni, înțeleg că erau altceva la fel de bun.

Nașul nostru, de pildă, arbora superbia calului pursînge. Mulți îl considerau înfumurat. De fapt, la toți badralexații am observat o anumită rezervă naturală, mișcări lente, ceva din relaxarea animalelor mari, față de care agitația viețuitoarelor mici devine cu atît mai ridicolă. Cînd a cunoscut-o pe mama la nuntă, la Galați, nașul Paul i-a zis: *să nu te superi pe noi, Angela, sîntem prima generație încălțată... Și a adăugat amuzat: în fond, voi sînteți a doua.*

Dacă să fii încălțat înseamnă să-ți fi purtat papucii prin școli, nașul Paul avea dreptate. Cine numără însă și încălțările de celnici descoperă că badralexații fuseseră încălțați de mult. Ca să-și mărite fetele, pe Sirma și pe Tasa, Alexis Barda și-a căutat gineri pînă în Avdela și Băiasa și ar fi ajuns pînă la Ecuator dacă n-ar fi găsit mai aproape oameni pe măsura lui.

De aceea îmi vine greu să înțeleg gestul lui Caramiciu, hoțul, cel care a dat lovitura din Casandra. Încerc să mi-l închipui: scund, repezit, nesăbuit chiar, cu trăsăturile feței puțin asimetrice, cu sprîncenele îmbinate și privire șireată... Cum a fost cu puțință să primească palmele lui Barda chiar la el „acasă”, în peștera lor de tîlhari? Poate că hotărîrea și calmul celnicului, descătușarea de-o clipă și revenirea în rolul de stăpîn au fost arme pe care el nu știa să le minuiască. Și atunci devine cu atît mai puțin de înțeles în ce fel s-a gîndit de a putut să se atingă de

fălcare a lui Barda? Barda, de la care primise mîncare și bani? Îmi vine să cred în clipa asta că hoțul a făcut o prostie, pur și simplu a greșit.

Situația este cu atît mai neclară cu cît în listele de căpitani aromâni întocmite de Ioan Caragiani numele de Caramiciu figurează de două ori. Cine poate ști dacă personajul nostru nu era fiul unuia dintre ei?! Poate că hoția din poveste a fost unică în viața lui, poate că era îndrăgostit de una dintre femeile furate, sau unul dintre oamenii lui Barda îl jignise pe tatăl lui? Greu de reconstituit. Oricum, eu mă declar de partea lui Barda, care la începutul secolului trecut, de fapt după 1831, a pus parul și a întemeiat Călivele lui Badralexî, un cătun în apropierea satului unde tata s-a născut.

Revin la Caramiciu și spun că un găinar nățing nu poate să umbrească imaginea luptătorului aromân din munți. La un moment dat, termenii de *armatol*, *cleft*, *palicar*, *comitagiu* erau sinonimi și îi numeau pe bărbații războinici și răzvrățiți. Cum ajungeau ei în munte e poveste cu cîntec. Pouqueville pretinde că se adunau grație unor foarte vechi structuri militare care purtau numele de căpitănat. Turcii, care aveau tot interesul să mențină ordinea în regiune, nu le-au desființat. Căpitănatul era ereditar. Precizează Caragiani că putea fi dat prin zestre. La un moment dat au existat și 180 de căpitănat. Sultanul le recunoștea și turcii se adresau căpitanilor cu titlul de *bei* și *pașă*. Cînd turcii au început să-i înlocuiască pe căpitanii aromâni cu greci și albanezi, ofensați de moarte, o parte dintre ai noștri s-au retras în munți. Celnicii îi susțineau cu bani și mîncare. Le dădeau pușin ca să nu-și ia ei mai mult. Calendarul cleftilor și calendarul aromânilor crescători de oi număra două sezoane: *văratecul*, între Sfîntul Gheorghe și Sfîntul Dumitru, și *iernaticul*, de la Sfîntul Dumitru înapoi. Iarna la șes, vara la munte.

Datorez lui Fauriel o descriere amănunțită a acestor personaje controversate. Căpitanii și cleftii se amestecă în scrierile lui. Fauriel pretinde că un ins își putea schimba statutul de căpitan în

cleft și invers, de la un an la altul, căci, notează el, cei trecuți în rezistență rămâneau să graviteze în jurul armatolicului din care proveneau. Dornici să apere teritoriul de hoții mai păgubitori, turcii încercau să-i reciștigel de partea lor oferindu-le paza *dervenelor* (trecătorilor). Funcția era bine plătită. Așa s-a creat distincția dintre armatoli sălbatici și armatoli îmblânziți. Cei sălbatici se deosebeau de ceilalți printr-un brîu roșu de lînă cu care își imobilizau prizonierii. În rest, Fauriel arată că și unii, și ceilalți aveau pușcă, sabie, cuțit și armură redusă la o cuirasă care le acoperea toracele și capace de argint prinse cu curele de genunchi. Francezul deplîngea lipsa oricărei tactici militare, pretindea că luptătorii cei mai vestiți trăgeau cu pistoalele și puștile alandala din picioare, din genunchi și întinși pe pămînt; că se ascundeau copilărește după pomi și grămezi de cadavre, că mizau mult pe surpriză, ieșind din blocadă prin luptă corp la corp. Tot el însă observă cu admirație că Nico Ceara executa sărituri peste șapte cai, că unii erau capabili să sară peste trei șarete încărcate cu spini și că alții întreceau în fugă caii. Și mai spune că toți suportau cu ușurință foamea, setea, durerea și nesomnul, că preferau să moară decît să fie prinși și nu cunoșteau rușine mai mare decît aceea de-a le fi capturat căpitanul.

Pentru cine nu știe, cartea lui Fauriel este o antologie de cîntece. Albanezii numeau aceste cîntece *bucovale*, Bucovală fiind un armatol aromân care, după multe lupte în Balcani, a trecut în serviciul militar al rușilor și a murit, nu se știe cum și de ce, la Ierusalim.

De la căpitanul Spiru, bunicul meu grec dinspre mamă, am moștenit următoarea istorie. Zice că s-au strîns armatolii aromâni, cei care se remarcaseră în lupte la Misolonghi, ca să decidă care dintre ei va pleca în Anglia; Lord Byron îi laudase, îi credea greci, și Regele sau Regina, ce o fi fost pe vremea aceea, îi poftise la Londra. Spune unul una, spune altul alta, pînă cînd șeful lor, plictisit, zice: Da' mai terminați cu prostiile, domnule, Anglia vă lipsește!? Mai bine uitați-vă la

voi... și le-a pironit cu priviri critice unghiile netăiate, obrajii scofâlciți, hainele scumpe și nespălate, opincile pline de noroi. Uitați-vă la voi, a repetat, și rămîneți fiecare la locul vostru. Despre noi este mai bine să se-audă, n-avem nimic de arătat.

De aceea cred că acte nevrednice cum a fost cel comis de Caramiciu nu pot să întunece imaginea acelor palicari mustăcioși, îmbrăcați în haine strălucind de aur și argint, care stau nemișcați în portretele Muzeului de Istorie din Atena. Or fi fost ei și hoți, dar au intrat în istorie prin ușa din față, purtînd după ei o bucată zdrențuită de pămînt din care s-a făcut noua Heladă. Dar nu pentru Regatul Helen luptaseră aromâni mei. Bătrîni și dezamăgiți, aveau să explice mai tîrziu prin cafenele: *Noi am vrut să aducem rumeicul, adică un stat multinațional după modelul Bizanțului. Asta am vrut și ne-am nenorocit neamul!*

Dacă îi cauți, îi găsești peste tot! Am întîlnit armatoli aromâni, cînd și unde nu mă așteptam. Ca urmare, a trebuit să renunț la imaginea patriarhală a războinicului care miroase a oaie. Frecvent, aripi de vulturi i-au dus pînă departe. Iată un exemplu: șambelanul împărătesei Ecaterina a II-a a Rusiei era un aromân din Seatîștea pe nume George Papazoglu. Îți dai seama ce rol important avea, de vreme ce a convins-o pe Împărăteasă să-l trimită pe amiralul Orlov în Grecia cu ordin să ridice populația împotriva turcilor. Totul se petrecea în 1765, adică 56 de ani înainte de Eterie. Or, dacă Papazoglu a anticipat Eteria cu o jumătate de secol, iar Rigas - aromânul din Velestin - i-a formulat manifestul, în fine, dacă armele și brațele armatolilor aromâni au luptat pentru eliberarea Eladei și au învins, îți dai seama cît de mare ar fi trebuit să fie bucata din pepenele istoriei care ni se cuvenea? Ei bine, află că n-am căpătat nimic. Nici sîmburii!

William Martin Leacke a avut prilejul, cît de mult aș fi voit să trăiesc eu clipa aceea, să asiste, fiind el însuși oaspetele unui vizir, la primirea unor celnici aromâni veniți să aducă tributul,

mai precis plata capitației pentru oi, ca în vremurile lui Solomon, dreptul să facă chereștea, să pescuiască și așa mai departe. În plus, o nimica toată pentru caseta Sultanei Validé, femeia din harem care avea cinstea să fie mama sultanului.

Banii trebuiau să ajungă la timp, celnicii coborau din munte special. Iată acum ce cred că a văzut englezul, pentru că despre asta este vorba. La curtea vizirului, în încăperile parfumate și căptușite cu covoare, vizitatorii se perindau în vârful picioarelor făcând temenele, sărutînd poala hainelor sau inelul cuiva, strecurînd o vorbă, aruncînd o privire. Au venit aromânii, a anunțat cel care avea rolul să-i anunțe pe nou-veniți. Cu gîndul la acei bărbați brutali, cu priviri feroase și mirosind a cal și a oaie, vizirul a zis: *Să nu între toți, să vină doar șeful, ajunge! Să între numai șeful!* a comunicat turcul, dar, după cîteva clipe, s-a întors și a spus: *Eu le-am zis ce mi-ați zis și ei au răspuns – notează englezul – „We are all equal“.*

Cum s-ar zice, ciudată lume mai eram și noi! Șeful decidea pentru toți, cel bătrîn conducea pe cel tînăr și, dintr-odată, *we are all equal*, ce pot să înțeleg? Ar mai fi de spus că în dialectul aromân lipsesc pronumele de politețe și faptul că pe la 1920 un bătrîn cioban oarecare își permitea să vorbească foarte liber învățătorului Gheorghe Celea, care în Gramaticova și în împrejurimi era considerat un fel de rege. Inteligența, instruirea, devotamentul față de comunitate făcuseră din Celea „un rege“, bătrînețea ciobanului îl consacra însă ca împărat.

Comitagiii apar mai tîrziu în istorie, jucînd rolul de îngeri căzuți. Cu toate acestea, cariera lor inspiră uneori respect, dovadă că Sultanul nu știe care îl grațiază pe banditul Caiu, care tîlhărise douăzeci de ani în muntele Tomor, pentru meritul de a nu fi fost prins niciodată.

În anul 1879, șeful de bandă Vasile Jurcu, împreună cu 25 de fărșeroți, a schingiuit șase persoane și a furat de la ele 100 de lire. A doua zi, lîngă satul Comati, au ieșit doi bandiți care au cerut cîte 50 de bani pentru fiecare cap de vită. Ciobanii s-au supărat pe ei și i-au omorît.

Alt fapt divers. În ziua de 4 februarie a anului 1905, vreo două sute de indivizi au incendiat țințele lui Hagigogu aflate pe lângă Caterina. Ofițerul care-i conducea pe cei două sute de țilhari purta un nume cu miros de floare: Amalia.

Dar exista și un fel de cod al onoarei pe care îl respectau bandiții. Ei nu omorau oameni decât atunci când nu aveau încotro. În mod obișnuit trăgeau în picioarele cailor. Trântit de pe cal, omul înceta să mai fie periculos.

Un alt exemplu din care aflăm cum se murea în Balcani este consemnat de Burileanu. Omul care urma să moară era aromân și a fost atacat de patru albanezi musulmani. Pe unul l-a doborât, dar apoi a căzut el însuși rănit de glonțul altuia. Când țilharii s-au apropiat de el, crezându-l mort, omul nostru a profitat și și-a descărcat pistolul în pieptul unuia dintre cei trei. Ceilalți s-au înfuriat și au băgat în el două gloanțe, câte unul fiecare, și din nou s-au apropiat, dar el, care nu era mort, și-a apucat pistolul cu mâinile amândouă și l-a trăznit pe unul în cap. L-a omorât. Evident, țilharul supraviețuitor l-a împușcat de tot și tot el o fi povestit istoria.

Fauriel și alții pretind că pistoalele în Balcani nimereau rareori ținta. Tot ei spun însă că în exercițiile de tragere o probă era să nimeriști un ban aruncat în sus. Concluzia nu poate fi decât că unii trăgeau bine și alții prost. De pildă, unul care trăgea bine a fost Mitru Vlahu, a cărui fotografie am văzut-o în cartea lui Burileanu. Mărunțul, cu plete și barbă neagră, un Robinson cu hamaili – adică iconițe de argint legate cu lanțuri pe piept –, trăgea al dracului de bine. Fiind înconjurat într-o casă din Kastoria, după ce a nimerit drept în frunte pe un turc care se apropiase, văzînd un alt turc, comandantul, că pune la gură trompeta ca să comande un nou atac, l-a ochit așa de bine că glonțul a trecut prin trompetă și de acolo drept în gură. Chiar așa!

HAIDE, BRE!

La Sipisca era, cică, un cuib de bandiți care ocupa o mahala întreagă. De Sfântul Gheorghe se strîngeau toți ca la Olimpiadă și puneau la frigare un berbec de viu.

Alice, fina noastră, e din neamul lui Coconeș. Habar n-are ce strămoș fioros a lăsat în urmă. Grecoman, adică adversar al mișcării de apropiere de România, era un brigand cu mustață neagră ca o frigare. Protecția lui valora cît cea a Sultanului. Preiau dialogul din cartea lui Burileanu: „*Vezi pușca asta? Aici nimeni n-are voie s-o poarte, e pușcă de soldat. Eu am luat-o, știu numai eu cum și, dacă vreau, mă plimb prin mijlocul Pogradețului cu ea fără să dau socoteală. Tot neamul Coconeșesc este așa. Nu plătim nici bir. Nimeni n-ar îndrăzni să ne pună bir. Dacă m-ar vătăma pe mine, îi trage fratele meu un glonte și, dacă îl vatămă și pe el, vine alt frate. Sîntem mulți și toți făcuți pe pușcă.*” Stilul cărții este modest, ceea ce mă face să cred că autorul a reprodus cu fidelitate ce i-a spus brigandul. L-a ascultat și apoi i-a explicat ce mare ticăloșie este cea de-a fi grecoman, că, uitate, există neamul tău românesc pe care trebuie să-l aperi. Coconeș a reflectat cu voce tare – iar citez: „*Vezi cum mi-ai umplut capul?! Ce să-ți răspund? Eu de unde să știu? Eu ce pot să cred? Păi, dacă voi sînteți frați cu noi și România este mama noastră, unde ați fost pînă acum, de ce ne-ați lăsat pe mîinile turcilor și ale grecilor? Noi, aromânii, sîntem viteji, dar sîntem orfani, n-avem tată. Dacă știm că trăiește tatăl nostru, atunci să vezi!*” La despărțire Coconeș l-a pupat pe gură ca pe un frate și „domnișoara” Burileanu, că altfel nu pot să-i spun, și-a spălat buzele la primul izvor și le-a șters apăsate cu batista, să se ducă urmele pe care le-a lăsat pe gura lui gura unui ucigaș.

VISAM ÎNTR-O NOAPTE CĂ DORM ȘI VISEZ. În vis se făcea că mă aflu pe o pajiște verde. Alături de mine, întins, era trupul meu pe care ceva mă împiedica să-l privesc. Și trupul mi-a vorbit și mi-a spus: *hai să dormim și să visăm împreună același vis! Dar nu se poate, i-am răspuns eu cu regret, uite, acolo unde voi visa un deal – și deasupra noastră s-a desenat pe cer dealul – tu vei visa o vale. Așa va fi mereu. Aromâni mei și aromâni tăi, cei despre care eu vorbesc și cei pe care tu ți-i închipui s-ar putea să nu semene. Ți-am povestit visul ca să te previn.*

CA SĂ FII CELNIC TREBUIA SĂ AI O FĂLCARE: oameni, oi, capre, cai, măgari. Dacă oamenii se adunau prea mulți, începeau să-și dea cu stîngu-n dreptul. Atunci, o parte dintre ei „o roiau“. În secolul al XI-lea, Kekaumenos consemnează cuvîntul *celnic* și îl traduce prin *stratygos*, adică bărbatul care conduce soldații în luptă. Etimologia cuvîntului este slavă, *celo* înseamnă *frunte*, celnicul fiind mai mult decît un simplu fruntaș. Echivala și cu *scuteris* (*ecuyer*), titlul desemnînd o autoritate militară. La grămosteni celnicul se numea *chihăia*. Pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, au existat adevărați celnici. Rolul pretindea să fii pentru ai tăi conducător, judecător, vindecător, preot, translator... Cînd cineva voia să știe cît de important era un celnic întreba: *are fâlcare mare?* Cum ai întreba astăzi un om: are mulți subordonați?

Memoria familiei Celea păstrează următoarea istorioară. Lala Yioryi, Papu, cum i se spunea, a fost abordat de niște inși care făceau propagandă pro-germană, că Hitler e așa, că e așa și pe dincolo. Și Papu, ca să-i aducă la o altă măsură a lucrurilor, îi întreabă: *Dar Hitler ăsta are cîte oi?*

La un moment dat am făcut arborele genealogic al familiei Celea. Am lucrat cu Gina și Nicolae un an întreg și a rezultat un cearceaf. Opt generații, sute de inși răspîndiți în nenumărate țări din trei continente... De fiecare nume atîrna un ciorchine de istorioare: cu cine s-a căsătorit, unde s-a dus, ce i s-a întîmplat. În locul de unde începea să funcționeze memoria neamului, la rădăcina rădăcinilor, se afla un personaj cu rol fondator, o femeie. Prenumele i s-a pierdut, i se spunea *Țal Celea*, adică *cea a lui Celea*, apelativ de nevestă. A rămas doar o frîntură de poveste.

După moartea bărbatului ei a fost prima care a putut să spună „hai!”. Avea încăpățînarea berbecului bătrîn și un orgoliu de împărăteasă. Cei care nu au acceptat să se lase conduși de o celnicoane au plecat. Ceilalți au învățat să pășească după o fustă: vara, sus în munte, iarna, pe cîmpiile de lîngă mare. Veniți să vedeți fălcarea celnicoanei, strigau locuitorii comunelor prin care treceau. Oamenii frumoși în haine noi și animalele multe dădeau un spectacol tulburător. Iar ea călca pintenog, înaintea lor, cu opincile roșii cu gurgui înalt. Repetînd an de an cuvintele și gesturile bărbatului mort, întărindu-le chiar cu demența leoaicei lăuze, și-a ridicat fălcarea deasupra tuturor. Două sute de cai și tot atîția măgari a trimis într-un an lui Ali Pașa din Ianina. Un dar regesc pe care a putut să-l facă, iar Pașa a înțeles mesajul ei: eu am să-ți dau, așa precum se vede, și tu, în schimb, dă pace la ai mei.

Oamenii celnicoanei erau scutiți de plata capitației. Cînd drumul le trecea peste Vardar, animalele traversau podul fără nicio taxă, urmate de oameni și de calabalîc. Ordinea o hotăra numai ea, celnicoane, acum treci tu, și tu, și tu, și tu... Iar capii familiilor încuviințau și ziceau: *amin, moi, Țal Celea*. Adică: așa să fie, cum zici tu.

Țal Celea a trîntit după ea poarta unei epoci de aur. Au urmat vremuri grele pentru ai săi. Fiii i-au fost măcelăriți la moartea lui Ali Pașa. Doar unul a putut cu greu să scape. Sărac și singur,

călare pe un măgar șchiop, el a ajuns bogat și renumit. I se spunea *Celea Perifimos*, adică Celea cel Mîndru. Se mai știe despre el că își adăpa calul cu vin. Acum, după două sute de ani, formula de încuviințare rostită la trecerea peste Vardar a devenit pentru urmașii celnicoanei o glumă, un fel de „bine, bine, facem cum vrei tu”.

AM PĂCĂLIT-O ȘI ÎN SEARA ASTA... Așa obișnuia să zică bunica după masa de seară, în timp ce aduna farfuriile. Cea păcălită era burta care cerea mereu. Omul, însă, nu trebuia să-și pună mîntea cu ea. Lăcomia era un cusur mare. Mîncău cu mîna. Bunica folosea patru degete, cele două arătătoare și cele două mari. Cînd termina de mîncat, le ștergea pe o batistă. Mîncă mai curat decît o pisică, nu făcea firimituri. La masă se stătea pe jos, turcește. Aromânii din sate aveau un fel de mese joase, cum sînt cele rudărești. Nomazii purtau cu ei niște țeșături speciale care se numeau *măsale*. Fața de masă nu este fudulie, omul se deosebește de animale pentru că mîncă pe loc curat. Orășenii mîncău ca orășenii din Balcani. Am fost mari plăcintari. Aromânii au făcut multă mîncare pentru alții.

ÎN ANUL 1880, Chirița Roșca lasă prin testament 100 de florii pentru biserica din Bitolia, 100 de florii pentru Comitetul Macedoromân, 100 de florii pentru o pompă de incendiu

care să fie cumpărată Școlii de Fete și alte 100 de florii, monede solide de aur, pentru Fondul Facerilor de Bine, din care să fie înzestrată o fată săracă la fiecare șase ani.

În 1904, Ciumaga lasă bani pentru construirea unui azil de bătrâni cu o capacitate de 60-80 de paturi. Zega dă bani pentru biserică și spital, Badralexi pentru farmacie, Celea pentru școală și așa mai departe. Sute și mii de florii sînt lăsate pentru drumuri, poduri, cișmele, pentru oamenii săraci... Sina lasă, Dumba lasă, Toșița lasă, toți lasă cîte ceva, chiar și atunci cînd se află la Viena, la Budapesta, la Odessa sau la București. Așa se explică de ce cuvîntul *lasă* ajunge să însemne într-o vreme pe grecește *testament*.

Ia-mă de mîină și vino să-ți arăt ce am făcut noi pentru Budapesta și Atena. Uite ctitoriile lui Zappa, ale lui Toșița, ale lui Averoff. Sînt gigantice. Să le vezi pe ale lui Sina și Dumba. Toate au fost plătite cu bani dați, cum zicea tata, *jancoté*. Am fost mari evergheți, astăzi nimeni nu știe. Dania era pentru aromâni un fel de *potlach*. În sensul lui propriu, *potlach*-ul se referă la o practică răspîndită la primitivi, prin care se obține prestigiul prin distrugere de bunuri. Să zicem că sîntem în Alaska și eu îți spun așa: am 100 de cîini buni, antrenați pentru sanie, pe 80 dintre ei îi omor chiar acum. Și mă apuc să spintec cîinii, unul după altul. Tu nu poți să te faci că nu mă vezi ce fac, trebuie să accepți provocarea și să intri în competiție. Ucizi tot atîția cîini cîți am omorît eu și încă vreo zece dacă vrei să fii învingătorul. Totul se petrece sub ochii bulbucați de admirație ai celor care nu au cîini, sau au cîini puțini, iar noi, cățarați pe mormanul de cadavre, ruinați în cîteva ceasuri, ne lăsăm îmbătați de prestigiul pe care l-am dobîndit. Fiindcă numai cel care are își permite luxul să piardă, luxul fiind o dovadă de putere, înțelegi?

Acum, hai să ne închipuim că sîntem aromâni și că tu ești Zappa și eu Averoff. Avem multe oi, cai și, mai ales, multe monede de aur. De mîncat, mîncăm cu plăcere tot pîine cu caș. Pîinea

noastră este, poate, mai albă, dar cât de albă poate fi pâinea? Nevestele și fetele nu ni le învelim în aur, ar fi rușinos. Sîntem prea nobili ca să ridicăm pentru noi palate, și atunci ce să inventăm ca să vorbească lumea despre noi? Eu zic: am să fac o bibliotecă în Atena! Tu zici: eu fac un parc!

Apoi eu ridic o bibliotecă la Mezzovo, pentru că sînt originar de acolo, ție nu știu ce îți mai cășună și tot așa... Iar splendoarea gestului nostru constă în faptul că niciodată nu vom vedea lucrările pe care le-am finanțat. Averoff cel adevărat a refuzat să meargă la Atena să privească minunile care au fost ridicate pe banii lui, iar Zappa a plătit costurile pentru parcul din Atena, care îi poartă numele prin testament, după moarte. De darurile noastre s-au bucurat alții, noi n-am făcut decît să sfidăm limitele dărnicii.

*E*l este cel din dreapta. Cel cu poalele cămășii lungi. Vezi ce mustăți avea? Îl chema Constantin Mergeani. Mare chihaiă. Și bogat, și respectabil! Oamenii lui îl aveau ca pe un munte. Un lucru nu era bun la el: ambiția. Avea ambiție prea mare. Judecă și tu. Eram la Silistra. Într-o noapte, paznicul pădurii i-a omorît un cîine. La turmă un cîine bun înseamnă ceva. Foc a luat bătrînul, știi ce-i aia baruti? Dar nu de pagubă, de ambiție. A tocmit un avocat, nu s-a uitat la bani, și, Dumnezeu știe cum, a reușit să cîștige procesul, pentru că, a spus avocatul, dacă a murit cîinele, turma putea să se piardă și atunci cine era vinovatul? Pădurarul! Paznicul pădurii să plătească turma. Judecătorul a tradus: ești dator lui Mergeani suma de 20 000 de lei.

Văicăreli și jale mare. Pot s-o povestesc pe lung, dar n-are rost. Paznicul a scos din buzunar cinci foi de o mie și a zis că asta e tot ce are și, din ce n-are, nu dă. Bunicul l-a lăsat să se facă de rîs, apoi i-a luat

banii din mână, s-a întors către sala plină și a zis: n-am nevoie de atîția bani de la tine. Pe astea ia-le înapoi! și i-a numărat în palmă patru mii. Cu mia de aici, și-a fluturat-o deasupra capului, haideți cu toții să bem și să mîncăm. Iar tu, a răcnit la paznic, tu, cînd o să mai vezi căcatul de la oile mele, să-l pupi!

Așa era bunicul, ambițios - a conchis Dinu Mergeani, care împlinise 80 de ani, în 7 ianuarie 1986. Mi-a povestit istoria în vara aceluiași an, la Tulcea, afară, în curte, în timp ce nevastă-sa, Sultana, curăța vinetele pentru salată.

Tot Mergeani mi-a povestit-o, în fond este o simplă relatare: Am fost acum cîteva veri în Bulgaria. M-am plimbat peste tot. Frumos! Și, așa, de curiozitate, m-am dus într-un sat prin care treceam spre iernatic. Acolo își lăsau ai noștri lucrurile pe care nu le puteau căra peste tot: haine bune, cuverturi, chiar bani. Și în sat, un om pe care îl cunoșteam, un bulgar, m-a întreat: ce face, măi, lancu, ce face cu lucrurile pe care mi le-a lăsat? De două ori pe an le scot la aer și le pun tutun ca să nu intre molița, sînt haine bune, e păcat. lancu îi încredințase lucrurile în urmă cu patruzeci de ani, cine știe cum nu le luase, și omul acela nu voia să spună că s-a săturat, că-i prea bătrîn ca să se ocupe de ele, că n-are loc și așa mai departe, pur și simplu era mîncat de curiozitate, ce planuri are lancu cu lucrurile pe care i le-a lăsat?

Proverbul Ce-i în ladă și pe noi exprima pentru mine măsura unui trai sumar. Se poate o formulă și mai sumară: fără ladă. Deși hărările - sacii noștri de lînă - erau tot un fel de lăzi. Puneai în ei ce aveai și îi urcai pe măgari. Pe măsură ce obiectele s-au înmulțit, oamenii au învățat să le semene prin satele pe unde treceau. Le lăsau la prieteni de încredere și ei, de departe, rămîneau proprietari. Lăsau și bani. Și nu vă era frică? I-am întreat pe Mergeani. Frică să le lași la prieteni? Păi cum?! Era mai sigur decît la bancă. Banca dă faliment, omul are cuvînt.

LA NOI ERA RUȘINE:

să nu pupi mîna popii,
să nu-ți respecti părinții destul,
să-i spui soțului pe nume de față cu oameni străini,
să înșeli în afaceri,
să te vadă neamurile logodnicului înainte de căsătorie,
să pronunți măscări,
să treci peste cuvîntul bătrînilor,
să îl încalci pe al tău.

Era rușine să te căsătorești cu cineva din alt neam
și să primești de zestre o oglindă prea mare sau prea mică,
să-ți bați nevasta,
să neglijezi copiii,
să nu ascuți de cuvîntul bărbatului tău.

Era rușine să te vadă cineva gol,
să cerșești, să minți,
să nu muncești destul,
să mănînci prea gustos,
să-ți taie dușmanul mustața,
să-ți captureze căpitanul,
să taie coada calului tău.

Era rușine să minți,
să te cerți cu vecinii,
să preacurvești,
să dai semne de necumpătare
cînd bei, cînd joci cărți sau cînd te îmbraci...
Dar mai presus de toate era rușine să nu ai rușine.

Cînd tata făcea, pe vremea comuniștilor, tot felul de munci, mama îl întreba: *nu ți-e rușine, Pavele? Mi-e rușine să am răcitorul gol, era răspunsul. Alte vremuri.*

PENTRU CĂ NU AM VĂZUT-O, NU POT SĂ JUR CĂ A EXISTAT și cu atît mai puțîn nu pot să indic pe unde trecea strada pietruită de supușii bețivi ai Sultanului. Unii spun că s-ar fi aflat în Bitolia, dincolo de cazarmă, șerpuint printre clădirile cartierului turcesc. Alții o plasează în alte zone ale orașului. Oricum, se pare că Alah nu îi iubea pe bețivi. Nici Sultanul. De aceea bețivii erau adunați din orice cotlon și duși la Cadiu. *Ți, ți, ți*, făcea Cadiul, trăgîndu-se de barbă, *omul ăsta a încălcat Coranul, la caldarîm cu el!*

Pedeapsa era grea și aceeași pentru toți. Azvîrliți în stradă, bei și vagabonzi ciopleau bolovani, convertind dezordinea de cîteva ceasuri în ordine temeinică de piatră.

La Istanbul, bețivul turc o ducea și mai rău. Atunci cînd era găsit beat mort întîia dată, primea o bastonadă nimicitoare și era scris într-un catastif. Dacă era prins beat mort a doua oară, bătaia se înteeja, singele curgea și omul cădea la pat pentru cîteva săptămîni. Oricum, era scris iar

în catastif. Ei bine, și dacă insul era atît de pezevenghi încît se îmbăta a treia oară, toleranța turcească intra în acțiune și era declarat *Beşiv Imperial*. În această calitate, cînd era găsit zăcînd jos, era ridicat cu multă grijă și dus la cel mai apropiat hamam, unde era lăsat să doarmă în cenușă caldă. Dimineața, slujitorii îi primeneau hainele, era spălat și bărbierit, primea în mod gratuit o cafeluță amară și era restituit străzii cu dreptul garantat de Sublima Poartă de a putea s-o ia cu băutul, cînd vrea, de la început.

În anul 1984, am fost la balul anual al studenților aromâni, pe care îl organizau la restaurantul Hotelului Parc. Am putut să văd peste două sute de băieți și fete care au băut cum se bea, adică fără să se îmbete. Aveau frumusețea omului cu suflet nestrîcat. În clipa aceea mi-am dorit să am o țară să le-o dau pe mîna.

TOT VORBIND DESPRE CINSTE, GREGARITATE, DĂRNICIE, o să-ți imaginezi că am fost o societate de îngeri, incapabilă să întrețină tensiuni, conflicte și ură. Ar fi îngrozitor. Un scriitor care ne-a văzut în munți în secolul al XIX-lea a lăsat mărturie că certurile dintre celnici făceau să vuiască văile. Acolo nimeni nu intervenea, nici măcar turcul. Erau lăsați să se bată de capul lor. Am întîlnit mai multe însemnări despre neamul lui Paligora, care s-a risipit în lume în urma unor lupte. Au plecat și au avut noroc, au ajuns să cîștige bani și să ocupe poziții bune. Se știe că erau arțăgoși, iritabili. De unde a rămas și vorba: ăsta-i de-ai lui Paligora, cu toporul la brîu.

Cînd înfruntarea avea loc între oameni foarte uniți, adică atunci cînd ruptura nu putea fi admisă, o femeie lua un copil în brațe și se ducea la dușman, care era obligat să primească solia.

HAIDE, BRE!

27

Prin urmare, o femeie și un omuleț restaurau alianța tulburată de bărbați. La sârbi, conținutul gestului era și mai explicit: femeia purta în brațe un copil nebotezat și striga de departe familiei dușmane: *Botez, botez!* Și nimeni nu putea să fie atât de ticălos încât să refuze creștinarea nou-născutului. Odată înrudiți, dușmanii se împăcau o vreme.

Mai trebuie spus că anumite ramuri aromâne au cunoscut vendeta, că în interiorul aceleiași neam erau rude care nu își vorbeau cu zecile de ani, că pentru anumite greșeli nu exista iertare, că femeia adulteră era ucisă cu pietre, iar fiul risipitor îndepărtat. Și totuși, dacă ai curajul să-i cauți, vei găsi aromâni și între hoji și țilhari. Cine nu acceptă s-o facă își ratează șansa de a rosti un adevăr, și anume că într-o societate închisă ca a noastră uscăturile au fost mai puține la număr decât în alte părți, iar comunitatea a îndreptat înspre ei ura și disprețul pe care le îndreptă spre dușmani.

DACĂ MĂ ÎNTREBI CE MĂ FRAPEAZĂ LA ÎMBRĂCĂMINTEA ETNIILOR DIN BALCANI, mă grăbesc să-ți răspund că excesele. De pildă, tu ești capabil să-ți imaginezi cum putea să arate tînăra aceea bulgăroaică despre care Nenițescu spunea că își înconjura mijlocul cu un brîu de 25 de metri? Ca s-o poată face ieșea în stradă și era ajutată de cineva; iar peste brîu punea o fustă și încă o fustă, apoi șorțul, paftalele, una, două, trei perechi, și, cînd nu mai putea să se miște și arăta ca o puțină, fața asudată i se lumina pentru că se știa frumoasă. Dar albanezul care își făcea cămașa cu 300 de clini? Cît putea să cîntărească o astfel de cămașă, cît costa, cum se spăla? Peste cămașă veneau ilicele cu ceaprazuri de aur și argint, centura cu pistoale bătute în peruzele și,

atunci cînd ajungea ca un pom înflorit, ca să fie și mai frumos, albanezul adopta un mers artificial, dezarticulat, rupt din șold. Excesive prin finețea lor erau și dantelele grecești, bibilurile cusute cu fir de păianjen și voalurile de zîină pe care le purtau femeile în haremurile turcești.

Mă aflam într-o dimineață în Muzeul Benaki din Atena, însoțită de un grec nepriceput în arta jărănească. Se afla acolo ca să mă însoțească și, la un moment dat, cuprins de uimire și mîndrie, m-a întrebat dacă noi, aromânii, avem așa ceva. Pusese întrebarea fără gînd rău, dar eu i-am răspuns cu înverșunare: nu, noi nu avem. Nici la nord și nici la sud de Dunăre n-avem. După o pauză lungă în care am lăsat să se perinde prin fața ochilor toate grecoaicele din neamul meu, risipite prin insule și sînd cuvîncios în cochiliile albe ale caselor de piatră, cu privirea ațintită asupra unui petec de pînză care urmează să fie brodat, am mai spus încă o dată: noi nu avem. Păi, grecoaicele ce aveau de făcut? Să măture și să albească casa, să crească două capre și cîțiva copii... nici măcar noroi n-aveau. Pe cînd aromâncele, tot timpul pe drum, ridică-te casă, așază-te casă, gătește, gătește pentru ai tăi, pentru ciobani; toarce, toarce, toarce, deapănă, țese, vopsește, împletește, cară, cară... cară tot timpul ceva de undeva în altă parte și înapoi, cu degetele înroșite de frig și de apă rece, încîrligate de tors și de împletit, purtînd animalele bolnave în spate. Și, dacă vrei, treci Dunărea, privește și aici. Mergi cu femeia la cîmp, sapă, seceră, adună fîn, întoarce-te de la cîmp, mergi cu ea la porc, du-te la vacă, sparge lemne, toarce, țese și gătește pentru un bărbat care nu pleacă pe mare, stă acasă și mănîncă de trei ori în aceeași zi. Știu că, făcînd dreptate bunicilor și străbunicilor mele aromâne, sînt pe cale să le nedreptățesc pe cele grecoaiice, care nu își făceau, probabil, bibilurile din prisos de timp, ci pentru că așa se cuvenea să faci în lumea lor, atît de diferită de a noastră.

Pouqueville, care i-a cunoscut pe aromâni pe la începutul anilor 1800, le lăuda cumpătarea. Persoanele care erau seduse de îmbrăcămintea strălucitoare, cele care își însușeau gustul echivoc al

albanezilor erau luate în ris. În 1875, de pildă, în Samarina este interzisă căciula împodobită cu argint a femeilor, socotită a fi prea costisitoare. Fetele care se încăpățâneau să o poarte erau huiduite. Treptat, vechile podoabe au fost abandonate și, în locul lor, au pătruns obiectele, scumpe și ele, de la oraș.

Este greu să faci dreptate cuiva în Balcani. În general, este greu să judeci pe cineva după haine: ceea ce pentru unii înseamnă *mult*, pentru alții poate reprezenta *abia*. Oricum, merită să reții că hainele aromânilor erau făcute aproape numai din lână și bumbac, că femeile nu brodau, că existau croitori, sate întregi specializate în meșteșugul croitoriei. Cei mai mulți dintre croitori erau bărbați. Și mai existau și croitori ambulanți. Urcau în munte vara, când lâna oilor era toarsă și țesută și, așezați sub umbrar, coseau oamenii haine.

ÎN FIECARE COMUNĂ ERA O PIAȚĂ unde, drept în mijloc, creștea un arbore bătrîn. Sub el, *mai marii* se strîngeau duminica și în zilele de sărbătoare. Era locul unde se luau hotărârile. Când venea cogeabașul, se sculau toți în picioare pentru că el era șef. Se sculau chiar și bătrînii, cu toate că și bătrînețea lor scula lumea în picioare. Femeilor nu le era îngăduit nici măcar să traverseze piața. Drumurile lor trebuiau să caute umbra caselor din jur. Să te proțapești printre bărbați, fără rușine, ziua în amiaza mare, era un gest nerușinat. Puteau fi văzute la cișmea. Acolo nu era nevoie să se sfiască. Cele vrednice lăsau ghiumurile la rînd și își vedeau de treabă. Altele profitau și stăteau la palavre cu orele. O societate sănătoasă își asumă funcția drenare a bîrfei.

Locul potrivit de vorbă pentru bărbați era cafeneaua. O aflai într-o clădire anume sau la han. Se strîngeau indiferent de vîrstă, venea preotul, învățătorul, jandarmul, citeau ziarul, trăgeau

de limbă pe unul întors de la drum. *Ce mai e nou?* îl întrebau și el le zicea. Jucau tabinet și alte câteva jocuri de cărți pe cafele. Cine pierdea, plătea. Tot la cafenea venea și poștașul, care mai întâi suna din trompetă prin sat. Să nu te duci la cafenea deloc bătea la ochi, însemna că ai ceva de ascuns; să mergi prea des era un semn că nu-ți vezi de treabă. Totul trebuia făcut cu moderație, în doze neexprimate explicit, dar pe care toată lumea le cunoștea.

ÎN SALOANELE CU PARCHETE DE NUC, manganul de alamă strălucește. Jur-împrejur, teancuri de perne și de covoare, o oglindă, cufere îmbrăcate în piele de vițel, o icoană, fotografiile și, uneori, ceasul adus din America bătînd zadarnic orele pentru o lume care încă socotește timpul *à la turca*.

Cu picioarele strînse sub rochii negre de lînă, femeile iau în primire pe musafir. Cea mai bătrînă începe să-l întrebe de tată, de mamă, de nevestă, de copii, de frați, de cumnați, de nepoți și de prieteni, ce fac - în cazul în care îi cunoaște, că cine sînt și cum se numesc - atunci cînd află despre ei prima dată. După ce bătrîna își primește răspunsurile, în ordinea vîrstei, o a doua femeie îl preia pe musafir, punînd aceleași întrebări și solicitînd amănunte suplimentare; protocolul cere să urmeze o a treia, o a patra, în cazul în care se află patru femei bătrîne în casă. Următorul musafir, dacă sînt mai mulți, este supus aceluiași tratament. În felul acesta informațiile ascultate de două, trei ori, rumegate și răstălmăcite cu atenție după plecarea musafirului, capătă un loc definitiv în memoria bătrînelor. *Ceea ce mi se pare uimitor, comenta cîteodată un musafir, este cît de bine știi vîrsta, numele și ocupația unor rude pe care eu însumi abia le cunosc.*

HAIDE, BRE!

31

Am preluat descrierea unei vizite de la Nenișescu. Personal, am tot felul de îndoieli cu privire la acest scenariu. De pildă, mă miră interesul bătrînelor pentru vîrstă, căci bătrînele pe care le-am cunoscut aveau dificultăți cînd trebuiau să spună cîți ani au. Bunica nu ținea socoteala anilor pe care îi avea, dar obișnuia să spună: *cutare e maică-mea*, adică: e mai mare, sau: *ăleia îi puteam fi eu mamă*, în cazul în care persoana era mai tînără. Viața bunicii și a bătrînelor pe care le-am cunoscut îmi părea o panglică pe care o măsuram numai prin raportare la alte panglici-vieți, la războaie, la strămutări, la catastrofe. În plus, modul lor de a pune întrebări presupunea un stil foarte indirect. Pentru bunica mea, curiozitatea manifestă constituia un gest lipsit de eleganță.

CA O CORTINĂ MÎNUITĂ PROST, pînza roșie de lînă i-a acoperit fața. Cuvintele s-au stins și palmele întinse s-au încrucișat pe piept ca la o icoană. Marușa murise pentru ai săi. Lanțuri și pafale de argint se lipeau, reci, de trupul subțire. Femeile o găteau cîntîndu-i fiecare fundă, fiecare floare. De sub cîntecul lor răzbătea plînsul ei durut. Din colțul întunecos al bătrînelor, cîrligul unui deget se întindea ca să îndrepte ceva. Cînd totul a fost gata, cineva a adus salba socrului, cincisprezece dubloni, cîți ani avea Marușa, pentru că socrul mare de cincisprezece ori le făcuse semn că o dorește noră.

Cîntată și plînsă, Marușa a urcat pe cal. O sută de bărbați, toți în cămăși cu cline și giucidane, au plecat s-o ducă pînă la Piatra Arauă, unde alaiul mirelui îi aștepta din zori. Pe calul lui alb, mirele își sprijinea mîinile pe mînerul pistoalelor. Mustața subțire vibra ca o antenă de

flutur. *Parcă e Sfintul Gheorghe*, a exclamat o mătușă la plecare. Rezervă, tensiune și dorință de alianță. O tabără pierde și alta câștigă, iar miza de azi e Marușa.

Cînd au tăbărit, feroși și flămînzi peste nuntași, comitagiile albanezi au fost, cum ar zice Kavafis, o soluție. Cu pînza roșie dată peste cap ca o singură aripă, Marușa se lupta printre bărbați. La apusul soarelui, nuntașii au învins. Alaiul mirelui și al miresei și-au urcat pe cai morții. Odată ce începuse, nunta trebuia să meargă înainte, cu toate că mireasa lăsa în urmă morți și mergea la bărbat cu morți. Scurt timp după aceea, era prin anii 1820, cele două fălări s-au unit și au plecat din Muzachia.

Cu Marușa, de fapt, lucrurile au fost așa. Bătrînul Dovană avea o fată de măritat și a trimis el însuși lui Tună o vorbă că, așa și pe dincolo, hai să ne încusrim. Tună s-a bucurat, semn că Dovană era cineva, și a pus pe unii să pregătească întîlnirea unde s-a dus cu aravona fetei, o salbă de aur, o basma scumpă și ce i-o mai fi dus. Tot prin vorbe schimbate peste munți au stabilit cînd să facă nunta. Ca să ia fata de la locul stabilit, Hrista Tună a trimis cîteva sute de bărbați care să-l însoțească pe fiul său, Lambi. Iar Dovană și-a condus fata la locul de care vorbeam, însoțit și el de o ceată mare. Pentru nuntă au sacrificat 100 de oi grase și 200 de miei. Popa Papani a făcut o slujbă frumoasă în grecește. Și, cînd nuntașii petreceau, petreceau, cu băutură puțină, că la noi bețivănia nu se prea practică, s-au pomenit cu o bandă a lui Ali Pașa, care tocmai îl prădase pe Kurd Pașa, guvernatorul din Ohrida. Banda era încărcată de prăzi, dar mai voia altele noi. Au atacat pe nuntași la patru dimineața. Aromânii au sărit în picioare și i-au făcut harcea-parcea. Evident, Marușa nu avea ce să caute în luptă, ea stătea mai la o parte. Eu am pus-o să lupte ca să fie mai frumos... După luptă, atît ai lui Dovană, cît și ai lui Tună au părăsit Muzachia de tot.

În ce privește moartea și nunta, se face așa: atunci cînd survine o astfel de situație, nunta trebuie să meargă înainte pentru că un lucru important, odată început, trebuie să continue. Ar fi ca și cînd ai încerca să oprești explozia unei bombe după ce toate condițiile exploziei s-au întrunit. Pe de altă parte, am insistat poate exagerat asupra morții care o stăpînește pe mireasă în timpul nunții. Există informații numeroase care îmi permit să fac o astfel de interpretare. Erau locuri la noi unde o săptămînă înainte de nuntă fata nu avea voie să mănînce, iar în timpul nunții îi era interzis să vorbească, să mănînce, să bea. Mireasa avea un singur drept și, de fapt, o obligație: să plîngă. Era acoperită cu o pînză roșie groasă de lînă care se ridica treptat, treptat. Nuntașii îi puteau vedea chipul numai după ce nunta se termina.

Cu privire la salba miresei, lucrurile sînt mai complicate. Sînt multe locuri unde salba era dăruită dintr-odată cu logodna. În cazul logodnelor care se făceau atunci cînd copiii erau mici, salba venea cu „fîrîta”, în fiecare an socrul mare mai făcea un semn.

Uneori, logodna avea loc înainte de nașterea copiilor. Să zicem că tu și cu mine ne înțelegem bine și decidem să ne încuscrim. Batem palma. Ce ne mai rămîne de făcut sînt copiii. Atunci cînd se nimereste să se nască prunci de sex diferit, părinții schimbă între ei un scutec de lînă și apoi socrul mare trimite în fiecare an un ban de aur... despre asta am mai vorbit. Altceva mi se pare însă important: în situația în care unul dintre copii este orb, șchiop sau mut, sau dacă se întîmplă ca una dintre familii să sărăcească, lucrurile merg înainte, căsătoria are loc oricum, nerespectarea unei înțelegeri de acest gen reprezintă o mare dezonoare. Dincolo de onoare, aceste căsătorii, care se făceau frecvent între membrii unor fălcări diferite, asigurau cadrul în care avea loc schimbul de femei. Dacă o fălcare „își consumă” singură femeile, se sleiește de puteri. Am înțeles necesitatea de a lărgi cercul celor care se căsătoresc între ei dintr-un răspuns pe care a avut norocul

să-l primească Margaret Meed. Ea l-a întrebat pe un tânăr care aparținea unui trib foarte primitiv de ce nu își ia sora de nevastă, iar acesta i-a răspuns: *Doar nu sînt nebun, adică să rămîn fără cumnat? Și atunci cu cine o să mă duc la luptă și la vînătoare?!*

MAI ȘTIU O POVESTE DESPRE O NUNTĂ NEFERICITĂ. Un tânăr bogat era logodit de cîțiva ani și nunta se apropiase. Atunci, împreună cu firtații, el a plecat la tîrg ca să cumpere daruri pentru mireasă și pentru nuntași. Cînd au ajuns la oraș, au tras direct la tarabele care gemeau de mărfuri. Puteau să se ducă mai întîi la cîrciumă, dar ceea ce aveau de făcut era mult mai important. Au ales, s-au tocmnit și au umplut desagă după desagă. Au cumpărat podoabe de argint, basmale turcești cusute cu mărgelile, oglinzi, arme pentru frați și cumnați, pentru femei și babe bomboane, halvale, stafide, migdale, lucum și vinuri dulci. Au plătit și au plecat.

La drum omul cîntă, ce să facă? Tinerii, prin urmare, cîntau. Cînd tîlharii, albanezi, greci, turci sau bulgari - habar n-am ce erau - au năvălit, s-au luptat ca niște lei, dar feciorul cel bogat care se pregătea de nuntă a murit. L-au pus pe cal și l-au adus acasă.

Văzîndu-și fiul mort, tatăl a început să strige, dar în vorbele lui nu-l plîngea pe cel care zăcea întins în iarbă, ci pe mireasa văduvă și nenuntită, care urma să le devină noră. Ei, și, ca și cînd nu era destul de curios faptul că tatăl plînge jalea noiei mai mult decît pe propriul său fiu, socrul mic, adică tatăl fetei, zice: *Nu plînge dorul nostru, lai cuscre, plînge mai bine dorul tău. Feciorul tău s-a dus pe drumul fără întoarcere, fata noastră se mai poate mărita. Ai aici pe fiul tău mai mic neînsurat, acestuia poți să-i dai pe fata noastră de soție, aman, aman, aman...*

PLOUA CU GĂLEATA, ROȘCA ÎȘI MĂRITA FATA. Uitarea este o molie neputincioasă în cazul anumitor amintiri. Eu aveam cozi și o fustă de tergal primită din Grecia. Împreună cu mama stăteam pe prispa casei lor. Am în ochi băltoacele mătăsoase de nămol în care se oglindeau acareturile din curte. Alaiul mirelui a venit fugind. La câțiva pași de prispă s-au oprit descoperindu-și capul, iar din partea miresei s-a ridicat de pe scaun un bătrîn deșirat. Ploua, ploua și el a început să cînte... *aide more...*

Despre cîntec nu pot să spun decît că părea să nu se termine niciodată. Unul cite unul, nuntașii mirelui se strecurau pe prispă. Mirele și mireasa au rămas singuri sub ploaia care muia florile de lămîiță apretate cu amidon și lipea rochia de trupul fetei, care pentru o clipă mi s-a părut goală și acoperită de un strat subțire de gips. *Mai repede, Papu!* a încercat cineva să-l grăbească, dar bătrînul l-a privit cu ochi reci de reptilă și i-a șuierat: *Nu ne schimbăm noi obiceiurile după vremea de afară...*

Din păcate, cîntecul s-a terminat prea tîrziu, mireasa se topise. Degetele noduroase și puternice ale bătrînului au apucat ce mai rămăsese din ea și au încredințat-o femeilor, să vadă ce pot să mai facă. Oricum, la câțiva ani după nuntă, nora s-a săturat de soacră și a divorțat. Așa că nunta s-a făcut degeaba.

La noi, căsătoriile cu oameni din alt neam nu existau, nici divorțul nu era admis. La noi, părinții te căsătoreau și, cum decideau ei, așa rămînea. La noi, iubirea nu conta. Așa îmi spunea Caterina, vara mea mai bătrînă cu vreo treizeci de ani. O ascultam și mă gîndeam că așa ceva ar fi imposibil să scriu, căci riscăm să părem o specie de premianți lipsiți de pasiuni și defecte. Dar, ca să construiesc o altă imagine, aveam nevoie de argumente. Unul mi l-a furnizat chiar Caterina, fără să vrea. Lucram la

arborele genealogic al familiei Șafarica. Eu scriam și Caterina dicta. La un moment dat, mă mir: *Cum, bunicul Gheorghe a fost căsătorit de două ori? Da. Prima nevastă a murit. Nu putea să nască? Nu. Au avut un băiat împreună, dar era șchioapă. Dar n-a văzut de la nuntă că era șchioapă? Lasă asta, nu insistă.*

Descopăr apoi că și fratele bunicului a fost căsătorit de două ori. Ce-i aiureala asta, Caterina? Ei, asta e, ce să facem acum... *Tu despre asta să nu scrii că ne facem de rîs!*

Scriu totuși, te rog să mă ierți, Caterina! Probabil că n-aș fi scris dacă nu descopeream multe cazuri de acest fel, situații în care logodna din copilărie nu a fost respectată, bărbați curvari și indiferenți față de familie. Am întâlnit un comportament frivol chiar și la femei. Cel mai ușor este să crezi că regula era respectată în vechime și că neregulile au început să apară cînd lumea s-a stricat. Nu! Mai curînd îmi vine să consider că eram o societate de oameni normali care trăiau după rînduială, o rînduială pe care unii, din cînd în cînd, o încălcau.

ALI PAȘA STRICASE ROSTUL NEAMULUI DUMATA, îi răspîndise peste tot. Tatăl lui Hrista a plecat și el. Pe unde s-a dus i se spunea Grecul pentru că știa grecește. Restul familiei s-a stabilit pentru o vreme în Moloviște, unde a venit pînă la urmă și Grecul. Acolo, avînd în vedere faptul că purta haine albe, ciobănești, i se spunea Căciunul. Într-un sfîrșit s-au mutat toți la Bitolia, unde încercau să prindă rădăcini.

Iar el, Hrista Dumata, deși era un băiat pus pe treabă, fiind ofticos, a murit. Moartea i-a fost grăbită și de faptul că spitalul din Bitolia i-a refuzat orice îngrijire pentru vina că nepoții lui de

frate frecventau școala română. Hrista atît a cerut cu limbă de moarte: să fie îngropat în cimitirul românesc unde odihnea deja fruntașul Apostol Mărgărit și mai odihnea un jandarm din Pleasa.

Preotul român întîrzia să vină, Gopeșul era departe, haide, haide pe cal. În schimb, la casa mortului s-au prezentat cu promptitudine de perceptori reprezentatul Patriarhului și preotul grecoman. Văzîndu-i, fratele lui Hrista le-a răcnit să iasă afară. S-a certat cu ei pînă l-au arestat. Atunci, unul dintre fiii fratelui și nevastă-sa Constandina s-au aruncat asupra preoților să-i bată. A urmat intervenția doamnei Pinetta, fiica lui Apostol Mărgărit, care, pentru ceea ce le-a spus, nu se știe ce le-a spus, a fost insultată. În timpul acesta, jandarmii săreau ca niște lăcuste peste mortul rămas fără lumînare. Într-un sfîrșit, Constandina l-a luat de barbă pe arhiereu și l-a aruncat pe scări sub ochii oamenilor adunați, care strigau în toate limbile: *dișari dispoti, oxo dispot, nadvor vlădica, năfoară, afară...*

Cearta s-a prelungit și, pentru că mortul se împușca, cele două partide au ajuns pînă la urmă la un acord și l-au îngropat pe un teritoriu neutru, adică nici la greci, nici la români, pînă cînd turcul, adică păgînul, avea să decidă ce era mai bine de făcut.

S-A DUS ȘI NAȘU AL PARIZA. Em, muri, ce să-i faci?! La casa mortului, supărare mare. Femeile cu părul despletit, femei din patru generații, gemeau și îl strigau pe nume: de ce te-ai dus, de ce te-ai dus? Iar satul se perinda tăcut să-l vadă. Cafele neîndulcite deschideau drumul

mortului spre tărîmul celălalt, iar el stătea demn pe spate și parcă supărat. Tot ce purta era alb și nou, iar argintul nasturilor împrăștia în jur lumină.

Timpu trecea și preotul întîrzia să vină. Asistența foia cu politicoasă nerăbdare. Puțini au sesizat momentul cînd s-a apropiat de bătrîn ultima noră de nepot, cea care îl slujea de cîțiva ani. Acum îl privea cu ură de om înșelat. Întorcînd spatele ei lat de iapă tînără învelit în păr negru, a apucat coșciugul cu două mîini și a început să-l scuture, răcnind: *de ce muriși, de ce muriși, stăpînul meu, lăi afendi-al meu? Pîine vrei, pîine îți făceam, carne vrei, carne îți dădeam, n-aveai una, n-aveai două, zece erau pungile de bani pe care le numărai. De ce muriși, de ce să fim orfani? Și, jap, jap, a tras mortului două palme. După care s-a întors și a pironit asistența cu ochi întrebători. Pentru că nimeni nu a avut nimic de spus, s-a întors și a intrat în casă.*

Povestea o știi de la Gina.

CINE-I HAGIU NU A TRĂIT DEGEABA. Era credința tuturor și așa gîndea și el. De aceea drumul spre Ierusalim l-a făcut zburînd, era ceva care îi deschidea calea. Acum, la întoarcere, era cu sufletul sfințit și cu desagii ticsiți de talismane. Soarele răsărea și apunea, răsărea și apunea, încă un pom, încă o vale și cu fiecare pom și vale casa era mai aproape.

Mai avea cîteva ceasuri de mers cînd, cu insistență de țînțar, a început să-l bată gîndul morții. Dacă îl atacă țilharii, ai lui sînt pierduți! Începu să se uite în urmă, să privească în jur. Vederea țilharilor a venit ca un fel de confirmare, vezi că am avut dreptate? A grăbit calul. L-au grăbit și ei. A început să se roage. În timp ce se ruga îi auzea cum se strigă unul pe altul. Doamne, ajută-mă, ai grijă

de noi! Vorbele lui ajungeau negreșit la Dumnezeu de vreme ce, paf, paf, gloanțele țîlharilor îl ocoleau și se pierdeau în aerul fierbinte. S-a mai rugat o dată, mai convingător: Doamne, ajută-mă și o să fac o icoană de argint!

Minunea s-a produs instantaneu. Dumnezeu a dat o putere calului care a zvicnit din încheieturi și bunicul s-a pomenit în mijlocul satului, sub stejarul unde se întruneau bătrînii cînd luau decizii importante. Oamenii s-au strîns acolo și au început să comenteze cît este de schimbat. Calul s-a ales cu un fel de buimăceală de care n-a mai scăpat toată viața, iar Gheorghe Hagiul, adică bunică-meu, după ce a făcut icoana așa cum s-a jurat și după ce a așezat în pîntecele bunică-mii încă un fiu, adică pe tata, a plecat în America și, în cîteva luni, a murit.

Dintre noi, mama este singura care a avut privilegiul să vadă icoana închisă în scorbura unui copac ca într-un tabernaclu. Este, ne-a povestit, o bucată de argint ca o tablă groasă cu o gaură în dreptul capului din care se străvede, înnegrit, un sfînt. Ca să poată s-o vadă mai bine a trebuit să se aplece pînă la brîu în scorbura și să lumineze cu un chibrit locul din copac care înghite an cu an tot mai adînc semnul de credință al bunicului meu, care a fost fugărit de hoți prin anii 1905-1906, cînd se afla în drumul de întoarcere de la Hagialic.

PĂSTRATE CU GRIJĂ, TALISMANELE S-AU PIERDUT UNUL CÎTE UNUL, așa cum s-a pierdut și unica fotografie în care, copil fiind, vedeam un bărbat în fustanelă, sprijinit cu cotul stîng de o coloană clădită din șapte roți de cașcaval.

Nu pot să uit conflictul dintre mama și tata, conflict care creștea cu mine odată. *Sînt fiu de general*, spunea tata foarte serios, bazîndu-se pe o amintire obscură de familie referitoare la un

celnic, poate chiar Manea Șafarica, cel consemnat de Caragiani. *General de pui de cloșcă*, replica mama, *așa sînt și eu fată de amiral...* După ce termin această carte, pentru care îl rog pe Dumnezeu să mă ajute, am să pun mîna pe vopsele și pensule și am să-i fac bunicului Gheorghe un portret. Pe un fond portocaliu închis o să-l înfățișez pe el cu brîu roșu, în fustanelă albă și aripile vestei albastre fluturînd. Va fi înarmat pînă în dinți și va scoate flăcări pe ochi și pe nări, iar la subțioară va purta un borcan plin cu miere în care se va putea vedea capul unui hoț pus la dulce conservare. În jurul lui vor figura o mulțime de pui de cloșcă piuind voioși, iar în colțul opus îi voi face dreptate bunicului Spiru, tatăl mamei, pictat pe puntea unei corăbii cu pînze. Evident, va purta haine de amiral și va privi în larg printr-un ochean roz cu picățele. Deasupra tuturor, în loc de cer, voi pune să se onduleze o panglică verde pe care voi scrie cu litere de aur numele bunicilor mei.

NE CERTAM TOT TIMPUL ȘI MOTIVUL SUPĂRĂRILOR NOASTRE ERA DEFAZAREA. Prea tînără eu, prea bătrînă ea, în garsoniera minusculă din strada Mendeleev, ne purtam ca două vulpi constrînse să trăiască într-o cușcă. Mi-e rușine și acum cînd îmi amintesc că mă uitam pe furis în lădița ei cu multe despărțituri unde păstra hainele de înmormîntare, bomboanele, o icoană rotundă adusă de bunicul de la Sfîntul Munte și bancnotele pe care i le dădea tata de sărbători și pe care ea ni le împărțea, tot de sărbători, nouă, nepoților, alandala, fără să le cunoască valoarea. Recunosc că mă uitam, aș face-o și astăzi, și, uitîndu-mă, ratam șansa s-o îmfund eu pe ea, demascîndu-i apucăturile pidosnice, felul în care scormonea în casă peste tot. Cînd eram numai noi

două, o hărțuiam fără milă: *de ce nu întrebi niciodată direct, de ce nu ai curajul să spui ce vrei, de ce totul vine de la tine pe căi ocolite? Viața vrea diplomație, fată, răspundea ea, chiar așa zicea: diplomație.*

În ce privește metodele ei de-a explora necunoscutul, chiar și cu mintea de acum, îmi mențin vechiul punct de vedere pentru că, lăsînd la o parte considerentele de ordin moral, tentativele de a-și satisface singură curiozitatea îi periclita, pur și simplu, viața. Într-o zi ne-am întors acasă și am găsit-o aproape sufocată între bufet și podea, unde se băgase ca să vadă ce ține mama în două cutii de carton. Ar fi fost suficient să mă întrebe pe mine care, la rîndul meu, mă băgasem acolo, i-aș fi putut explica că mama ascunde de mine globurile de Crăciun. Dar ea, nu, voia să se descurce singură, și asta în primul rînd pentru că trebuia să fie diplomată și pentru că simțea că în casa noastră nu deține rolul de stăpînă. Și, mai era ceva, poate lucrul cel mai important: în buricul Bucureștiului ea continua să se poarte ca la Doliani, unde multe întrebări nu făceau cinste omului. Mai potrivit era să te uiți atent, să dai tîrcoale obiectului o dată și încă o dată, să vezi ce fac alții cu el, cît preț îi acordă și numai la sfîrșit, dacă n-ai înțeles, să întrebi.

Altfel, biata bunică-mea ar fi vorbit tot timpul. *Taci, moașă!*, i-o reteza tata brutal. La lipsa lui de respect față de mamă i-am răspuns cu lipsă de respect față de tată și l-am iubit cu furia iubirii exprimate sumar.

Bunica își amintea ușor perioadele scurte din viață cînd a fost fericită. Anii triști și grei din casa de la Doliani, anii lungi și strîmbi cît a fost văduvă cu șase copii intraseră într-o cutie blindată din care nimeni nu putea să-i scoată. Atît admitea să-mi povestească: la începutul căsătoriei bunicul Gheorghe a adus un pește mare, dar ce pește, *uite atîta era!* Și, ca să-mi arate cît de mare fusese peștele, își desfăcea ca o barză bătrînă brațele și le trimitea în lături cît mai departe. Putea, în schimb, să reconstituie fiecare clipă din anii petrecuți la Constanța, la cel mai iubit și mai căpătuit dintre feciori. *Nu-ți place la noi, îi spuneam. Em, cum să nu-mi placă... Dar la unchiul Cezar îți place?*

Acolo stătea peste vară, cînd noi plecam la stîni. *Bun este și Chesarlu, bun... Dar la Dimitrachi îți plăcea mai mult, așa-i? La Constanța mi-aveam cohea.* Adică își avea colțul ei de unde stăpînea toată casa. Cîntă-mi ceva, mamă-mare, îi ceream uneori, fără să știu că rugămîntea „cîntă-mi ceva” va deveni pentru mine o meserie. Și ea întredeschidea cutia blindată unde stăteau înfundate vremurile de demult și scotea de acolo un cîntec de leagăn, mereu același, pe care îl cînta cu voce mică. Melodia și făptura ei de atunci se confundă în mintea mea cu personajul unui film japonez făcut după *Macbeth*, o vrăjitoare care mormăie o incantație în vreme ce toarce într-o colibă năpădită de păianjeni. Cîntecul bunicii spunea cam așa: „*Moi, o să-ți faci mama nasturi de argint, o să-ți faci mama un chilim, more, ca să doarmă pe el toți picurarii, more, ca să doarmă pe el toți cărvănarii.*” Nici să nu te gîndești, mă opuneam eu. Nu-mi trebuie un chilim pe care să doarmă toți păcurarii și toți cărbunarii din lume. Fiind al meu, a mea ar fi fost și prada și imaginează-ți cum ar fi trebuit să mă rup în zece așteptîndu-i pe toți în prag seara, cum ar fi trebuit să-i hrănesc, să-i spăl pe ei și pe copii... Nedumerită de opoziția mea violentă, bunica a înțeles greșeala, cărvănar nu înseamnă cărbunar, cum am putut să mă gîndesc la așa ceva? Ce avem noi cu cărbunarii, ăia sînt *fărșerofi!* În chilim urmau să vină numai ciobanii și chirigiii din Veria, și bunicul a fost *chirigiu, chiradzibaș*. Curiozitatea mea începea să pîlpîie. Adică în ce fel chiradzibaș, ce căra, de unde și pînă unde, cine îl plătea? *Em, căra, na, căra și el ce găsea, era chiradzi, parcă tu nu știi?* Și bunica se închidea ca o carte cu foile lipite cu magiun.

Așa se face că pînă la urmă nimeni nu a aflat ce a cărat bunicul Gheorghe. Tata și Cezar auziseră de la Dimitrachi povestea despre cum a învățat bunicul să facă brînză nouă cașcaval, ascunzîndu-se în pod și făcînd o gaură în podea ca să descopere ce face meșterul după ce opărește cașul. Mai mult nu știau nici ei și nici eu nu voi ști ce a cărat bunicul și de ce n-a mai cărat cînd n-a

mai cărat, a cui era caravana la care era chiradzibaş, cu cât era plătit, dacă era mai comodă sau mai rentabilă afacerea cu caşcavalul şi, dacă era mai rentabilă, de ce a plecat în America, unde s-a dus degeaba pentru că, după câteva luni, a făcut friguri sau hepatită şi a murit!?

CAŞ LA ORAŞ. Primele blocuri nu au impresionat pe nimeni. Oamenii se uitau fără teamă la coloşii de beton care străpungeau noaptea cu priviri dreptunghiulare. Treptat, cartierul nou a devenit o realitate. Atunci, locatarii curţilor au devenit furioşi, au înzecit labirintul de sfiori cu rufe puse la uscat, şi-au pus cîinii să latre, copiii să ţipe, au fript mititei pe cărbuni şi au jucat table în pijama, sperînd că pe această cale vor opri atacul care atenta la viaţa lor orizontală.

Dar cea mai grozavă sfidare de care a fost capabil vechiul cartier a venit din partea unui bătrîn aromân pe nume Dimcea Varghida, care a ignorat situaţia pînă într-atît că şi-a văzut mai departe de ciobănit. Animalele trăiau într-o magazie din fundul curţii, oi care nu văzuseră de mult iarba verde şi care erau aproape oarbe. Mîncau pîine uscată, adunată de pe la cantine. O dată pe an, un berbec astrahan le făcea doamne şi, pentru o zi, ele se puteau bucura de puiul lor slăbuţ şi cîrlionţat. A doua zi mielul era sacrificat pentru blana lui şi muceniţele deveneau izvor de lapte pentru bai Dimcea Varghida şi familia lui. Sătule de căcăreze lucioase, fetele bătrînului ar fi vrut să crească în curte flori, dar se bucurau de podoabele de aur pe care le cumpăra tatăl. Feciorii bombăneau cînd cărau pîine de la cantine, în schimb aveau buzunarele pline, fiind mai puţin săraci decît tinerii de vîrsta lor. Singură, teta Despa, nevasta lui de o viaţă, îl seconda în munca de Sisif rostogolind alături de el pe străzile Bucureştiului un bulgăre uriaş şi alb de brînză.

Cînd au murit bătrînii, oile au fost vîndute. Pe cele prea amărîte le-au făcut pastramă și a fost chemat atunci tot neamul să împartă cu ei păcatul. Am fost și eu acolo și am mîncat pînă la lacrimi. Întinși pe cuverturi în curte, printre grămezi de fleici și focuri unde puteai să le frigi, mîncam cu disperare și cu ură, fiecare mînca amintirea turmelor pe care le-au avut strămoșii lui. Făceam lichidarea.

SATUL TATĂLUI MEU SE AFLĂ LA O ARUNCĂTURĂ DE BĂȚ DE ORĂȘELUL VERIA și la o oră și ceva cu mașina de Salonic. Acolo a trăit bunica, văduvă din 1907, singură și neajutată de nimeni, cu șase copii de gît.

Rezum o conversație pe care am avut-o cu Șanga Vrană, vecină din Doliani și de-o vîrstă cu tata. *Tetă Șanga, cine o ajuta pe bunica, neamurile bunicului, ai ei? Știu că era rudă cu oameni bogați... Acolo ne ajutam mult, fată, dar, așa... cineva care s-o ajute nu era. Și atunci cum trăiau? Muncea la casele altora, mergea la oraș?*

La acest gen de întrebări răspunsul era un *nu* categoric. Torcea, știam că torcea, împletea ciorapi, dar cu asta nu cred că poți să hrănești șapte guri. La un moment dat, lui Șanga îi scapă: *Uiii, mămica ali mani, bunica ta Caterina avea casă mare de piatră cu două caturi, lua bani buni cînd o închiria. Cui o închiria? m-am repezit. Eh, cui voia casă. La noi vara urcau din satele din vale aromâni de-ai noștri și închiriau o cameră, două, cîte le trebuia. Îi primea cine avea casă și nevoie de bani.*

Cît de simplu a fost! Am respirat ușurată. Existența bunicei mele devenea posibilă și clară. A trăit 91 de ani. Îi plăcea să spună că în tinerețe fusese înaltă și frumoasă, frumoasă ca o catîrcă din

Ghimulzina! Cînd am cunoscut-o eu era șchioapă, cocoșată și aproape oarbă. Ascultam ce zicea, dar nu puteam s-o cred. Cînd a murit însă, trupul i s-a destins și am avut ocazia s-o vedem cum proptește coșciugul cu capul și călcîiele. Legată la cap cu două basmale negre, părea o madonă carbonizată.

Așadar, se putea trăi din chirii... Zile în șir am încercat să compun imaginea unei case ocupate de chiriași, chiriași care vin peste tine cu tot calabalîcul și obiceiurile lor. Nu pot să știu dacă se certau sau se ajutau și își vorbeau cu dulceață. Am dreptul să le presupun pe amîndouă. Toleranța, mai bine zis îngăduința, are vechi rădăcini în Balcani, dar acolo unde încetează izbucnesc cruzimea și florile răului.

Mă gîndesc că închirierea casei era mai ușor de practicat la aromâni, avînd în vedere faptul că unii erau recent sedentarizați și, prin urmare, iarna, la cîmpie, stătuseră ei înșiși prin casele altora. O astfel de experiență te face să percepi casa mai puțin ca un spațiu privat și, mai curînd, ca un adăpost temporar pe care poți să-l exploatezi. Tot închiriînd, au ajuns să înțeleagă că o casă poate aduce bani ca o oaie sau ca o bucată de pămînt. De aici pînă la a deveni hangii este numai un pas, pe care aromânii l-au făcut. Cineva povestea cum a întîlnit într-un loc primejdios și îndepărtat un tînăr aromân care ținea un han. Familia își vedea liniștită de viață acasă și el se lupta singur cu greutate de neînchipuit. Nedumerit, omul l-a întrebat de ce a ales o cale atît de grea și tînărul i-a răspuns: *Vezi, domnule dragă, unde e locul greu pîinea se cîștigă mai ușor, iar unde e bine de trăit, pîinea se cîștigă greu pentru că toți se îndeasă.* Din hangii s-au făcut patroni de hoteluri și restaurante. Frații Capșa nu erau tot aromâni?

În hanuri era multă mizerie. Peste tot în Balcani rolul hanului era de a asigura securitate călătorului și mărfii. Confortul nu conta nici la han, nici în multe case. Povestește Burileanu cum, primind adăpost într-o casă din satul Cerna, a dormit în aceeași cameră cu alți șase oameni, vaca,

iapa, măgarul, un juncan și câteva găini. Singurul care a fost dat afară a fost câinele, nu care cumva să-l muște pe călător.

ÎN FOTOGRAFIA FĂCUTĂ LA BOTEZUL MEU FIGUREAZĂ 58 DE BĂRBAȚI ȘI FEMEI. Mare înghesuială. Cinci sînt greci și cincizeci și trei aromâni. În anturajul părinților mei raportul s-a menținut. Pînă și fotograful era aromân, se numea Papacostea. Despre el știu doar că făcea fotografii bune și că umblai după el cu anii ca să ți le dea. Cînd venea clientul, prieten sau nu, îi spunea: *astăzi vii? Nu sînt gata, vino mîine!* Omul revenea și Papacostea îl lua la rost: *păi, azi ai venit, eu ți-am spus să vii mîine, de ce vii azi?* Pentru fotografie aromânii au avut o veritabilă slăbiciune. Fotografii fotografilor au fost frații Manachia. O să-ți spun povestea lor.

De murit, a murit de diabet, în 1964. În mormîntarea a fost filmată de un grup de cinești amatori. Nu mult timp după aceea, nevastă-sa, Vasilichia și băiatul lor i-au pus pe mormînt o placă de marmoră pe care scria „*Tuca peciva Milton Manachia, 1880–1964. Pro filmski snimatel na Balcanot.*”

Așadar, norocul cinematografului balcanic s-a născut la Avdela. Dar nu în 1880, cum s-ar putea crede, ci mai devreme cu cîțiva ani, atunci cînd s-a născut fratele mai mare al lui Milton, Yanachi, pe care tatăl lor, Dimitri Manachia l-a trimis mai întîi la gimnaziu în Ianina și apoi la Facultatea de Belle Arte de la Paris. Întors de la Paris, înainte de 1898 - dar nu cu foarte mult înainte, că n-avea cum -, el inoculează fratelui Milton recenta sa pasiune pentru fotografie. Ca urmare, în 1898 deschid împreună la Ianina un studio fotografic. Pe firma dughenii trebuie să scrie „*Frații Manachia*”. Succesul este enorm. Tot timpul sînt invitați la Bitolia, care reprezenta în

vremea aceea capul și buricul vieții culturale aromânești. Azi așa, mâine așa, în 1902 se mută definitiv în Bitolia. E mai bine așa! Deschid un nou atelier fotografic, numit „Artistic foto studio”. Dacă este să cred articolul din *Frunza Vlahă*, pe care îl rezum, deși cunosc câteva dintre cărțile serioase pe care le-au dedicat fraților Manachia grecii, sîrbii și bulgarii, dacă e să cred ce spun ai noștri, succesul îi urmărește și la Bitolia. Fac portretele celor mai importante pașale, fotografiază aromâni bogați și mai puțin bogați. Mai aventurier și mai romantic, Maltu, adică Milton, își ia aparatul de fotografiat și merge la Avdela, Perivole și Samarina. Fotografiază tot ce-i cade sub ochi.

În 1906, cei doi se prezintă la prima Expoziție de fotografie balcanică din București. Primesc tot felul de distincții, între care și titlul de fotografi ai Curții Regale din România. Și, tot în 1906, ce-i trece lui Yanaki prin cap? – Yanaki, care ajunsese între timp profesor mare... – nici mai mult, nici mai puțin decît să se ducă la Londra – *how do you do, how do you do* – și să cumpere camera de filmat cu numărul 300. Se întoarce la fratele Maltu și îi zice: E?!

Fratele Maltu pune mîna pe cameră, îi bănuiesc tulburarea, și începe să facă film. O filmează pe bunica lor Despa, care împlinise respectabila vîrstă de 107 ani. Vreo 102 avea deja în fotografia pe care i-o făcuseră în 1900, la Ianina. Dacă faci socoteala, rezultă că Despa s-a născut prin 1798, adică în plină vreme a lui Ali Pașa din Tepeleni... Filmele lui Maltu, reține, te rog, sînt printre primele documentare etnografice din lume. Îmi aduc aminte de o horă care se întinde peste niște dealuri și văi și niște imagini care reprezintă „chinul lînii”, urmărită din momentul torsului și pînă la țesut.

În 1911, frații Manachia îl fotografiază pe Sultanul Mehmed Rashid al V-lea, care se afla la Bitolia. Să fotografiezi un Sultan! Toate periodicele aromâne din acei ani publică reclama Studioului Manachia, unica bancă de imagine etnografică pentru Balcani. Nu știi cît a trăit Yanaki. În 1957 și în

1961, Milton îl fotografiază pe Tito. Ultimele lui fotografii datează din 1963, cînd, bătrîn de 83 de ani, surprinde dezastrul produs de cutremur la Skopje. Moare după un an.

Biblioteca Academiei deține un fond de fotografie Manachia. Cîteva zeci de piese avem și noi, la Muzeul Țăranului Român. Cea mai bogată arhivă pare să fie în fosta Iugoslavie. Cu un efort minim aș putea afla unde. Se spune că s-ar găsi acolo 6 000 de negative și 2 000 de metri de peliculă de film. N-am să ajung să le văd niciodată! Frații Manachia mă interesează în măsura în care fac parte din lista mea de „aromâni grozavi”. Faptul că au fost grozavi este mai mult decît evident. Dacă n-ar fi fost atît de grozavi, grecii nu s-ar fi străduit atît să-i scoată greci, nici sîrbii să-i scoată sîrbi... Scriu despre ei cărți groase pe hîrtie cretată. Deși noi nu ne sinchisim, frații Manachia sînt aromâni. În ce mă privește, de cîte ori parcurg liste de nume din care fac parte Yanaki și Maltu, îmi vin în minte vorbele Elencăi Dudescu, spuse nepotului Ion Ghica în vreme ce îi dădea să mănînce pastă de gutui învelită în hîrtie: „...cînd mă gîndesc la evghenia familiei noastre, uite, îmi vine amețeala”. Mă ia și pe mine cu amețeală cînd mă gîndesc cît de buni am fost și cum am ajuns...

ÎN ANUL 1809, ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ, dreptul la liberă practică pentru medici nu se căpăta oricum, trebuia să ai recomandarea unui comitet care, în anul pomenit, se compunea din doctori care se numeau: Gh. Schina, Silvestru Filitis, Constantin Darvari, Constantin Caracaș și Emanuel Rizu. Adică numai aromâni!

Și primul pacient al primului spital domnesc – Colțea – a fost tot un aromân. Este vorba de meșovitul Costin, numit mai apoi Ologul, care, chirigiu fiind, trecea prin București și a făcut saftea

HAIDE, BRE!

49

spitalului prin amputarea unei degerături la picior. După ce s-a vindecat, cu hrisov domnesc a primit loc de casă lângă Dimbovița, unde s-a însurat și căpătuit.

Nu știu să existe un studiu amplu asupra medicilor aromâni. Cine s-ar apuca să-l facă ar avea ce scrie. La 1706, Dimitrie Halchia își ia diploma de doctor în Italia. Ioan Nicolide de Pindo (1737–1828) practică medicina la Viena, fiind medicul coloniei grecești și aromâne. În 1785 este deja membru al Academiei din Viena, iar în 1794 tipărește o carte intitulată *Comentariu asupra felului cum trebuie vindecată boala franceză sau malafranța*, redactată în greaca vulgară pentru folosul public.

Din zona Zagori proveneau vracii numiți *caloiatri*, moștenitori ai unor tradiții medicale vechi. Umblau prin târguri și strigau să-i audă toți: uite marele doctor, marele „hernier“! Aveau chiar cu ei un sac cu „hernii“. Operau și cataracte, vindecau de toate. Personal, cred că între ei existau și aromâni. Un argument ar putea fi argoul lor profesional. Ziceau *tufa* la casă, *aghiotufa* la biserică, *katafianos* la medic... Aromânii aveau gustul limbajelor secrete, iar performanțele lor ca vindecători sînt cunoscute. Se spune, de pildă, că Cimu al Șputa din Gopeș scotea dinții cu pistolul. Oricît am stat să mă gîndesc cum făcea, n-am găsit un răspuns. În schimb, cum punea Calciu al Dafin din Tîrnovo spînzurătoarea am înțeles întrucîtva. Cică lua un lemn, îl lega cu o sfoară și îl așeza sub talpa piciorului. Celălalt capăt al sforii îl lega de dinte și acum nu rămîne decît să-ți imaginezi ce fel de om putea fi acela care, dintr-o smucitură a capului, reușea să-și scoată dintele.

Gheorghe Celea furnizează lui Papahagi o informație din Vodena. Turcul Negeb bei lua o lingură ciobănească nouă din lemn de merișor și o așeza peste haina bolnavului, pe lângă locul durut. În lingură punea un cărbune aprins, peste care așeza o bucată de hîrtie pe care scria ceva turcește. Mai spunea cîteva formule și apoi punea pe om să se dezbrace. În dreptul locului unde a

stat lingura apărea o bășică pe care punea o frunză de pătlagină. Bășica se spărgea și boala se ducea. În Cadrilater, alt turc făcea aceleași tratamente și, tot la Vodena, altul, mai al dracului, vindeca om sau vită de departe, fără să vină la fața locului.

Cînd unul era bolnav rău și nu se știa ce are, erau chemate la casa lui cîteva bătrîne care, dormind acolo, lîngă el, „îi puneau diagnosticul“ în funcție de visul avut și tot după vis îi indicau locul unde trebuie să se facă pentru el ofrande de însănătoșire.

Cine avea amețeli trebuia să mănînce ficat fript de măgar.

Bolnavul de pojar nu avea voie să vadă foc și în casa lui nu trebuia să se vopsească și să se spele rufe.

Cînd un om avea dureri de cap, cineva îl scuipa pe frunte și, cu o ață, îi lua măsura capului o dată și încă o dată; dacă la a doua măsurătoare „capul era mai mare“, rezulta că „s-a deschis“ și omul trebuia să umble o vreme legat la cap cu o cîrpă.

Pentru măltheadză (vărsat) aveau vaccin: din pustula unui bolnav se lua puroi pe o hîrtie sau cîrpă și cu un ac cu ață treceau prin cîrpă și apoi prin pielea celui vaccinat.

Despre cîinii turbați se spunea că *au fost luați de lună* sau se credea că au mîncat o ciocîrlie care, după ce s-a ridicat în înaltul cerului, a căzut de acolo moartă. Se credea, de asemenea, că era suficient să te latre un cîine ca să turbezi. Cîinii de la prima fătare a unei cățele nu se păstrau pentru că erau predispuși la turbare. Nu pot să uit cum tatăl lui Nacu, bărbatul lui Pepo, a fost mușcat de un cîine turbat și s-a îmbolnăvit. O vreme a fost legat de gard, dar înnebunise și se chinuia atît de tare încît pînă la urmă a fost împușcat.

DIN CARTEA LUI HÂCIU AM AFLAT CUM PUTEAI SĂ INTRI ÎN AFACERI atunci când nu aveai capital. Te duceai la unul din sat care era negustor mare. El te întreba: Ce vrei să deschizi, băcănie, dugheană de pînzeturi? Păi, asta vreau. Bine, ia marfă, ia bani, spune ce-ți mai trebuie, dar du-te în târgul cutare. Luai ce era de luat și mergeai unde te-a trimis și deveniai „om din rețea”. Începeai așa și puteai să ajungi mare și tare.

De exemplu, băiatul lui Ștefan Cuimgiu din Bitolia, devenit, după ce s-a chivernisit, Coengiopol, a fost băiat de prăvălie la Parascheva Atanasi. Pe urmă a ajuns mare negustor de lipscănie, staroste al tuturor corporațiilor de negustori din București, fapt care explică de ce a făcut parte din delegația care în 1866 l-a primit pe Regele Carol. Coengiopol avea atelier de haine bărbătești pentru elite și confecționa și odoare bisericesti. El creează industria națională de mătase – duzi, viermi, țesături. Primește medalia de aur la Lyon pentru mătasea românească. Și le face pe toate în treizeci de ani pentru că la cincizeci și nouă de ani moare.

Succesele sînt de toate felurile. De exemplu, Mihalache Buia, cel amăgit la treisprezece ani de un cărvănar gopeșan ca să vină la București, ține între 1880-1926 cafeneaua Macedonia, apoi Panziana decorată rafinat și luminată cu lampioane japoneze. A pornit în afaceri conducînd hotelul Vlașca, unde a introdus program de varietate... Curajos.

Istoria care urmează este cea a lui Jean Nicu, fiul lui Panaioti, care era argintar în Grecia. Jean a început ca un sărăntoc, cărînd la Nevesca lemne de foc cu măgarul. Apoi s-a plictisit și a revenit la taică-su în Ianița, nu pot ști ce făcea acolo. Ca să-și găsească norocul, pleacă din nou la Cavala, unde în vremea aceea se pierdeau și se cîștigau mari averi. Sărăntoc cum era, a intrat slujbaş, colector de tutun, fără să știe că s-a născut în zodia tutunului. Acolo, la Cavala, dă peste

unul, Max Popovici, care recepționa tutunuri pentru România și care îl întreabă: nu vrei să lucrezi la R.M.S.? Ba da, zice Jean și vine la București prin 1892-1893. Dar și aici orizontul este prea aproape și acceptă un rol de specialist în tutunuri în Finlanda. De acolo trece la Stockholm în calitate de director pentru aprovizionarea cu tutunuri. Îți place? Stai așa, pentru că steaua lui mai are de urcat. În scurt timp ajunge director general al regiilor de tutun din Norvegia, Suedia și Danemarca. Profită apoi de închiderea frontierelor în Primul Război Mondial și cumpără toată partida de cafele și tutunuri care fusese destinată Germaniei, adică face o afacere mare cu ajutorul mafioșilor lui din Veneția. Avînd prin clauză de contract dreptul de a lucra pe cont propriu, se retrage din direcția generală și începe afacerile lui pe picior mare. Și cine crezi că îi ia locul?! Spiru Odi molovișteanul, adică un simpatriot.

Ce să facă Jean cu banii, cum să-i cheltuiască? Mai întâi își construiește la Stockholm o vilă albă, albă ca un tort, pe care o numește Nevesca. Apoi își cumpără o insulă drept în fața Stockholmului și, după ce și-a organizat viața gospodărește, și pe apă, și pe pământ, începe să facă danii pentru Atena.

AM AVUT O SUMEDENIE DE ARGINTARI GROZAVI. De pildă, frații Fila, care erau șapte, cît zilele săptămîinii: Dimitri, Adam, Nauni, Stavru, Iancu, Nicola și Gheorghe. Lucrau pentru orașele Bitolia, Skopje, Alexandria, Salonic și Vidin. Se zice că Gheorghe a făcut pentru sultan două sfeșnice, care n-au fost sfeșnice, au fost două minuni. În 1860, sultanul în persoană îi cere două piese în care să figureze doi curmali. Argintarul îi propune un proiect care să reprezinte

HAIDE, BRE!

53

doi platani și care au câte 6 metri înălțime fiecare, 31 de lumînări, splendide colivii de canari și bazine în care să înoate peștii. Deasupra fiecărui sfeșnic Fila a așezat un vultur. Frumos!

Erau maștri argintari și meșteri argintari ambulanți. Specialitatea lor era filigranul, o artă a migalei și a ritmului. Erau răspîndiți peste tot, foarte numeroși în Călaru și Seracu. Dar priceperea te conduce uneori pe căi greșite; la Niculița, de pildă, a funcționat un cuib de calpuzani. În grotle de la Cătăflicu, în anumite perioade, se falsificau bani.

PESTE TOT ÎN EPIR, MACEDONIA ȘI ALBANIA, podurile de peste râuri erau făcute de aromâni, precum și bisericile, geamiile, casele-palate, de fapt, toate construcțiile importante.

Kanitz, un etnograf german căruia îi datorăm enorm, povestește cum l-a întâlnit în 1872 pe Nicolae Ficioglu, constructorul unui pod grandios făcut la comanda lui Midhat Pașa. Consemnează că nimic din înfățișarea acestuia nu-l deosebea de un țaran oarecare și că lucrul la care se referea „arhitectul” cu maxim entuziasm era costul podului, 700 000 de piaștri, măsura banului nefiind ceva de neglijat în Balcani.

Tot de la Hâciu aflu că somptuozitatea caselor era impresionantă. Cea a lui Niciota, de pildă, număra 64 de camere, fusese construită în 1840, fațada era decorată cu balcoane și colonete delicate, iar în curtea interioară avea fîntîni, după moda din Triest.

Pictori iconari, pietrari, cioplitori... vara păstori, iarna meșteri. În cărțile de artă balcanică îi regăsim pe aromânii noștri desemnați ca albanezi, bulgari, sîrbi, greci. Încep să cred că nu-i nimic de făcut.

Am avut călugări, episcopi, preoți cu har, dar și escroci. Unul, de pildă, elibera, contra cost, certificate cum că fata creștină cutare a trecut de bunăvoie la religia mahomedană. Actul era necesar pentru a putea fi vîndută pentru haremurile turcești.

La Nevesca și Pisuderi existau cică aromâni care se deghizau în popi. Se îmbrăcau în sutană și se puneau în slujba bulgarilor pe care îi botezau, cununau și înmormîntau bolborosind „slujbe” inventate, pe care bulgarii nu le înțelegeau pentru că nu știau grecește. Ca să se descurce în situații dificile, inventaseră un argou „profesional” prin care dascălii improvizați anunțau pe falșii preoți că se prefigurează o primejdie. *Deschideți ochii pe afară*, psalmodia dascălul pe nas, *să nu vie vreunul cu negre să ne facă samarul!* Cei „cu negru” erau reprezentanții autorităților turce, iar „a face samarul cuiva” însemna să-l bați pe spinare pînă să-l snopești.

Nu pot să trec nici peste povestea popilor făcuți la Guva al Pardale de lîngă Gramaticova. Guva era o grotă unde lala Gheorghe Celea ascundea pe feciorii care voiau să scape de armată. Îi ținea acolo pînă cînd reușea să cumpere pentru ei diplome de preoți. Fărșeroții din Gramaticova, atunci cînd vedeau un preot care nu respecta tipicul, spuneau imediat: *ăsta a-nvățat la Guva al Pardale.*

Într-un sat de lîngă Gortcha, la o dată pe care nimeni n-o știe, oricum în jurul anilor 1900, sătenii au gonit preotul grec și au cerut Patriarhului să le trimită unul cum trebuie, care să țină slujbele în românește. Pentru că răspunsul Patriarhului întîrzia - e drum lung pînă la Constantinopol - ce să facă oamenii? Au trimis o scrisoare Papei de la Roma dezvăluindu-i originea lor latină și cerîndu-i un preot potrivit pentru limba lor. Mai prompt și mai eficient, Papa le-a trimis un preot, așa că, în timp de o lună, a înființat o parohie aromână de rit catolic. Nu știu din ce motiv, treaba s-a terminat prost. Oricum, faptul e consemnat într-un ziar.

Cu adevărat interesante mi se par cazurile de musulmanizare, mult mai numeroase decât ai crede, pe care cărturarii aromâni le-au ocolit discret, singurul recunoscut fiind cel al comunei Nânta, trecută în biserica lui Alah cu toți membrii ei. Atenție însă, cazul este acceptat și pentru că cea mai mare parte a comunității se compunea din megleni.

Musulmanizarea se producea în circumstanțe foarte diverse. În anul 1790, 36 de sate din Berat și Permeti, suferind nespus datorită turcilor, au ținut Postul Paștelui cu strictețe, s-au rugat și... Dumnezeu nu i-a ajutat în felul în care se așteptau ei. Atunci au chemat un hoge și au trecut la religia turcilor, punând totodată mâna pe arme și apucându-se, ca albanezii, să trăiască din jaf.

Tot în secolul XVIII, o familie care nu putea să ridice capul de ghinioane s-a rugat lui Dumnezeu, s-a rugat sfinților și, într-un târziu, oamenii și-au zis: haide să vedem cum e cu Alah și, printr-o întâmplare, le-a mers bine. Așa a trecut tot satul la o religie care se practică fără lumînări și unde mântuirea sufletului se face cu mai puțină cheltuială. Odată, un sat s-a musulmanizat pur și simplu pentru că preotul ortodox obișnuia să întîrzie la slujbă, lăsînd să aștepte degeaba mai marii comunității. Multe sate au aderat la religia lui Mahomed forțate de satrapul din Ianina, Ali Pașa, care le trimitea un imam și, cum, necum, satul se convertea în frunte cu preotul, noroc că multe dintre aceste convertiri au durat puțin.

Nu mi-a fost ușor să găsesc aceste exemple. Burileanu a avut curajul să privească realitatea de care alții s-au jenat. Povestește cum, cu ochii lui, a văzut aromâni care vorbeau aromâna, dar erau musulmani. La Spele, aromânii musulmanizați practicau în ascuns ritul creștin și își păstrau numele creștine în familie. Mit Tase din Grădiștea îi spune lui Burileanu că au în comună șase familii din Frașari care sînt pașele. Rudele aromâne ale rudelor din Frașari erau Buș Tase, Tamilici, Sin Dini, Steriu Colea, Petre Lici. Acolo, a adăugat, musulmanii Ismail Pașa, Adem Pașa și Alim

Pașa erau veri primari cu străbunicii lui și unul dintre fiii acestora, Malik bey, este bogat și are cîntecul lui în Frașari și din cîntec se vede cinstirea de care se bucură.

O poveste stranie este cea a lui Hasan, românul musulmanizat, care vine să-i propună lui Burileanu o afacere. Cînd vine la hotel să tranșeze vînzarea monedelor antice, începe în italienește. *Turco buono, turco fino, beve acqua, non beve vino.* După care o întoarce, *turco bono, turco fino, non beve acqua, beve vino.* Păi, cum bei tu vin, turcule? îl întreabă Burileanu. Așa a ajuns Hasan Löci să-i povestească de ai săi, care erau români și au venit în urmă cu 500 de ani din România. Au venit înainte de a fi zidită cetatea Tiranei și familia lui a făcut parte din dieta lui Skanderbeg, iar el, cînd era bogat, a călătorit în Italia, Franța, Austria, Germania și România. Löci îl asigură că în Spata sînt mulți aromâni musulmani. Întrebînd pe alții despre Hasan, lui Burileanu i-a fost confirmat faptul că fusese bogat cîndva, că ruina lui a îmbogățit 100 de familii din Elbasan și tot atîtea din Tirana.

Există alte exemple din care rezultă că musulmanizarea nu se făcea atît de ușor. Turcii, cînd își începeau propaganda, începeau cu lecția de spălat ritual. Lîngă Vodița era o comună unde creștinii aromâni nu se lăsau duși de nas și, cînd Hogeia încerca să-i învețe să se spele, aceștia se aruncau despuiați în apă și îi strigau: *noi așa ne spălăm, vino și tu să vezi ce bine e!*

Într-o zi, Burileanu se întîlnește cu un albanez care vorbea aromâna. *Ce ești tu?* îl întreabă. Răspunsul vine: *român. Păi, cum român, dacă părinții tăi sînt albanezi?* Citez din carte: „*Noi am fost albanezi, domnule, dar de puțin timp ne-am făcut și noi români.*” Cică mulți dintre albanezii musulmanizați din jurul comunei Frașari mai știau că au fost cîndva aromâni. Ei se închinau, făceau cruce peste pîine înainte s-o taie, se închinau lui Hristos pe care îl numeau Azăret Issa. Pe Sfîntul Nicolae îl numeau Aider Baba. Nu țineau nici Ramadanul și nici Bairamul. Dumnezeu să-i înțeleagă.

Poate să mă întrebe cineva dacă asta este tot ce am avut de spus despre credința în Dumnezeu a aromânilor. Într-un fel, da. Toate cărțile care se referă la această temă ne comunică imaginea admirabilă a unor credincioși perfecți. Ce m-a nedumerit este faptul că aromânii nomazi n-aveau un preot al lor, nu erau legați de o biserică, nici de un cimitir. Fără să am argumente, îmi vine să cred că aceștia au îngroșat cândva rîndurile bogomililor. Vorbind în acest fel la cenaclul George Murnu prin anii '80, am reușit să stîrnesc multă iritare. Un bărbat din adunare mi-a scris vreo treizeci de pagini despre viața religioasă a aromânilor din satul Doliani, adică tocmai satul în care s-a născut tata. Din respect nu i-am răspuns, dar îmi venea să strig: satul Doliani a fost fondat în 1899, problema este ce se întîmpla cu un secol, două, trei mai înainte?!

Închei cu o istorioară ambiguă, ca toată situația. Este vorba de Vasilichia, nevasta preferată a lui Ali Pașa din Ianina. Era aromâncă și turcul a iubit-o ca un turbat. După unii, l-a iubit și ea, după alții, nu, l-ar fi urît de moarte, căci în ziua cînd au venit satrapii s-o ia din casa părintească s-ar fi jurat pe cruce să se răzbune. Remarcabil mi se pare gestul amozului care a aruncat 40 de ocale de zahăr în locul din care doamna lui bea apa ca să-i îndulcească inima și i-a îngăduit să aibă în palat un altar în fața căruia să se roage Dumnezeului creștin. După moartea lui, anumite surse pretind că Vasilichia s-a retras în liniștea unei mănăstiri, iar altele ne-o prezintă eșuînd într-un bordel, bețivă și dependentă de opium. Alegeți cum vreți.

CU BERBECUL CEL MARE ȘI NEGRU POVESTEA A FOST AȘA. Într-o vară niște fărșeroți din Muzachia își pășteau niște oi pe malul unui lac. Oile pășteau și din lac a ieșit un

berbec mare și negru. Era înalt cât un cal, avea coarnea cât roata carului și, sub coadă, podoaba bărbăției lui avea dimensiuni colosale. A intrat în turmă, a mîrlit toate oile și, cu un behăit tunător, s-a aruncat în apă. Ciobanii nu au luat în seamă evenimentul, au făcut glume. Chiar strigau, brava lui, halal, chestii din astea. Dar iarna, cînd au revenit în Muzachia, oile toate au fătat cîte doi, trei mieluși. Erau negri și aveau privirile rele. Un fel de mirare stăpînea pe bieteles mame, trase, împinse de niște berbecuși cu coada groasă. Ciobanii tot nu s-au priceput să citească semnul, așa că în toată liniștea au revenit în vara care a urmat pe malul aceluiași lac. Și, pe cînd oile pășteau, haida, hai, din nou a ieșit berbecul cel mare și negru. Acum purta la gît un clopot mare de argint. Miei, care se aflau pe lîngă mame, i s-au strecurat printre picioare, au făcut de două ori be, be și l-au urmat în apă. Nu poate fi imaginată durerea oilor, și nici spaima ciobanilor. Pe lîngă lacul acela nu au mai trecut niciodată.

REDAU CONȚINUTUL DISCUȚIEI PE CARE BURILEANU A PURTAT-O CU TODE MITRU, cu care tocmai se împrietenise. Tode îl întreabă dacă este însurat. Nu încă, dar mă însor. Să-mi spui cînd te însori, să-mi trimiți vorbă, vreau neapărat să vin la nunta ta. Păi, cum să vii tu în Italia? îl întreabă Burileanu. *Pe iapă. Pe iapă poți pîna la Valona și mai departe începe marea.* Stă Mitu o clipă descumpănit și insistă apoi: *pe iapă, las' că vin pe iapă.*

Aromânii au umblat mult și cine umblă mult știe rosturile drumurilor:

- să pleci la drum luni și joi;
- să porți în buzunare sare și tămîie;

- să nu te culci lângă fîntîni și sub nuci;
- cînd calul dă semne că vrea să nu plece, să-l ascuți;
- cînd vrei să nu se întoarcă un om, îi pui sare în ghete;
- dacă vrei să se întoarcă, îl faci să treacă peste un vas cu apă peste care e așezat un colac în care ai înfipt un ban;
- preotul trebuie „să citească” hainele călătorului;
- în ziua cînd pleacă cineva din casă nimeni nu lucrează și, mai ales, nu mătură;
- cine deapănă lînă după miezul nopții încurcă drumurile călătorilor;
- cine toarce după miezul nopții toarce drumurile celor plecați de acasă.

ARD DE MULTE SECOLE BIBLIOTECILE ÎN BALCANI. Ca să scape de foc, un manuscris trebuie să aibă noroc. Și, dacă nu îl arde focul, îl udă apa, dar, dacă nu îl udă apa, îl îngroapă cutremurul și, dacă nici cutremurul nu-l îngroapă, îl descoperă alte mîini decît cele care trebuie și, fie că îl distrug, fie că îl așază cu indiferență la loc. Or norocul de a fi descoperit încă o dată mă trimite la o imagine pe care o propune doctrina Zen pentru a ilustra șansele unui suflet la reîncarnare. Există, se zice, în fundul oceanului o broască țestoasă care se ridică la suprafață o dată la 600 de ani și care - pentru ca sufletul să se reîncarneze - trebuie să nimerească în dreptul unui inel care plutește oriunde pe ocean și să-și treacă prin el capul.

Sînt scrieri care se ascund, te miri cît de bine se ascund. Uite cum scrie Burileanu prin 1905 cu privire la mănăstirea Ardenița, pe lângă care trece: „Această mănăstire românească e pe mîinile

greilor ca toate mănăstirile din aceste locuri, ea conține, după câte am aflat, acte vechi, desigur importante, căci unele sînt relative la vechile comune românești ce se găseau odată în aceste locuri". Cîți români au cercetat arhivele din Ardenița, ce-o fi acolo? Habar n-avem.

La Moscopole, povestește tot Burileanu, după catastrofă, cei care au rămas parcă s-au timpit. Negustorii întrebunțau cărțile vechi ca să protejeze foile lor contabile jechoase, iar Evanghelia cea mare din biserica Sfîntul Nicolae, scăpată din urgie nu se știa cum, era lăsată de dascăli pe mîna copiilor care o legau cu ață și o trăgeau după ei sau o așezau proptea la ușă. Pînă s-au supărat, din fericire, doi preoți grecomani și au luat-o și au încuiat-o într-o ladă de fier. S-o fi găsit lada?

În secolul XVIII, aromânii scriu în patru alfabete, iar istoria acestor scrieri este de multe ori uluitoare. De pildă, ca și cînd nu ar fi destul de surprinzător faptul că în 1811 un aromân din Larisa tipărește o gramatică italienească, dintr-o prefață anonimă datată și localizată cu 9 octombrie 1778, Leipzig, aflăm că este o reeditare și că gramatica a fost scrisă de Toma Dimitrie din Seatiștea în vremea cînd Theodor Cavaliotti scria prima carte de citire pentru aromâni. Oricum, remarcabil mi se pare faptul că primele scrieri ale aromânilor înregistrează glosare și gramatici, adică instrumentele cu care să învețe limbi, ca și cînd n-ar fi știut destule, poliglosia lor fiind un fapt bine cunoscut.

Pouqueville pretinde că aromânii care au călătorit vorbeau o mulțime de limbi și că găseai la ei în case biblioteci bogate, în măsură să depaneze pe călătorul rafinat obligat să se limiteze la cîteva cărți strecurate în bagaj. Francezul precizează că întîlneai ediții serioase de clasici greci, literatură franceză, iar din felul cum o spune rezultă că acest gen de biblioteci nu constituia o raritate.

Deși iubirea aromânilor de cărți mă umple de mîndrie, nu reușesc deloc să mi-i reprezint pe cei care aveau astfel de biblioteci. Nu erau nici profesori, nici scriitori, așa că nu înțeleg cînd citeau, cum și unde încăpea cititul în viața lor activă. Și, dacă citeau, să zicem, clasici greci, cu cine

comentau, iar după ce jonglau cu subtilitățile din greaca literară, cum se mai întorceau la aromână? Nu o simțeau ca pe o haină strîmtă din copilărie în care ideile mari se exprimă greu? Dar poate că greșesc și nu era o haină, ci o cetate sau, dacă nu vrei cetate, un munte, un cuțit, o armă simplă și periculoasă cu o viață proprie, așa cum sînt toate pumnalele lui Borges. Aromâna era cuțitul pe care îl ții ascuns sub haină, la piept.

În neamul nostru, primul care a pus deoparte cuțitul a fost tata. Ca pedeapsă, vorbea prost nu numai aromâna, dar și toate limbile pe care le știa. Eu buchisesc aromâna cărților ca vai de lume și Ana, nepoata mea, mai mult ca sigur n-o s-o învețe niciodată. Mă întreb cum vom vorbi cu strămoșii la Judecata de Apoi?

CE ÎNSEAMNĂ O IRADIA? Un fel de ordonanță turcească. Pentru ce Sultanul a trebuit să dea în 1904 o Iradia care să permită aromânilor să țină slujbe în aromână și să învețe aromâna în școală? Pentru că mișcarea panelenistă considera prezența aromânei în biserică un păcat și în școală o crimă. Patru decenii a curs mult sînge nevinovat.

Învățămîntul românesc în Balcani a început în a doua jumătate a secolului XIX cu o poveste romantică al cărei personaj principal este Averchie. Ioan Iaciu Buda, tatăl lui, și Tasa, mama sa, care era nepoata lui Hagi Ioti, frate cu Djuvara și cuscră cu Badralexi, nu aveau copii. Ca urmare, s-au apucat să facă ce obișnuiau oamenii: se întreceau în a fi miloși și darnici cu săracii, se rugau, mergeau la mănăstiri, ridicau paraclise. Pînă la urmă au adoptat o fată și Dumnezeu le-a răsplătit eforturile cu trei copii: Marița, Șanea și Atanase. Părinții au murit însă repede și i-au lăsat pe copii unul în grija altuia. Timpul trecea. Iarna coborau cu oile în Casandra, vara urcau în munte la

Călivele lui Badralexi, lângă Salonic. Când Atanase a împlinit 16 ani, ce i-a trecut prin cap? Într-o zi i-a cerut soră-sii niște bani să cumpere oi. Ea i-a dat și el s-a dus la Muntele Athos să se călugărească. Când a aflat, Marița s-a îmbrăcat în negru și l-a bocit ca pe un mort. Soțul ei și celnicul Badralexi, în calitate de parasocru, au trimis o scrisoare către egumenul mănăstirii, în care îl amenințau că vin să-i dea foc. Bietul egumen l-a trimis acasă, n-avea nevoie de belele. Atanase vine și trage direct la Badralexi, nu la sora lui, și îi spune ce planuri are. Îi vorbește de crezul lui, de menirea lui și îl convinge. Când au terminat de vorbit, celnicul a trimis doi copii la sora Marița să o anunțe că Atanase a venit. Și ea, intrînd în cameră, a vorbit printre lacrimi: *nu ți-a fost milă de numele părintesc de te-ai călugărit ori n-ai mai fost în stare să trăiești între oameni?* Nu se știe ce a răspuns fratele rătăcit. Cum, necum, una, alta, treacă, meargă, nu știu ce, îl întîlnim peste cîțiva ani sub numele de călugăr Averchie la București.

Era într-o zi cînd trupele recent constituite defilau în fața Domnitorului Cuza. Un tînăr care se încurca în sutană le privea cu ochi dilatați. Pentru prima dată în viața lui vedea o oștire peste care nu flutura steagul verde turcesc cu semilună. Copleșit de fericire, Averchie a strigat: și eu sînt român! Venise la București trimis de Sfîntul Munte în legătură cu niște drepturi asupra mănăstirii Radu Vodă. Avea timp berechet. Se alătură unor bărbați care începuseră lupta de redeșteptare națională. Îl aduce pe nepotul lui, Ioan Șomu Tomescu, fiul Mariței, la Seminarul Central. Oamenii cu care are relații Averchie se numesc Magheru, Rosetti, Cristian Tell, Bolliac, Bolintineanu... Acaparat de noile preocupări, își strică relațiile cu Ivirul, mănăstirea unde își avea metania la Sfîntul Munte. În schimb, primește din fondul facerilor de bine 4 000 lei, cu care aduce zece juni pindeni între doisprezece și paisprezece ani, deștepți și cu știință de carte. Mai obține, el știe cum, 20 000 de lei să plătească profesori, internat, haine și mîncare pentru o perioadă în care copiii

trebuiau aduși la nivelul școlilor publice românești. Cei zece juni vor fi viitorii apostoli. Cu aceasta rolul lui Averchie s-a cam terminat.

Dar școala în limba română debutează cu adevărat prin Dimitrie Cozacovici. Altă poveste. Născut la Aminciuc. Este absolventul unui liceu comercial din Budapesta. În 1821 îl regăsim ca aghiotant al lui Alexandru Ghica. După patru decenii, în 1860, organizează împreună cu alți patrioți primul Comitet Macedoromân la București. Membru fondator al Academiei Române, își lasă moștenire toată averea unei școli românești care ar fi urmat să se deschidă după moartea lui în Tesalia sau Epir. Teama că o longevitate nedorită i-ar putea amîna ctitoria îl împinge la o soluție abruptă. Se sinucide! Executorii testamentului sînt: V. Alecsandri, Cristian Tell, I. Brătianu și V.A. Urechea. Tot el este autorul manifestului bilingv al Comitetului Macedoromân.

Pe vremea aceea, oamenii erau altfel, luau foc ușor. Este cazul lui Dimitrie Atanasescu, care, croitor din Tîrnovo fiind, dă într-o cafenea din Constantinopol de manifestul Comitetului Macedoromân. Înnebunește. Aruncă foarfeca și se apucă de școală. Urmează Liceul „Matei Basarab” din București și, în 1864, domnitorul Cuza în persoană îl ajută să deschidă o școală în comuna natală. Patru luni treaba merge strună, după care omul este arestat ca un răufăcător. Intervine Alexandru Ghica, Atanasescu deschide altă școală în Bitolia și apoi revine la Tîrnovo. Publică o mulțime de cărți, între care *Tetrascriptiunea* și *Abecedar pentru feciori*. Tiraje mari, cărți difuzate gratuit. Pentru merite speciale primește Premiul Bene Merenti clasa a II-a și un ceas de aur cu capac frumos cizelat. Aproape imediat este înlăturat din toate funcțiile de către adepții învățămîntului centralizat, el fiind reprezentantul variantei vechi de școală, patronată de eforiile comunale.

ALTĂ POVESTE. După toate socotelile mele, Sima trebuie să se fi născut prin anii 1780. Ea l-a avut copil pe Goul al Ghianci Cosmu, care s-a căsătorit cu Mața, fata lui Dori Craja, care, chirigiu fiind, făcea drumul de la Gopes la București în două luni. Când erau bogați, Sima usca banii pe tăvi și îi răsfirea cu bățul ca să nu prindă mucegai. În timpul lui Ali Pașa au sărăcit însă. Croitor de meserie și din fire păgubos, Ghianci Cosmu, cel căsătorit cu Mața, încearcă să refacă bugetul familiei călătorind pînă la Iași și Constantinopol. Niciun folos! Dar drumurile părinților aduc uneori avantaje fiilor care, mai devreme sau mai târziu, le refac.

În anul 1843 Mața al Dori Craja chirigiul îl naște pe Dimitri Gou Ghianci, care își va spune mai târziu, pornind de la Cosmu, Cosmescu. El are mai mulți frați și surori. Biografia i-o scrie fiul unuia dintre ei, mai precis băiatul lui Ghianachi, fratele pe care la 1861 îl găsim la Galați, unde ține trei cuptoare de pîine și cafeneaua *Cazino*. Ca să-l ajute în afaceri și ca să-și găsească și el un rost, vin mai întîi un frate, apoi tatăl, croitorul și, în fine, Dimitri, care între timp lucrase la un cuptor în Bitolia. Afacerile merg mulțumitor. Numai că Dimitri are un apetit scăzut pentru plăcinte și croitorie, lui i-a intrat în cap să învețe carte. Atît și nimic altceva. *Frate pe frate nu hrănește*, comentează nepotul biograf, *dar ca vai de acel ce nu are*. Ajutat, fără prea mult entuziasm, dar ajutat, Dimitri învață atîta carte cît să devină învățător.

În anul 1865 deschide în Gopeș o școală într-una dintre odăile casei sale. Acolo el introduce metodele școlii lancasteriene, pupitrul, tabla neagră și, mai cu seamă, lansează moda școlii mixte. Biograful menționează și preiau cu titlu de curiozitate numele lui Sica, prima fată din Gopeș care a putut să citească din *Apostol*. *Apostol* și visător îndrăcit, Dimitrie transportă cărți în spate, le trece cu dificultate prin vămile turcești, traduce în aromână colindele tipărite ale lui Anton Pann, traduce

Irozii, conduce prima buluche (bandă) care merge de Crăciun în Bitolia cu Steaua. Urmează câțiva ani când nu mai știm cu precizie ce face, oricum, organizează, începe, conduce, riscă. Subit, traiectoria vieții lui se frînge în unghi drept. Crepuscul de apostol pîrlit, ultima parte a vieții sale și-o petrece la Ploiești ca proprietar al hotelului Macedonia. În loc de numere, camerele aveau scrise pe uși numele unor comune care fuseseră cîndva proprietarului dragi: Gopeș, Moloviște, Magarova, Crușova. *Dă-i Gopeșul!* striga proprietarul băiatului de la „recepție“. Iar dacă oaspetele aromân n-avea bani, legea hotelului Macedonia era să-l lase să stea gratis. De fapt, fostul apostol se ocupa de afaceri cu mîna stîngă, preluînd cu dreapta conducerea Societății Macedoromâne din Ploiești.

VREI SĂ ȘTII DACĂ EXISTĂ O LITERATURĂ ÎN AROMÂNĂ? Există! Dacă are un viitor? Nu știi! Este foarte greu, dacă nu imposibil, să faci literatură într-un idiom lipsit de sprijinul unor instituții culturale și al unor structuri de stat. Pînă la un moment dat, aromânii au scris în patru alfabete și au vorbit toate limbile care le-au ieșit în cale. În timpul din urmă, capacitatea de-a se dizolva între alte etnii le-a scăzut. Cameleonii Balcanilor își schimbă pielea. Treaba a început de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, când au început să pretindă a le fi recunoscută condiția de aromâni. Pe la 1900, un hangiu aromân din Bitolia avea trei feluri de tacîmuri, pe unele scria „poftă bună“ pe grecește, pe altele în turcește și pe ultimele în aromână. Cosmopolit și versatil, așternea masa ținînd cont de etnia clientului, recunoscînd aromânului dreptul de a fi aromân.

CUNOȘTI PETICUL ACELA DE HÎRTIE, cel mai des rupt dintr-un caiet, care răsare pe sub preș, se strecoară pe sub ușă sau în cutia de scrisori și prin intermediul căruia cineva necunoscut se adresează deopotrivă Sfântului Anton și ție, lui printr-o rugăciune și ție printr-un blestem? Zice că să-ți ardă casa și să-ți crape masa în cazul în care rupi vraja și nu adaugi o verigă acestui lanț bolnăvicios. Dacă nu m-ar oripila procedeul de trei ori - în primul rînd pentru că îmi pătrunde în casă, insinuant și parazitar ca un gîndac, în al doilea rînd pentru stilul său imperativ și, în fine, pentru că nu știu de ce îl asociez cu magia neagră -, atunci m-aș lăsa dusă în voia încîntării pe care mi-o provoacă un text copiat cu obstinație la infinit. Și, pentru că îmi place să cred că nu există niciun sistem de autoreglare, îmi imaginez cum, într-un timp oarecare, blestemul ar fi adresat Sfântului Anton și rugăciunea mie, apoi textul ar degenera în sonet, romanță, problemă de geometrie, semn de cabală... orice.

Comparația poate să ți se pară forțată, cele ce urmează nu au nicio legătură cu Sfântul Anton. Este vorba, pur și simplu, de cîteva poezii pe care le-am citit într-un ziar aromân. Versurile sînt asociate unui nume perfect obscur, Mehmed Said, despre care redactorul ziarului spune că ar fi un coleg turc cunoscut la Universitatea din Liegru. Și, scrie în continuare, aflîndu-se turcul în Macedonia, a avut ocazia să asculte cîntece aromânești care, plăcîndu-i foarte mult, le-a cules într-un elan romantic, mai curînd a pus pe cineva să le noteze și să i le traducă în turcă, din care le-a tradus el însuși în franceză. În varianta franceză versurile au ajuns la redactorul de care vorbeam și acesta le-a transpus în română și le-a publicat. Așadar, aromână, turcă, franceză, română... Mi-am luat libertatea să intervin pe ici, pe colo, socotind că la o atare aventură nimic nu mai contează.

HAIDE, BRE!

67

Fiul pașei din Salona joacă-și joacă calul negru
lingă riu, atunci cînd Despa vine cu ghiumul la apă.

Dar din munte ca un vultur privește Anton,
finanțatul ei!

Fiul pașei din Salona, sărută și aruncă
mănunchiul de flori,
Apa-l duce pîn'la Despa. Despa-l pune-n
brîul roșu.

Dar Anton încearcă amnarul carabinei,
aman, aman.

Despa își descîntă floarea,
*„Să știi că te-a cules Anton,
mănunchi de flori, vorbă înmiresmată,
te-aș pune noaptea în pahar la căpățîiul meu;
Să știi că te-a legat Anton,
mănunchi de flori, mîngîiere de rouă,
te-aș purta la piept pînă cînd te-ai ofili;
Să știi că te-a aruncat Anton, în cărarea
de apă care vine pînă la mine
te-aș pune la icoană și i-aș cere mamei să
mi te prindă în păr cînd voi muri.”*

Anton ochește, dar nu în fiul pașei, nici în calul

lui cel negru,
Ochește chiar în briul Despei, unde spînzură
florile fără noroc.

Ay, ay, ay, ar spune aici Garcia Lorca.
Și mai ochește o dată, dar nici în capul,
nici în inima fiului de Pașă,
Ci drept în mîna lui dreaptă, blestemata
lui mîină,
să nu mai culeagă blestemate
mănunchiuri de flori.

ESTE UIMITOR CÎTE ETNII ȘI-AU GĂSIT ROST ȘI ADĂPOST ÎN PENINSULA BALCANICĂ! Iar dacă au supraviețuit într-un spațiu atît de mic este pentru că au practicat arta coabitării. Unul negustor și navigator, altul agricultor, altul mercenar, fiecare popor și-a definit o vocație. Aromânul numai face figura omului total, în afară de navigație este prezent în toate, păstorește, cară marfă, prelucrează aurul, argintul, arama, piatra și fierul, vindecă de boli, luptă, zidește, țese, coase, face cărbuni și plăcinte, tipărește cărți, animează centrele comerciale din Balcani, împînzește cu oi munții și șesurile. Dominat de tendința de a cuprinde cît mai mult, aromânul interpretează rolurile mai multor personaje. Transparența și elementaritatea ființei sale interioare, dublate de o grozavă energie, îl fac să suporte povara acestor deghizări.

Cine are gust pentru priorități de tipul „Ce a fost mai întâi, oul sau găina?” poate să postuleze că la aromâni la început a fost oaia. Călcînd în urma turmelor, oamenii au învățat să trăiască, iarna la șes, vara la munte și, între timp, pe drum.

Similar vieții de turmă, puterea este concentrată într-un singur om, fiecare ins trebuie să știe să facă tot ce este de făcut. Știința grupului nu se divide, ci se repetă, întregă, în persoana fiecărui membru al său. Iar ceea ce știe să facă pentru sine și pentru ai săi poate oricînd să facă și pentru alții, atunci cînd merge să se așeze în oraș.

Dar este oare corect să ne imaginăm că într-un trecut îndepărtat aromânii erau o masă enormă de păstori care trăiau de-a valma cu oile și că într-un al doilea timp au coborît de pe cal, mai întâi cu un singur picior, pentru a deveni transhumanți, și apoi de tot, ca să trăiască în case? Sau este mai verosimilă ipoteza că aromânii au început prin a fi sedentari, mizera istorie fiind cea care i-a pus pe drumuri? Mi se par neconvingătoare ambele ipoteze. Eu cred că „de la început”, adică din primele secole ale celei de-a doua jumătăți a primului mileniu, au fost și nomazi, și transhumanți, și sedentari, „locuiau” în munți și cîmpii, dar și în sate și orașe, cu alte cuvinte, îi găseai peste tot.

Sînt, probabil, ultimul om potrivit să vorbesc despre satele și orașele locuite de aromâni, nu voi face decît să prezint informații din cartea lui Athanasie Hâciu, adăugînd cîte ceva din ce am citit în alte cărți. Hâciu prezintă așezările pe „fronturi”, zice frontul Aspropotam Pind, Epirul de Jos, Epir-Tesalia, Albania-Adriatica... Fericită alegere cuvîntul *front*, căci război a fost!

Cînd a venit momentul să decid în ce fel voi ordona informațiile, am căutat o formulă care să semene cu frunzele care cad toamna pe trotuar. N-am găsit, așa că am optat pentru ordinea cea mai lipsită de grație pe care o cunosc: cea alfabetică. Prin urmare, începem nu cu Moscopole, ci cu A.

Noi îl numim Aminciu, dar grecii îi zic Mețovo. De întemeiat, zice Hâciu că l-am întemeiat noi și că acolo puteai să înfilnești un fenomen social destul de curios. Cele trei clase: notabilii (cogeabași), negustorii și meseriașii și, în fine, plebea numită *populu* puteau fi recunoscuți pe stradă după un șnur roșu care le înconjură haina. La notabili șiretul borda gulerul hainei și cobora pînă la poale, negustorilor și meșteșugarilor le mergea șiretul pînă în talie, iar *populu* avea haina garnisită cu roșu numai la guler. În piața centrală *populu* nu avea ce căuta. Lor li se rezervase o cîmpie. Căsătoriile între cei de „sus” și cei de „jos” erau de neconceput și mi se pare faptul cît se poate de firesc, avînd în vedere că pruncul născut dintr-o astfel de mezalianță n-ar fi știut pînă unde poate să-și coase șiretul.

Mețovo este locul de baștină al lui Averoff, everghetul care și-a împărțit prin testament averea în folosul celor care respiră aerul orașelor: Mețovo, Vutunosu, Cuțufleni și Ameru. Generozitatea lui îmi amintește de întemeietorul dinastiei osmanliilor, primul Osman care, de bun ce era, mergea pe străzile Brusei și striga: cui îi este foame, cui îi este sete, cine are vreo nevoie să vină la casa mea? La fel a făcut și Averoff, numai că amincienii, rîioși, cînd a venit în oraș Evdochia, nepoata lui, mare everghetă și ea, nu i-au permis să intre în oraș decît îmbrăcată în port popular. Ea, săraca, venise în haine europene. Oricum, cînd, într-un album de costum țărănesc grecesc vei înfilni frumoasele haine mețovite, amintește-ți că sînt aromâne, așa cum aromân este și costumul evzovenilor care pășesc pintenog în fața Parlamentului la Atena.

Nu pot să trec mai departe fără să pomenesc frumoasa poveste a celnicului Floca. Demult, un vizir învrăjbit cu Sultanul și-a găsit adăpost sub haina albă a celnicului Floca. Celnicul, suflet filotim, i-a dat să mănânce, să bea, l-a dus iarna pe unde s-au dus și ei, iar de Sfântul Gheorghe a urcat cu el la munte, adică la Aminciu. Turcul, ce să facă, stătea și iar stătea și, din când în când, îi spunea lui Floca, așa și pe dincolo, cum o să-l răsplătească dacă va scăpa. Floca era om serios și nu îl lua în seamă. Uite însă că a venit roata la știrbină, cum zicea Premintele Solomon, adică balanța s-a înclinat în partea Vizirului și acesta, dornic să se revanșeze, i-a scris lui Floca un firman pe puncte prin care Sublima Poartă le îngăduia aromânilor din Aminciu să-și pască liniștiți oile în Tesalia și Epir, scutea comuna de prezența demnitarilor turci și, mai mult chiar, cerea turcilor aflați în trecere prin Aminciu să schimbe potcoavele cailor lor la ieșirea din oraș, să nu le ia amincienilor nici praful de pe drum. Taxa pe care urmau s-o plătească era una simbolică și, lucrul cel mai însemnat, Aminciu putea să ofere azil fugarilor, la fel ca o mănăstire sau o cetate. Așa au trăit, bine merți, amincienii, pînă când Ali Pașa din Ianina, satrapul, tiranul, dușmanul, le-a pus unghia în gît și le-a negat toate drepturile cîștigate pe vremea lui Floca, ceea ce i-a făcut pe oameni să-și părăsească gospodăriile și să-și ia lumea în cap.

Se mai spune că, atunci cînd a primit firmanul lui Floca, după ce l-a citit, cadiul din orașul vecin a adunat zapcii și le-a spus: aveți grijă să nu-i deranjați pe aminceni. Dar s-a găsit unul dintre zapcii să întrebe cum ar face să-i recunoască. Păi, a zis cadiul, să vă ascundeți pe la răspîntii și să trageți cu urechea. Cînd îi auziți pe unii vorbind vrute și nevrute, puneți mîna pe ei, sînt sigur sarmănioși din Samarina, dacă vorbesc de furturi de vite, iarăși să-i legați: sînt pîrvuliații din Perivole, hoții cei mai hoți, și dacă vorbesc despre femei frumoase, dați-le cale liberă, sînt amincenii lui Floca, Sultanul e cu ei!

ARBĂNAȘI

Jirecek pretinde că Arbănași s-ar fi întemeiat odată cu Moscopole de oameni din același neam, veniți din Epir. Erau bogați și vorbeau aromâna și greaca. Afaceri mari cu Ungaria, Polonia, Rusia și, desigur, cu Principatele Române, de vreme ce au fost primii aromâni care au venit în grupuri compacte la București. Oricum, Iorga consideră că ei ar fi „grecii” din companiile comerciale sibiene și brașovene. Așa o fi. Cine vrea să afle câte ceva despre aceste companii să citească pe Olga Cicancici. În ce mă privește, vrînd să știu și mai mult, am mers la Sibiu în cimitirul unde sînt îngropați o mulțime dintre ei. Trei ore a stat bietul Radu pe o piatră funerară, noroc că era soare, iar eu am copiat toate numele de pe cruci. Cînd am ajuns la București mi s-a furat imediat poșeta și toată documentația mea s-a dus...

Femeile din Arbănași erau frumoase. Kanitz zice că, atunci cînd pășeau în casa unui aromân bogat, puteai să te crezi într-unul din palatele Italiei de Nord. Nu avea motive să mintă. Iar cea mai frumoasă casă, după spusele lui Kanitz, aparținea unei familii pe nume Brîncoveanu. În treacăt fie spus, Vodă Constantin Brîncoveanu își lucra banii la Veneția cu un bancher aromân.

În 1797, orașul Arbănași a fost făcut chisăliță. Ca urmare, notează Hâciu că zice Caragiani *apud* Jirecek, locuitorii lui s-au risipit. Mulți vin în Principate. Mă întreb însă dacă nu intenționau să vină oricum. Am să repun această întrebare ori de câte ori mă voi referi la catastrofe de acest gen, arderea Moscopolei, arderea Gramostei și așa mai departe. Pentru că eu nu pot să cred că oamenii serioși, bogați și puternici se lasă aruncați din case cînd i se cășună unui turc nebun. Ar

mai fi de adăugat că pe lângă Buzău există o comună cu numele Arbănași. Pură coincidență, pot să spun, pînă va face cineva niște studii.

Habar n-am cîți locuitori a avut Arbănași în perioada sa de glorie. Este greu să socotești avînd în vedere că turcii nu numărau pe femei și pe copii. Bărbații plăteau haraciul anual. Lor li se măsura capul cu un fel de căpăstru. Tot ei plăteau taxa care îi scutea de serviciu militar. Recensăminte nu se făceau.

AVDELA

Avdela pretind unii că exista încă din timpul Imperiului Bizantin. Despre această comună în cartea lui Hâciu scrie:

„O mare dizlocare a celnicilor din Avdela a avut loc sub conducerea falnicului șef de trib Badralexi (Bardă Alexi), care, cu 600 de familii înarmate, s-au retras spre sud-est spre munții Veriei și ai Neagustei, întemeind acolo așezările Selia de Jos, alcătuite din vechea Selia, Marusia și Volada și repopulînd Xiroliavadul (Uzungiova) părăsit de greci. Exodul ar fi avut loc cîndva între 1775 și 1821.”

Oricum, pentru că a venit vorba de Călivele al Badralaxi, trebuie să adaug că între aromânii care au fost de la întemeiere, pe lângă avdeliați, mai erau locuitori din Perivole și Samarina, precum și un număr mai mic de bătuți. În lista cu numele contribuabililor comunei Avdela din Pind, pe lângă nume ca: Paciurea, Cutroci, Dimu Buru, Tocică, Bagua, Dauti, Damașioti, Exarhu, Iani Buru, Iani Barda, Gogu Hagi-Simu, Caracosta, Bucuvala, Ceapar, Papahagi, Manachia, Saguna, Tanașoca, Bușulengă, Cialera, Cavachi, figurează și cel care ar putea fi primul meu strămoș consemnat, pe numele său Mane Șafarica.

Iar tatăl lui Caragiani, profesorul din Iași, ce crezi că era? Cărvănar avdeliat ce lucra de prin 1850 pe ruta Avdela-București. El a fost cel care a cărat lui Averchie, în 1865, pe cei 10 copii aromâni aduși la școala din Sfinții Apostoli, unul dintre ei fiind Tului Taci, fiul chirigibașului Georgachi Taci, care lucra pe linia Durașo, Valon, Corița, Constantinopole și Larisa și care trata pentru afacerile lui direct cu guvernatorii vilătelor.

Cînd a trecut prin Avdela popa Cosma, cel cu propaganda grecească, mai precis cel care a grecizat patruzeci de sate din Zagor, a fost bătut și alungat pentru că avdeliații nu se temeau de blestemele unui bărbat cu poale lungi.

Ce a dat Avdela pentru renumele nostru? Să facem o mică socoteală – luptători: Nicolo Giuvara, Alexi Traguda, Panaiot Benachi, Capitan Dipla, omul lui Caciandoni; cărturari: cum spuneam, pe Caragiani, dinastia celor cinci Papahagi (Pericle, Nicolae, Tache, Valeriu și Marian), apoi pe Nuși Tului, care avea stofă de mare poet, pe T. Caciona și pe cei doi fondatori de școli aromâne, Nicolae Tacit și Apostol Mărgărit, care au înființat cel puțin tot atîtea școli ca și Spiru Haret, iar despre ei nu știe nimeni nimic.

BITOLIA

În Bitolia, moscopolenii începuseră cică să vină mai înainte de-a le fi fost distrus orașul. Am impresia că în Balcani un oraș se ridică atunci cînd altul se pregătește să cadă. Ca să înflorească Bitolia și Skopje, se pare că a fost nevoie să piardă teren Seresul și Perlepu, bașca moscopolenii de

care vorbeam, dintre care menționez familiile: Nicaruși, Goga, Bușa, Șulira, toți foarte bogați. Când Nicaruși și-a logodit băiatul, semnul de logodnă pe care l-a trimis fetei a fost o tavă plină cu galbeni austrieci. Casele lui aveau pavilioane de sere în care creșteau plante rare și cântau canari. Și nu era Nicaruși singurul om bogat. Când la o licitație condusă de Valiul Bitoliei, Ghiorghii Ciomu, furnizor al armatelor turcești, a cerut concesiunea tuturor trecătorilor și a fost întrebat cine garantează pentru el, Ciomu a zis că hamalii. Care hamalii? s-a supărat Valiul. Păi, cei care o să care aici sacii de bani.

Pe la 1890 și ceva, Faveyrial estima numărul aromânilor din Bitolia la 15 500. Născut în dioceza Lyonului în 1817, șeful călugărilor lazariți din Bitolia a purtat aromânilor un interes special. Nenițescu descrie întâlnirea lor dînd numeroase amănunte, dintre care rețin pe cele care m-au tulburat. Francezul era atît de legat de ai noștri încît spunea că, dacă ar fi crezut în metempsihoză, într-o viață anterioară, ar fi fost, probabil, aromân. I-a arătat lui Nenițescu un sertar plin cu manuscrise, explicîndu-i că, după moartea lui, aromânii vor găsi acolo „tot ce îi privește”. Credea că aromânii sînt înzestrați cu daruri pe care nu le au celelalte popoare balcanice și că poporul vlah va contribui la unirea bisericilor învrăjbite ale lui Hristos. Nenițescu a vrut să-l fotografieze, dar călugărul a refuzat. Moare în 1893 și, culmea, Nenițescu primește din partea unui aromân din Bitolia o fotografie a lui Faveyrial, mort pe catafalc, pe care o introduce la pagina 257 în carte. Bietul bătrîn, n-a putut să-și apere chipul după moarte. Despre Faveyrial mi-a vorbit un membru al familiei Hașoti, care îi datora franceza pe care o vorbea.

În orașul unde în noaptea de Înviere preotul striga „Hristos a-nviat” în șase limbi, biserica avea un rol economic important! Sfîntul Dumitru, care era o enorie bogată, funcționa ca o instituție de credit pentru negustorii din Bitolia, Vlahoclisura, Castoria și Magarova. N-o să mă crezi, dar

biserica Sfântul Dumitru îi credita și pe turci! Oamenii își încredințau economiile epitropiei cu un uzufruct de 9%, care era ceva. Iar biserica, avînd ea însăși averi însemnate, emitea bancnote numite cahmei cu valoare de un piastru, cinci și zece parale, hîrtii care ajungeau pînă la Nijopole, Bucova, Magarova. Relațiile dintre oameni se bazau pe bună credință. De pildă, Ioan Sonte, care își ținea registrele comerciale în aromână scrisă cu caractere grecești, a fost ales epitrop al bisericii și casier general pe viață, funcție pentru care muncea cît șapte fără să primească vreun ban. Asta era pe la sfîrșitul anilor 1800.

După 1900 orașul s-a tot grecizat, dar, scrie Hâciu, nicăieri în altă parte nu a întîlnit o pecete a primăriei pe care să stea scris *Olah muhtari*. Iar pe nufuz, adică pe actul de naștere, la aromâni scria clar și citeț *român*. De la Bitolia s-a tras Dumba, consilier aulic la Viena și om îngrozitor de bogat.

CĂLARU

„...Văzut de pe muntele Buru (Buros) pare pierdut în fundul unui crater”, notează Hâciu. Buru este numele uneia dintre cele mai vechi familii aromâne din cele atestate de Caragiani, iar în albaneză *burr* înseamnă *bărbat*.

Călaru s-a îmbogățit din afacerile cu Veneția. Mai bine ca oriunde își găsește loc aici povestea lui Țal Simota, ascultați! Țal Simota era din Vlahoclisura și legătura ei cu Călarul, din cîte știu eu, se reducea la un vas. O carafă de vin din cele pe care oamenii le numeau *bucale* sau *birbile* sau *bojane* și care, peste an, stăteau pe polițe în camera bună, iar de sărbători erau coborîte spre

cinstirea oaspeților de seamă. Era, de fapt, o faianță despre care Pericle Papahagi înclină să creadă că avea o proveniență vieneză și, în sprijinul acestei păreri, invocă pe bătrînul Atanase Simota, care, încă pe la mijlocul secolului XVIII, deschisese la Viena o mălîfătuță, adică o manufactură. Carafa, naiba știe dacă s-a spart sau zace pe undeva într-o casă sau muzeu, ne stă la îndemînă prin fotografia publicată de Papahagi într-unul din numerele *Analelor Academiei*. O expertă în faianță, examinînd fotografia, mi-a spus că, mai curînd, este italienească, dar, în absența obiectului, nu poate să jure. Deci, în ce privește originea vasului, mă dau bătută. Vasul este însă cu cîntec, sau, mai precis, cu poezie, fapt care a stimulat și interesul lui Papahagi. Pe burta buianului, într-un medalion oval, sînt scrise în alfabet grec următoarele versuri în aromână:

*Călărețu ameu, biá vinu ca pi ateu.
Multu se nu biae, se nu te vemai.
Tra se nu ți se fache reu, tra se nu te mbetu eu.
Vnă oară se biai și acase ți se vai.*

Inspirația poetului pare să fi fost mai mică decît virtutea. Pericle Papahagi a descoperit faianța în jurul anilor 1900 și tot ce a putut să afle de la bătrîna Simota, și îmi permit să o numesc așa avînd în vedere că atinsese venerabila vîrstă de 95 de ani, tot ce a putut, deci, să afle este că vasul se afla la ei în casă de aproape o sută de ani.

Ce-i cu acest catren, îți vine să zici!? Istoria obiectelor cu inscripții este lungă și a făcut o carieră bună în Balcani. La Bitule (Bitolia) se spune că Zisi Goga grava pe cuțite și iatagane versuri pe care le compunea el în mai multe limbi. Te duceai la Zisi cînd voiai ceva mai original sau mai

personal – pentru că obiectele pe care erau scrise urări și vorbe de duh le găseai în târguri – și îi ziceai cam ce vrei. Tu dădeai bănușul și el făcea treaba.

Cu adevărat năucitor cred că a fost momentul în care ochii mirați ai lui Papahagi au putut vedea perechea geamăna a vasului, care, într-un chenar identic, avea scris un catren, în limba greacă de data aceasta. Iată ce spuneau versurile traduse în română:

*Călăreților, bucurați-vă
Și beți cu sănătate
Vin dulce și roșu
Ce desfată inima.*

Așadar, o formulă enconomastică de genul celor scrise pe stacanele de bere și pe cămile de vin nemțești, franțuzești, italienești, austriece și așa mai departe. Cu atât mai interesant mi se pare textul în aromână. Pericle Papahagi îl examinează din punct de vedere ortografic și găsește că autorul învășase să scrie după un sistem superior celui moscopolean. Prozodia, complexă, pledează și ea pentru existența unei poezii culte de factură ocazională. Pentru că presupunem că un locuitor din Calari a comandat două vase identice, unul fără inscripție, aceasta putând fi adăugată ulterior, ceea ce ar presupune existența unor ateliere locale. Și nu putem să excludem existența acestui gen de ateliere din moment ce, încă de la sfârșitul secolului al XIII-lea, la Raguză și la Veneția, găsim în chitanțe și testamente nume, zic eu, aromânești, de tipul: Pietro Greco detto Cimilarca sau Mathius ditus Peliza. Nu sînt convingătoare? Poate. Dar pun întrebarea altfel: Atanase Simota, care avea mălifătută la Viena, el sau unul ca el, nu putea avea atelier în Grecia?

Oricum, ceea ce este cert, vasele familiei Simota sînt o probă a vieții „literare” din târgurile românești pe la anul 1800.

CASTORIA

Un orașel care, cît ai bate din palme, țac-pac, a produs un număr de 200 de milionari. Banii s-au făcut din resturi de blană, pielicele mici de zebelină, jder, unghii de samur, bucățele care nu depășeau patru milimetri și pe care le trimiteau cei plecați cu alte treburi prin cele mai neașteptate colțuri ale lumii. Și ce crezi că făceau oamenii din Castoria cu aceste bucățele de piele care erau atît de mici încît nu puteai nici să le calci în picioare? Se coseau mărunțel unele de altele după un procedeu pe care îl învățau și copiii la școală și făceau din ele „scînduri” de blană 60/80 cm, tocmai bune pentru mesade.

Castoria este foarte aproape de locul numit Stejarii Frumoși, unde David, fiul lui Șișman, a fost ucis de vlahi Othites, adică, poate de niște cărvănari aromâni, lucru pe care istoricii aromâni l-au tratat întotdeauna cu jenă, socotind că nu este politicos să-ți începi istoria cu o crimă.

Oricum, oamenii din Castoria au comis un alt gest de impolitețe, timp de mai multe secole refuzînd să primească pe moscopolenii care căutau un adăpost. Și, ca să fie urîtul urît, pentru a-i opri pe moscopoleni să intre în oraș, au cerut ajutorul lui Kiazim Pașa, adică unui turc. Nu încerc să scriu o istorie a infamiilor aromâne, dar nici nu mă feresc de ele atunci cînd îmi ies în drum.

CORIȚA

Valuri, valuri, aromâni din toate părțile vin și întăresc orașul: păstori grămosteni, meșteșugari din Moscopole, Șipișca și Niceea, argintari din Crușovo, croitori din Pleasa.

S-au adunat unii peste alții încît, dacă întrebai pe stradă un copil mai mărișor ce fel de aromân e, putea să nu știe.

CRUȘOVA

Cică odată au intrat în orașul Crușova niște sîrbi care ar fi zis: *Ovde sfi su veliki gazdi*, adică: *Aici toți sînt boieri mari*. În vremurile ei bune, Crușova număra 3 500 de case. Cînd l-a văzut, Weigand a exclamat: *Aici e Veneția pe uscat! E feric!*

Și Crușova s-a hrănit din moscopolenii risipiți care ajung aici după 1764. Oamenii veneau cu popa în frunte și își construiau o mahala. Așa au ridicat paisprezece mahalale. Pe urmă, nu știu cînd, au venit grămostenii, între care și familia lui Papasotir Papasteriu, care număra, cică, nici mai mult, nici mai puțin decît optsprezece generații de preoți. Ultimul dintre ei a slujit pînă la sfîrșitul vieții într-o biserică din Piatra Neamț. Strămoașa lui, o văduvă Zoga, cică a venit în Crușova cu o avere de douăsprezece mii de oi. Era un fel de țal Celea, dacă îți mai amintești de povestea din prima parte a cărții.

Tot din Crușova se trage voievodul Pitu Guli, voievod de comitagii, mort în focul de la 1903 pus de turci în contra bandei pe care o conducea. Atunci a ars și casa lui Niciota, palatul cu 64 de camere despre care s-a vorbit atît.

Cum trăiau oamenii în Crușova? Păi, de pildă, pot să spun că pe la 1915-1920, Gheorghe Bandu se acompانيا, atunci cînd cînta cîntece aromânești, cu harmoniu. A adus instrumentul la București și l-a vîndut în urmă cu zece ani.

Citind despre crușoveni, am aflat despre meseria de polițagiu, un fel de cărvănar care transporta valori, bani, corespondență. Iar faptul că erau foarte bogați rezultă din gestul regesc al lui Hagi Bușu, care i-a ajutat pe turci cu 900 de cai. Pe urmă, cică și-a îngropat comoara într-un loc, n-a spus nimănui unde, după care a murit.

O altă meserie pe care o practicau crușovenii era îngrășarea vitelor, în special berbeci și țapi. Țapii erau buni pentru seu și pastramă. Toamna, numai o familie putea tăia pînă la 4 000 de capete. Imaginează-ți cît sînge curgea! Un țap ajungea pînă la 70-80 de kilograme, adică aveau greutatea unui bărbat. Vitele se tăiau în trei reprize: în prima, o duzină de mii pentru seu și oase, în a doua erau sacrificate animalele pentru pastramă, și ultima tranșă pleca pe picioarele ei, făcea un drum de două luni și ceva, pînă ajungea la burțile celor cărora le erau destinate. De pildă, Ghica Toțili pornea la drum atît cu oile lui, cît și cu ale altora spre Volos, Patras, Pireu. Uneori mîna de la spate cîte cinsprezece turme, care fiecare putea număra cîte o mie cinci sute de capete. Avea în subordinea lui cîte șaptezeci, optzeci de ciobani. Oaia numită cîvărgic era cea mai căutată în bucătăria turcească. Lîna pleca la Londra, seul nu știu unde, pentru săpun și lumînări, și din ce rămînea storceau ce se mai putea stoarce ca să facă uleiuri.

Extrăgeau terebentină, petrol și saciz din rășina copacilor, făceau frînghii, abale, croitorie, ceasornicărie, arămărie... Scrie Hâciu: „UN PROFESOR CRUȘOVEAN DIN LARISA, MORT DE CURÎND LA VOLO, PE NUME N. CARASCACHI, AR FI LUCRAT O MONOGRAFIE COMPLETĂ ASUPRA CRUȘOVEI, CARE ÎNSĂ S-A PIERDUT, DUPĂ RELAȚIUNI DATE DE PROFESORUL VANCIU COCU“. Cum se pierd, domnule, manuscrite despre aromâni, cum se pierd! Sub ochii neputincioși ai mamei mele Despina, cînd avea vreo doi ani, a rupt bucățele manuscrisul lui Stere Hagigogu, care, cică, ar fi fost o sinteză asupra aromânilor Verieni.

Oricum, crușoveanul avea, se pare, o lege sfîntă, căci oriunde ajungea, și ajungea departe, viu sau mort, de Sfîntă Mărie era acasă.

FRAȘARI

N-am ce să spun despre satul care a fost Frașari, mai bine vorbim de fărșeroți. A spus-o Caragiani înaintea mea, fărșeroții nu pot să provină toți din Frașari de vreme ce numărul lor, apreciază Caragiani, atingea 200 000 de suflete, iar așezarea în discuție nu depășea cîteva mii. Totul vine de la etimologii. Pentru etnonimul de fărșerot a fost propusă localitatea Pharsala, o ipoteză neverosimilă, din care nu lipseau Cezar și Pompei și numele comunei Frașari. Lingviștii mai trebuie să caute, ce-au găsit nu-i convingător.

Lăsînd la o parte etimologiile, deși am și eu o ipoteză care ne trimite pînă la oseții din Caucaz, trebuie spus că fărșeroții au fost ramura noastră cea mai războinică și, pînă la un moment

dat, cea mai conservatoare. Dacă cineva își schimba portul, oricine avea voie să i-l rupă; când o tânără s-a căsătorit cu un soldat grec, fratele ei a venit special din America s-o omoare. Nu cred că era chiar așa, ar fi fost îngrozitor.

Mă încăpăținez să-i socotesc pe sulioși aromâni din ramura fărșenotă. Dacă nu ai citit despre republica de la Suli îmi vine să spun că ai trăit degeaba. Femeile sulioțe s-au luptat ca niște amazoane, iar mama lui Foti Geavela, după căderea Suliului, a fost angajată în armata franceză cu grad de maior.

În România fărșeroții au devenit buni agricultori. În America au fost primii care au fondat societăți de într-ajutorare. Oriunde s-ar afla însă, vocația lor adâncă este de artiști: pictori, sculptori, actori, cântăreți, oameni de film.

FURCA

Celnicii din Furca... Doamne, ce celnici! La sfârșitul anilor 1800 Ghiciu avea, fiți atenți: 8 000 de oi, 5 000 de capre, 4 000 de cățiri, 200 de ciobani și nimeni n-a socotit cîinii. Păi, se spune că Dimitri al lui Ghiciu s-a dus o dată la Constantinopol cu o afacere și a intrat în curtea palatului călare. Iar Sultanul i-a făcut pe plac, nu i-a zis *du-te mai încolo*, deși guvernatorul venise cu mare scandal. La plecare, Dimitri a fost condus de o suită care să-l păzească și să-i facă drumul mai falnic. Ghiciu mai avea încă patru feciori de același soi și îl mai avea și pe ginerele său Ianuli, îngrozitor de bogat, așa cum bogate erau și neamurile Sufleri și Darda.

Furcenii au fost în primul rînd croitori. Din 1875, mulți vin în Muntenia, prin porturile dunărene și prin Teleorman, unde se ocupă de afaceri cu cereale. Și, dacă vrei să știi, furcenii pretind că bunicul sau străbunicul lui Karagheorghe Petrovici era aromân, născut în sat la ei, Karagheorghe Petrovici fiind întemeietorul dinastiei sîrbești. Tot din Furca a fost și drăguțul de Constantin Exarhu, cel care s-a luptat cîteva decenii ca să avem Ateneu la București și al cărui descendent ține la un post de radio *Rondul de noapte*, avînd un haz cu totul ieșit din comun.

GOPES

Peste un strat vechi de meglenoromâni a venit unul moscopolean. Migrările din Gopes au fost studiate. Cine își va găsi timp să citească, va rămîne uluit de rigoarea cu care cei plecați pregăteau venirea celor care puteau să-i urmeze.

GRAMOSTE

Cartea lui Hâciu spune la un moment dat că Gramoste a fost un izvor nesecat de aromâni. Așa am ajuns să-mi închipui muntele Gramoste ca pe un mușuroi de oi. De fapt, comuna avea de jur-împrejur o horă de optsprezece munți pe care oile noastre pășteau centimetru cu centimetru.

HAIDE, BRE!

Celnici ramumiți: Hagisteriu, Paciurea! Păi, miră-te și tu, celnicul Paciurea a construit o *lapeductă*, o conductă de porțelan care aducea laptele de la stîni aflate la cîțiva kilometri. Creșteau cai pentru mîndria bărbaților. Omul putea să zică: *am 200 de cai*, și asta reprezenta ceva.

Cazărmile mari din marginea Bitoliei au fost indicate de celnicul Hagi Steriu. Căci guvernatorul orașului l-a chemat să se sfătuiască și, ba că n-are piatră, ba că n-are bani și fără cazarmă nu poate ține o garnizoană... Hagi Steriu l-a întrerupt și i-a zis: *Urcă-te pe cal și arată-mi locul unde ți-ar plăcea s-o faci. Uite aici*, a zis turcul și celnicul cipan a luat o piatră de jos și i-a zis turcului: *Ridică și tu una*. Acelea au fost pietrele de temelie. Ultimul cuvînt al aromânului a fost: *De-acum e treaba mea*.

Cu adevărat teribil trebuie să fi fost însă cînd a ars Gramostea. Iată povestea doctorului Filip Mișea, reproducă în cartea lui Hâciu. Totul s-a întîmplat în 15 august, de Sfînta Marie. Era în anul 1760. În oraș se ținea hramul bisericii. Oficiau o duzină de popi în fața unei mulțimi de oameni cuviincios îmbrăcați, care se rugau cu capetele plecate. Toată lumea cînta. Cred că era foarte frumos. Atunci s-au ivit două semne: icoana făcătoare de minuni a trosnit din toate încheieturile, iar candela care ardea sub ea s-a stins. O să spună folcloristul: *E un topos*. O să-i spun folcloristului: *Hai, sictir!* Oamenii s-au speriat, ce-o fi asta?!, și, în aceeași clipă, au izbucnit în biserică doi cărvănari cu vorba întretăiată de fugă și au strigat că *vine spre noi o armată mare de albanezi!*

Doi bărbați au început să tragă clopotele în dungă, bang, bang. Oamenii s-au pregătit de luptă cît ai clipi și nu se știe care ar fi fost sfîrșitul înfruntării - eu îl văd în valuri de sînge -, dar cerul n-a voit să fie așa pentru că a început să cadă de sus o ploaie, ce zic ploaie, potop... Apele Nicolei s-au umflat, încît albanezii care se aflau pe partea cealaltă s-au așezat frumos jos, așteptînd

să treacă dezastrul. Se pare că au avut de așteptat mult. Între timp, grămostenii au pus ce se putea pune pe cal și... fuga.

Cînd apele s-au retras și albanezii au putut să treacă Nicola, au ridicat degeaba iataganele în fața unui oraș gol. Așa că au ars, au șterpelit, au dărîmat, încît toată afacerea a degenerat într-o găinărie. Nepotrivit, ca să nu spun altfel, mi s-a părut din partea grămostenilor faptul – păstrat prin tradiție – că, plecînd la rezezeală, au abandonat în biserică icoana făcătoare de minuni care i-a avertizat.

Din 1760 grămostenii se risipesc peste tot: Livădzi, Zanița, Coceani, Nijopole, Magarova, Crușova, Blața, Hrupistea și altele. Un sfert dintre cei 40 000 de aromâni s-au întors înapoi după un timp, dar au fost risipiți iar de loviturile lui Ali Pașa. Ca de fiecare dată, îți reamintesc că aromânii preferă să asocieze părăsirea unui loc cu un eveniment catastrofal. Poate că grămostenii s-ar fi risipit oricum, ispita era mare.

Altă poveste din Gramoste. Cică era odată un vălămă, adică un paznic la cai. Cei mai buni pășteau ielele sălbatice, crescute pentru prăsilă. Mergea el pe ici, pe colo, cînd, ajungînd la o mină, undeva lîngă Volo, a găsit o mulțime de bani, monede de aur și argint. Treaba se întîmpla prin 1750. El a încărcat comoara pe cai și, bucuros, s-a dus la celnicul Paciurea, pentru care lucra, și l-a întrebat dacă n-ar voi să facă pentru iele potcoave de aur și argint. Atît l-a dus capul.

După spusele lui G. Zverca, tinerii, aproape goi, se luptau între ei cu praștile; în cimitire s-au dezgropat oase de uriași. Vigoarea femeilor era renumită. Coborau de pe catîr, nășteau și încălecau înapoi. Unele, cică, umblau cu părul tăiat, îmbrăcate în haine de bărbat. Și cine poate să uite povestea fetei pentru care o fâlcare întregă a plecat în munții Caragiova, nu cumva s-o fure turcul pentru harem. Sau povestea Șanei, fata lui Hagiu Steriu... Poveștile sînt multe și dureroase.

În secolul XIII te pășteau deja oile noastre și doar într-un secol venețienii au făcut din tine un contor important. În secolul XVII, zice Iorga, erai un oraș cît Marsilia. Colegiile lui Maruți și al lui Ghioni, care ți-au adus atîta faimă, recunoști că erau finanțate de aromâni? Și cîte altele n-am făcut noi pentru tine, și tu, în schimb, i-ai dat adăpost lui Ali Pașa...

Și tu, Ali Pașa, amăritule, prăpăditule, ai uitat cînd te luptai cu pașalele turcești în ceata lui Andrușu Verușiu Muciană și cum le-ai cerșit alor noștri să-ți tocmească, pentru că erau mari și tari, postul de dervengui pașa? Ei te-au crezut, or fi avut în minte istoria vizirului protejat de Floca, probabil că și tu ai pretins că le vei respecta privilegiile, și apoi ce ai făcut? Degeaba am luptat lîngă tine împotriva lui Ibrahim Pașa din Berat și a pașei din Epir, de te-ai pomenit în 1784 pașă al Tesaliei și satrap al Epirului cu titlul de Rumili Valisi, titluri pe care le-ai obținut, pretinde Hughes și o fi știind ce spune, cu firmane măsluite... Și chiar mai tîrziu, Vlahava, Bucuvală și Hristachi din Preveza te-au ajutat să-i înfrîngi pe bajbuzucii răzvrățiți. Mai bine te-ar fi lăsat să cazi în mîinile lor, mînca-te-ar omizile!

Pe urmă ce ai făcut? Ai început hai, ia asta tu, Veli, ia asta tu, Muhtar, ia asta tu, Salik, adică ai început să împarți satele noastre între feciorii tăi, puii de corbi, și să ne faci robi și să ne obligi să ajungem niște vagabonzi, fugind de ici colo. Nu pot să-ți iert modul murdar prin care i-ai învins pe sulioți: trădare, trădare și viclenie. Dar ți-o fi relatat cineva cum pășea călugărul Samuel în luptă, cu Biblia într-o mîină și cu paloșul în cealaltă, iar cînd a venit clipa să fie aruncat în aer cu praful de

pușcă din beciul bisericii a strigat oamenilor tăi „Dați foc!”, adică tot el a avut ultimul cuvânt? Noaptea nu te vizitează niciodată Samuel?

Ți-au fost prieteni asasinii, lașii, sperjurii, hoții și, cît de ciudat, o mulțime de oameni buni. Pentru că, de fapt, nici tu, ticălosule, nu ai fost lipsit cu totul de calitate. Te-ai rupt de Poartă, ai lucrat pe contul tău, ai scuturat moliile din prapuriile Semilunei. Într-o vreme dominată de anarhie, ai încercat să instaurezi ordinea prin anarhie. Napoleon te numea „respectabilul meu amic” și ți-a trimis plocon pe Pouqueville, căruia îi datorăm noi, aromânilor, atîtea, fără cărțile lui am fi atît de săraci. Mă întreb de ce ai sprijinit atît literele grecești, pentru ce l-ai susținut pe nebunul de Cosma, care a grecizat tot ce s-a lăsat grecizat? Cu un an înainte să mori ai înțeles ce-ai pierdut îndepărtîndu-ți pe ai noștri. Ai încercat să dregi busuiocul, dar era prea tîrziu. Hurșid Pașa te-a învins.

Să numim pe cîțiva dintre cei care te-au ajutat: Nuțu din Capesova, Buroglu din Doliani, Puiu Scrima din Perivoli au făcut parte din consiliul tău de administrație; Gheorghe Turture din Săracu a fost ministrul comerțului, iar pe A. Sarmaniotti l-ai avut comisar general al bîlciurilor, pe Colovos din Meșovo secretar. Ion Coletti, nepotul lui Turture ți-a fost medic, secretar și ambasador, Nicolo Mihai Pișca ți administra moșiile din Tesalia, G. Ceaprasli din Săracu a fost medicul fiului tău Vali Pașa. Nu mai vorbesc despre oamenii aflați sub arme, îl numesc măcar pe Karaiscaki.

Ne-ai tăiat, ne-ai prigonit, ne-ai ars orașele și, cu toate acestea, pînă la urmă tot pe noi ai contat, și dacă mizai și mai mult pe noi, cine știe cum s-ar fi scris pînă la urmă istoria. Și acum, la sfîrșit, vreau să-ți spun ceva îngrozitor: după ce am citit șase cărți despre viața ta și am ciugulit tot felul de informații din altele, am ajuns la concluzia că ai fost un aromân musulmanizat, unul depravat și ros de nebunie, așa că ai lovit în noi cu furia cu care un frate lovește un frate și numai în felul acesta pot să înțeleg iubirea pe care ți-a purtat-o Vasilichia care, aromâncă și femeie, te-a simțit.

Aromâni grămosteni plecați în lume de scîrba lui Ali Pașa, moscopoleni, pîrvuliați și alte ramuri mai puțin importante. Rețin o legendă pe care celnicul Ioan Cepi a spus-o lui Hâciu, o poveste care ar explica venirea grămoștenilor în Livădzi. Celnicul Cuțuflesa avea o fată foarte frumoasă, pe care pusese ochii Ali Pașa. Lucrurile cred că se petreceau cam așa: Ali trimitea niște oameni cu porunca: să mi-o aduci pe cea mai frumoasă fată a lor la Ianina. În cazul despre care vorbesc, tatăl și cîțiva firtați au dat o fugă pînă la Ianina să-l roage pe tiran să-i mai amîne pînă la Paște. Ali a înțeles că sînt în Post și a zis: bine, fără să bănuiască păcăleala care-l aștepta. S-a dus Cuțuflesa acasă, a explicat despre ce este vorba și sus pe cai! Cu turme, cu tot ce aveau au plecat. Domnișoara Cuțuflesa, scăpată ca prin minune, a fost încredințată unui cioban cu nume prea frumos ca să fie adevărat, cică îi zicea Birbilu. Birbilu avea ordin să o ducă în Casandra. Dar ostașii lui Ali Pașa, dați naibii și ei, au prins de veste și le-au tăiat calea. S-au luat la bătaie în mijlocul unei turme de 40 000 de oi. S-au luptat cu ciobanul și cu celnicii Gheorghe Stăpător și Tegu Papuță Aroșă al Barbă, care avea papuci roșii pe care nimeni nu-i vedea, fiind acoperiți cu monede de aur. Turcii au furat pe cumnata lui Tegu, cerînd în schimbul ei bani. S-au pierdut multe vieți și de-o parte, și de cealaltă. Încît aromânii au renunțat să mai meargă în Casandra și au găsit un alt loc unde s-au așezat. În ce fel a fost recuperată domnișoara Cuțuflesa nu se spune.

MULOVÎȘTE

Muloviștenii făceau comerț cu lipitori. Cu multe altele, dar și cu lipitori, care erau de două feluri: calitatea I, care se prindeau cu bulgari care plonjau cu trupul gol în mocirlă, și calitatea a II-a, strînse cu piei de bou. Negustorii călătoreau numai noaptea, iar ziua țineau lipitorile în pungi cu apă la umbră.

Scîrboșeniile erau vîndute în Serbia, Austria, Ungaria, Germania, Franța. Era vremea cînd medicina recurgea curent la lipitori. În felul acesta lucra prin anii 1820 Dimcea Cionu, unchiul doctorului Tașcu Trifon. Ducea în Franța, Germania și Ungaria lipitori, ulei de roze de la Kazanlık, apă tare, orezuri, tutunuri și untdelemn. O altă marfă era șofranul, boabe și măcinat. Avea căutare mare.

În Muloviște existau 12 preoți ambulanți, care asigurau serviciile religioase în zeci de sate. Cum puteau s-o facă rezultă din povestea care urmează. Odată, unul dintre preoți a fost chemat să înmormînteze un bulgar. Nu putea să meargă și atunci a spus familiei: uite ce facem, la ora cutare voi îl băgați în groapă și să fiți siguri că la ora aceea eu îi cînt acasă la mine sfînta slujbă de înmormîntare. Zis și făcut!

Din Muloviște provin Belimace, Velo și mama finei mele Alice, mama lui Toma și nevasta lui Jean, care au casă în Piața Moghioroș.

la să vedem, mai întâi, ce spune Cartea lui Hâciu. Zice că secolul în care a fost întemeiat orașul ar fi secolul XVI după Aravantianos și XI după Pouqueville. Într-un număr din *Convorbiri Literare* din 1903 este invocat un document care pretinde că, după 1453, elemente romanice din Constantinopol... adică, ce mai ala bala, după căderea Bizanțului, oameni din Constantinopol construiesc un număr important de orașe. Hahn atribuie succesul Moscopolei acestor refugiați. Oricum, avînd în vedere că în a doua jumătate a secolului XV o serie de orașe din Balcani încep să se împiciorogască, ipoteza unei transfuzii constantinopolitane merită toată atenția. Dovadă însă că aromânii sînt anteriori acestei migrații pare să fie un document păstrat la o mănăstire de lângă Corița, despre care scrie o revistă greacă în 1930. Acolo se zice că linotopeanul Ioan Nicolau a ridicat, pe cheltuiala lui, în 1164, mănăstirea Zermas. Or Corița, Linotope și Moscopole se aflau, ca să zic așa, *dans le même coin*.

Capidan, care era aromân din Pind, are puterea să-și calce pe inimă și să pretindă că ramura aromânilor din Albania se trage din grămosteni și că ei sînt aceia care au populat Moscopolea. Are Borges o poveste pilduitoare pentru renghiurile pe care ți le poate juca loialitatea excesivă. Oricum, nici el nu exclude existența altor grupuri de aromâni.

După tradiție, Moscopolea a avut 72 de biserici, 12 000 de case și vreo 70 000 de suflete. Rîul care o taie în două poartă numele Dzega, pe care l-am întîlnit ca nume de familie la fărșeroți. Pretind unii că Molscopolea avea la un moment dat 300 de ateliere de făurari și 14 corporații. Femeile purtau rochiile scumpe din atlasuri, catifele, brocarturi, șaluri persane, podoabe de aur și

argint și măturau casele cu mături împodobite cu mahmudele. De mâncat se mânca frumos la masă, cu tacâmuri de aur și argint, farfuriile erau de faianță italienească pentru că Italia era aproape, oglinzile erau venețiene din același motiv. De fapt, sobri și cumpătați, aromânii se lasă uneori ispitiți de lucrurile rafinate și prețioase.

Înainte de dezastru, spune Cartea Hâciu, negustorii moscopoleni dictau pașalelor din Balcani, smulgând Porții privilegiu după privilegiu. Dar bogăția lor a fost un fel de *hybris* care a stîrnit mînia lui Ali. Ți-am mai spus că nu cred nicio iotă din istoria cu arderea Moscopolei. Burileanu spune că, la un moment dat, 12 primari ai Moscopolei, identific în aceștia 12 celnici care conduceau 12 mahalale, s-au omorît între ei în biserica de la Prodom. Totul a pornit de la niște afaceri cu bani. Astfel de conflicte se pare că au existat și în alte orașe. Vremurile erau cumplite. Să lucrezi cu venețienii sub nasul turcilor nemulțumiți nu era ușor. Lumea din jur fierbea, bandele de bajbuzuci se revoltau. Izbucnește războiul ruso-turc, mișcările din Peloponez. Moscopolenii ce făceau?

La un moment dat le-a trecut prin cap să-l trimită pe rectorul Academiei să răspîndească între albanezii musulmanizați Noul Testament în albaneză. Misionarului nu i-a mers, era mai avantajos să fii musulman. Au mai încercat una și alta, iar la urmă și-au dat seama că pe locurile acelea își pierd timpul. În plus, comerțul cu italienii era la pămînt. Soarele afacerilor bune începe să răsară la nord. Acum o să copiez fragmentul din Cronică Prodomului, mănăstire moscopoleană – care descrie lapidar starea de fapte:

„În anul 1769, n-a dat nimeni niciun ban fiindcă în anul acesta au venit (turcii și albanezii) și au prădat mănăstirea și orașul și multe case au ars“.

Iar documentul din Budapesta, pe care îl invocam câteva pagini mai înainte, repetă același lucru, adică atestă năvălirile turcilor și albanezilor. Două atacuri au fost. Unul a avut în frunte, pe cine crezi? Pe Ali? Nu, pe taică-su. Celălalt atac, din 1788, zice că nu a lăsat piatră peste piatră, de fapt, a fost făcută praf și pulbere toată regiunea: Sipișca, Bitcuchi, Niculina, Linotope, Niceea. Zice Cartea Hâciu într-o notă:

„Pe pereții mănăstirii Sfintului Ioan Botezătorul, așezată în păduri de pin și brazi, erau scrise aceste cuvinte ce se puteau citi înainte de ultima distrugere: «O, Moscopole! Moscopole! Unde este frumusețea ta, unde este splendoarea ce o aveai înainte de 1769? - Oamenii răi, tâlhari, mi-au adus distrugerea! - Dumnezeu să-ți ajute, în numele Sfintului Ioan, ca să-ți redea frumusețea ce ai avut-o înainte».”

Întrebarea pe care mi-o pun și mi-o repun este dacă distrugerea Moscopolei și, de fapt, a întregii regiuni, ar fi fost posibilă dacă ar fi existat voința de a rezista din partea celor puternici. Face parte dintre cei care cred că puternicii și bogații erau deja plecați.

Dușan Popovici pretinde că a cunoscut o familie care păstra cu venerație un toiag, „toiagul lui Moise”, purtat în mână de conducătorul neamului cât timp au pribegit. Și mai păstrase în memorie istorii cu oale umplute cu galbeni acoperiți cu miere pe care, ori de câte ori turcul întreba: ce-i acolo, le prezentau ca hrană pentru copii. Și mai păstrau amintirea hainelor căptușite cu bani și scrisori de credit, „haine groase” care aveau să le țină „cald” în orice loc ar fi ajuns.

Acum am să-ți spun eu care a fost epilogul în istoria Moscopolei, o ipoteză pentru care nu am probe, mă crezi sau nu mă crezi. Cred că Moscopole a fost arsă de turci într-un moment când nu mai conta. M-a convins Valeriu Papahagi. Cine și-ar putea închipui o acvilă care rămîne toată viața lângă cuib ca să păzească cojile oului din care a ieșit? Când au încetat să fie rentabile afacerile cu Italia, Moscopole și-a pierdut importanța. Secole de-a rîndul, aromâni au mers în urma

turmelor de oi, venise momentul să urmeze turmele galbene și rotunde de galbeni care puteau fi plasați bine la Budapesta și Viena. Acolo, porțile orașelor s-au deschis, aromânii au fost bine primiți și, slăbiți de bunăstare, în numai două generații s-au asimilat complet.

Cine preferă povestea faimoasă a orașului ars de turci propune o imagine a moscopoleanului înfrânt. Nu-mi place. Eu cred că aromânul comun nu este sentimental, iar patria este pentru el o dimensiune a sufletului pe care poate s-o împăturească frumos ca pe un covor de rugăciuni și să o ducă împreună cu el unde pofteste. În Moscopole au rămas, probabil, oamenii săraci care n-aveau nimic de pierdut, cei cărora urbele Occidentului nu aveau ce să le ofere. Ei nu au avut puterea să apere orașul de turci. O legendă, dar pe legendă nu te poți bizui, înregistrează un exod din Moscopole realizat în mai multe valuri. Zice așa: când vremurile s-au stricat, un celnic cunoscut pentru înțelepciunea sa a spânzurat în piața orașului trei găini tăiate. Una era jumulită cu totul, cealaltă numai pe jumătate, iar a treia avea, ici și colo, câte o pană smulsă. Ei, și de aici sursele se contrazic, unele spun că celnicul ar fi scris un bilet pe care l-a prins pe frînghia de care spînzurase găinile, altele pretind că el, personal, s-a dus acolo și, îndreptînd degetul către ele, a cuvîntat: vedeți, frați aromâni, găinile acestea? Care dintre voi o să fugă repede din oraș va fi ca pasărea cea cu pene, adică păgubit puțin, de fapt, întreg. Care va trăgăna și se va mișca amînat va ajunge ca găina cea pe jumătate jumulită, adică o să aibă de pierdut mult, dar va rămîne cu ceva. Și cine o să rămînă de dragul caselor, al bisericilor, al tiparniței, al școlilor, de dragul unor lucruri pe care le-am făcut într-un timp atît de scurt va ajunge ca găina jumulită, ca vai de capul lui. Atît am avut de spus!

Așa că pentru mine Moscopole ascunde o dramă, nu o tragedie. Valeriu Papahagi a căutat adevărul nu în ziduri și legende, ci la umbra arhivelor și cred că l-a găsit.

Există și aici o poveste. Cică nouă frați s-au dus la Bitolia să-l însoare pe al zecelea cu o fată frumoasă și, probabil, bogată. Pe când el se afla la pejiț, ceilalți au furat-o pe Nevesca și au dus-o în pădurile orașului, unde niște ciobani și niște țilhari nu i-au lăsat să se așeze. În luptă, fata a fost omorită și, de aceea, comuna care s-a ridicat acolo poartă numele ei.

Stratul primitiv se pare că a fost grămostean. Vin apoi moscopolenii și nicolcenii, iar, la sfârșit, fărșeroții. Totul merge bine și frumos pînă cînd Ali Pașa și ciurma îi aruncă iar pe drumuri. O coloană de aromâni ajunge prin 1760 în județul Alba, avînd în frunte familia Țîrlea, alții merg în Tracia, alții în Moloviște, așa cum merge familia Paligora a comersantului de șofran.

Ei, și acum să-mi spui tu cum a fost posibil să plece nevescenii în 1760 spre alte locuri cînd moscopolenii trebuie să fi venit după 1769, data primului incendiu?! De ce să fi venit moscopolenii dacă acolo era așa de rău? Pur și simplu cred că oamenii se mișcaseră în funcție de interese pe care astăzi nu putem să le reconstituim.

Se zice că femeile măritate din Nevesca îl blestemau pe unul, Ceanana, devenit în Principate Ceanescu, pentru că el a deschis drumul spre nordul Dunării, și după el bărbații au început să plece de acasă. De pildă, Mihalache Buia, cel care în secolul trecut era proprietarul grădinii *Pariziana*, fusese amăgit de un chirigiu din Gopes și adus la București. Chirigiii și caravanele lor, cînd treceau prin sate, exercitau asupra celor cu dor de ducă atracția pe care o provoca în alte părți cirul.

Înfipt la răscrucea unor drumuri mari, drumul spre Ianina și cel al Europei spre Constantinopol, Pouqueville consideră că a fost întemeiat de Samuel, despotul Serbiei. Ohrida se află în vecinătatea locului unde aromânii l-au ucis pe David, fiul lui Șișman, de zic unii că Vasile al II-lea Bulgarohtonul le-ar fi acordat o bulă de aur prin care au devenit creștini aparținând de Exarhatul Ohridei. Și zice Hâciu că ar fi existat în acest sens un manuscris din 1025 al unui preot aromân, manuscris păstrat la o mănăstire din Ohrida.

Și aici au venit după 1800 moscopoleni. Lume bună. Frații Iancu și Atanasie Dimonie, de pildă. Aveau o caravană de 200-300 de cai. Într-o zi, bandiți deghizați în jandarmi, cu ordine și peceți false, le-au luat caravana, iar pe Iancu Dimonie l-au ars de viu pe muntele Petrina. Iar Cova și Toli, copiii lui Atanasi, au rămas săraci, proprietarii unui han amărit pe ruta Skopje-Ohrida.

Bancheri, zidari, croitori, cizmari, argintari, pescari, agricultori, blănari, foarte buni blănari, negustori. În Ohrida aromânii veneau, veneau din toate părțile și, ca să le facă loc, alții plecau sau plecau ca să despovăreze orașul de impozite.

Se mai spune că la Ohrida aromânii aveau companii puternice de construcții cu care mergeau pe timpul verii în Serbia și România. Iarna veneau cuminte acasă. Și chiar Gelagin Bei, satrapul alungat în 1832 de Reșid Pașa, i-a chemat și le-a zis: să-mi faceți un palat, așa și așa. Deci se pricepeau. În 1836 și-au zis: hai să facem și noi o biserică! Au ales hramul Sfântul Gheorghe și, după ce și-au pus pile ca să obțină aprobările necesare, Atanasi Dafin și încă unul au umblat trei ani cu pantahuza să strângă banii. Dar ce se clădea ziua se surpa noaptea. S-au pus la pîndă și ce au

descoperit? Zidurile erau dărîmate de turci! A trebuit ca guvernatorul Bitoliei în persoană să se ocupe de caz și să dea paznici de noapte pînă cînd zidurile aveau să ajungă la acoperiș.

PERIVOLI

Unii cred că aromânii cei mai îndrăzneți din Pind au fost cărvănarii pîrvuleați. O caravană număra 150 de cai și catîri, iar cărvănarii erau spaima albanezilor. Costa Vraca avea o caravană foarte mare, iar Gogu Mușu era și mai ceva. Cap de poteră și dervengiu, devenise sfetnicul ministrului de poliție din Constantinopol și, în 1860, participă la revoluția greacă din Creta. Este decorat de trei ori și umplut de favoruri. Și uite ce spune nota numărul 7 de la pagina 92 din cartea lui Hâciu: cică Gogu Mișu, împreună cu alți cîțiva celnici, a demascat o bandă de caimacani turci care, deghizați în hoji albanezi, prădau tezaurul imperial în drumul său spre Constantinopol. Caimacanii prinși și demascați au fost aruncați în Bosfor. Iar în 1877, ce i-a trecut prin cap lui Gogu Mișu? Împreună cu Patriarhia a organizat o mișcare revoluționară în Pind. Turcii s-au supărat și, de aici, sînt mai multe păreri: după unii a fost surghiunit la Budrum în Asia Mică, după alții a fost surghiunit la Berat. În fine, există și varianta că englezii l-ar fi luat sub protecția lor și că i-ar fi acordat un post important în Cipru.

PERLEPE

Un strat grămostean, unul moscopolean, unul crușovean și cine știe câte alte straturi. Toate la un loc s-au numit Perlepe. Aici a trăit și a cusut abale tatăl lui Theodor Capidan. Theodor Capidan, despre care copiii ar trebui să învețe la școală.

SAMARINA

Ca în Metovo, găsim aici clase sociale: cogeabașii și plebeii numiți cioplac. Cele două grupuri se disprețuiau reciproc și se băteau cu orice ocazie. În secolul XVIII, de pildă, în urma unor înfruntări, o mulțime de familii au plecat. Cei bătuți s-au stabilit pe lângă Berat.

În Samarina, între Sfântul Gheorghe și Sfântul Dumitru, lucrau zi și noapte o mie de războaie de țesut. Aveau șazeci de pive și optzeci de dîrste. Se mai făceau samare, chingi, opinci, arme, icoane, clopote, haine și o mie de alte lucruri, pînă și cuțite Solingen. Ca să le vîndă, mergeau la târgurile de la Bitolia și Conița. Cînd se duceau la târg la Conița, purtînd de căpăstru animale deșălate de povară, erau întîmpinați de copiii din oraș cu icoane în mînă, iar negustorii îi sărutau și le dădeau bani.

Și orașul Săracu a fost un oraș important, de talia unora ca Seatiștea, Călaru. Rețin că a fost capitala unei confederații alcătuite încă din secolul XVII, din 42 de comuni. Epilogul, mereu același! A venit Ali, satrapul, nebunul, turbatul și a pus pe drumuri 750 de familii, ceea ce înseamnă aproape 7 000 de oameni. Rămân la părerea mea: dacă nu exista Ali, găseau ei alt prilej să plece.

La Săracu s-a născut poetul Zalacosta, despre care grecii spun că ar fi fost grec. Tot aici s-a născut și doctorul și consilierul lui Ali Pașa, Ion Coletti. Pe Coletti îl întâlnește Ion Ghica la Paris în salonul doamnei Champy. Un român și ambasadorul regelui Othon, și ambasadorul zice: „*Și eu sboresc arămănește, dar sînt grecos*”. Ai fi zis: un mocan din Brașov, comentează Ghica. Și pînă la urmă mocanul explică: „*Părinții a mei sboresc mași arămănește și mi pare ghine că tîni la meletea noastră; him simpatrioți*”. Sîntem prin 1835–1836 și doi intelectuali români aflați într-un salon parizian, ce să facă, discută despre cărți. Coletti întreabă dacă în Principate există scriitori și își exprimă dorința să citească o carte de poezie. Ghica îi trimite pe Iancu Văcărescu și pe Dionisie Fotino. De la Coletti a aflat Ghica de alți aromâni, cei din neamul lui Filiti și Cantili.

Coletti al nostru crescuse la curtea lui Ali Pașa în compania unor copii creștini. Cu unul dintre ei, aromân din Tricala, împărțea aceeași cameră. Într-o zi, Ali era supărat borș pentru că îi fugise un prizonier important, Marco Boțari Suliotul. Bănuind că evadarea nu era necunoscută tricaliotului, cînd i-a adus cafeaua de dimineață a început să urle la el. Să fi urlat prea tare, să fi fost vinovat băiatul, cum, necum, i-a tremurat mîna și a vărsat cafeaua pe șalvariile pașelei. În cîteva minute a fost decapitat. Speriat, Coletti s-a hotărît să fugă, dar nu a avut noroc și a fost prins. Între

timp, lui Ali îi trecuse supărarea. Se căia și zicea: păcat de voinic - *crima to palicari* -, dar mai bine că l-a luat Dumnezeu, căci cine știe ce rele ar fi făcut dacă trăia. Și ca să vezi cum era Ali, când Coletti s-a îmbolnăvit de tifos, s-a dus în odaia lui unde boala și, văzându-l cât era de amărît, l-a încurajat și i-a spus: fă-te tu bine, băiete, numai fă-te tu bine și te trimite pașa la Pisa să te facă doctor. Ceea ce a și făcut. Tiran, tiran, dar când te așteptai mai puțin se ținea de vorbă.

SARAJEVO

La Sarajevo a trăit unul, Petre T. Petrovici (Petraki P.), care a ocupat funcția de președinte al comunității bisericești și școlare timp de 20 de ani și a fost pe urmă viceprimar și alți 20 de ani șef al municipiului. La începutul secolului XX avea o avere de 4 000 000 de coroane. Pentru cumpătarea și stăpînirea de sine de care dăduse dovadă în momente grele, autoritățile îl delegau să aplaneze diferite mișcări populare. Așa, de pildă, în 1878, când au intrat armatele austro-ungare, a făcut ce a făcut și l-a liniștit pe Hagi Loji, dăruindu-i o haină scumpă cusută cu fir de aur și o pereche de pistoale de argint; așa că a ajuns să fie Comandor al Ordinului Franz Joseph cu stea, a primit Coroana de Fier clasa a III-a și Crucea de Aur. Leafa lui de primar o împărțea la săraci. El și nevasta lui, născută Economu, veneau din Moscopole. Un urmaș al acestei familii a devenit consul austriac la Andrianopol, altul la New York și au mai ținut două consulate mai mici, nu mai contează unde.

SKOPJE

Alt transplant crușovean. Notă din Cartea Hâciu, pagina 214:

„Cînd Constantin Casapana sau Toma Dicea treceau călări prin oraș, nu exista un singur turc care să nu se ridice în picioare și să li se închine cu temele.”

Și tot despre Skopje spune Hâciu: postăvăria era așa, croitoria se făcea așa și, în trecut, zice că prin 1900 era pe acolo croitor și Cușu Hâciu. Atît despre tatăl său, care făcuse în tinerețe negustorie cu linguri de lemn în Egipt.

VELES

Dintre familiile moscopolene eșuate în Veles este și familia Saru. Lt. Boga povestește lui Hâciu că în familia lui s-au găsit cărți și gramatici italienești și manuscrise grecești vechi din secolul XIV. Profesorul Sava Saru i-a arătat lui Hâciu o scrisoare datată cu 9.2.1851, din care rezultă limpede care fuseseră intențiile lui Panait Saru atunci cînd l-a trimis la învățătură pe fiul său, Teodor, de 11 ani. Domnul Lica, adică prietenul la care urma să „învețe”, mulțumește lui Saru pentru încredere și cu privire la copil zice, citez: *„...să fie sănătos, cinstit, credincios, să nu mintă, fiindcă acela care minte înclină și la furt; să dea ascultare sfaturilor tatălui și stăpînului, să nu fie leneș, să nu hoinărească în dreapta și în stînga fără voia mea, să facă tot ce îi voi porunci, iar eu îl voi ajuta să progreseze, ceea ce îi spre marea*

bucurie a mea. Prin urmare, dacă posedă aceste însușiri și dacă este și cu voia mamei lui, iar el are dragoste și tragere de inimă, puteți să-l trimiteți imediat după Paști și să ne dea Dumnezeu să ne fie de bun augur și cu noroc. Să-l sfătuiți ca tot ce va vede și va auzi să-mi spună mie, ca fiind credinciosul meu și să fie iubitor față de fiul meu.” Saru și Lica trebuiau, deci, să facă o familie, iar dacă Saru se purta așa cum se cerea și dacă Lica avea o fată bună de măritat, la vârsta potrivită, era obișnuit ca să i-o dea soție și să devină neamuri cu adevărat.

VENEȚIA

Valeriu Papahagi notează, și nu mă mir, că la Veneția aromânii ajungeau să atingă poziții înalte. Erau, de pildă, consuli și dragomani. El îl citează pe Pietro Rose, care spunea despre aromâni că sînt „*nomini tutti de negocio e contegio capacissimi*”. În 1719, G. Vretto este recomandat ambasadorului venețian la Constantinopol ca dragoman al consulatului. El și cu Ioan Neranzi din Seaciștea fuseseră agenți consulari la Durazzo și Genova pentru Anglia și, respectiv, Olanda.

Oricît i-ar fi prețuit pe ai noștri, nu pot să trec cu vederea politica de curvă a Veneției, care s-a folosit de aromâni ca să lupte cu turcii, pe urmă de turci și uscoci ca să-i distrugă pe armatolii aromâni care încurajau comerțul Franței în Balcani. Așa au adus într-un hal fără de hal portul din Durazzo.

Dar, mîncînd capul altora, Veneția își mîncă de fapt propriul cap, căci din 1700 afacerile încep să-i meargă prost și, cu toate că cifra de afaceri scade, ea nu reduce cu nimic taxa de 2% *ad*

valorem pentru mărfuri. Nu am să pretind că Veneția a fost un oraș aromânesc, vreau să spun numai că am bîntuit mult și pe acolo. În aceste circumstanțe, Pietro Rose, consulul Republicii Venețiene, pe care l-am pomenit, înțelegînd importanța aromânilor în afacerile cetății, vorbește despre ei așa cum am arătat și face tot ce poate să-i determine să renunțe la transportul pe mare realizat cu vasele dulcighiote, Dulcigho fiind pentru cetatea lagunelor un adversar împușit. Dar ce motiv aveau aromânii să rămînă de partea unui înfrînt?

V ERIA

Acum să fii atent, vine iar vorba despre Barda. La începutul secolului XIX a adus din Avdela un grup de aromâni pe care i-a așezat, undeva, lîngă Veria, nu departe de piatra unde a predicat apostolul Pavel, încît de jur-împrejur o mulțime de băieți se numeau Pavel.

Pe vecinii noștri din Doliani îi chema: Caranica, Badralexii, Caprini, Tanașoca, Tosca, Dauti, Stamboli, Bușulenga, Bucovală, Sămără, Vrană, Pitulia... Săraca bunică mea se consola că, deși văduvă și săracă, se trăgea din neamul bun al lui Tosca și se încuscrise cu un Sămără. Nu departe de noi era Gramaticova, unde au ajuns descendenții lui Țal Celea. Gușu Celea, unul dintre ei, împreună cu Tea Cușa, s-au făcut luntre și punte ca să ridice o Gramaticova nouă și frumoasă, de unde oamenii au început să plece după douăzeci de ani.

O mână de sate și târgușoare, vreo patruzeci, risipite în depresiunea Zagor. Prin 1930 numai vreo treisprezece scăpaseră de grecizare. Cîndva fuseseră moșia lui Salik bei, al treilea fiu al lui Ali. Aromânii din Zagor făceau afaceri mari cu Egiptul, Asia Mică și Principatele Române, unde se ocupă de agricultură, n-ai să crezi!? Așa cum la Constantinopole, cînd se năștea un băiat într-o familie fanariotă, i se făcea urarea: *să crească mare și să ajungă domn în Moldova sau Țara Românească*, în Zagor, cu același prilej, se spunea: *să crești, să te pricopsești și să ajungi plăcintar în România*.

În multe din casele lor găseai pe perete portretul lui Mihai Viteazul. Cîntecul lui Mihai bei, pe care îl cîntau aromânii în grecește și pe care l-a publicat T. Burada în *Convorbiri literare*, l-am înregistrat în 1984 de la lala Chichi și Halciu al Mani și îl ascult din cînd în cînd.

Ciudată „specializare“ aveau aceste 40 de sate, dau cîteva exemple: Leasnița dădea preoți și dascăli, Cerneș pictori de biserică, Gubenite negustori, Floru fotografi și cofetari, Leascova medici caloiatri. Turcii cartografiau în secolul XVI zona Zagore cu numele Olah Kioi. Călugărul Cosma a intrat în Olah Kioi ca-n brînză!

Aproape de noi, aici, în Peninsula Balcanică, s-a pierdut un mileniu de cultură! De această irosire s-a făcut vinovat păgubașul însuși când a neglijat să acorde actului mărturisitor locul cuvenit în spectrul manifestărilor lui. Cine omite să vorbească despre sine rămîne în istorie prin ceea ce găsesc alții de cuviință să consemneze.

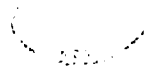
Cînd psihanaliza va demonstra că și culturile, nu numai oamenii, sînt marcate de complexe, diagnosticul pe care îl propun acum va ieși din registrul simplei metafore. Așadar, cultura aromână suferă de complexul Atlantida! Acest complex este tipic pentru culturile care, răspunzînd unor pulsații necunoscute nouă, sînt prezente în istoria scrisă prin absență.

Din fereastra prin care o privesc, românitatea îmi apare ca un ou cu două gălbenușuri între care curge Dunărea. Iar aromânii mi se înfățișează ca o etnie paradoxală, care a strălucit intens în noaptea Evului Mediu și care de două secole se stinge lent, pe măsură ce intră în conul de lumină al Prezentului.

La fel ca o pasăre, fiecare etnie pe limba ei piere. În urma ei rămîn obiecte, cîntece, dansuri, credințe, povești care devin inutile, uneori ridicole. Moartea unei etnii survine atunci cînd oamenii își aleg o altă cultură. Dacă aromânii și-ar fi părăsit cultura, ar fi procedat ca Odiseul lui Ungaretti, care nu s-a mai întors în Itaca. Călători și pribegi, ei au fost în situația de a reveni și a nu mai găsi Itaca, altfel spus, lumea lor s-a stins mai înainte ca ei s-o fi părăsit. Și atunci au pus la un loc ce avea fiecare asupra-i. Nicăieri nu scrie că pasărea Phoenix are aceeași înfățișare după ce se reîntrupează din propria-i cenușă.

...cu gând să scriu despre aromâni am visat stăruitor la o carte consubstanțială cu lumea lor. Am alcătuit-o bucată cu bucată, împungînd-o cu pîntenii, păscîndînd-o, dărăcînd-o și cizelînd-o. Gîndită după chipul și asemănarea lor, pînă la brîu era lînă și sare, și de la brîu în jos cărări de munte. Claie peste grămadă, tarabă de bazar, paginile își disputau supremația invocînd cuvinte cu sensuri arhetipale: drum, oaie, aur, libertate, caș, praf de pușcă...

Pun punct, atît m-am priceput să spun. Și mult, și puțin, depinde cum citești și la ce te aștepți. Am exagerat, am simplificat, am fost pătimasă, dar nu m-am ascuns, din fiecare rînd se poate vedea cum sînt. Cui nu i-a plăcut povestea mea îi cer iertare, iar cei care s-au bucurat de ea să-mi băneze!

CUPRINS

Ai auzit cum spune grecul?	4
Grecoaicele din neamul meu nu se fardau deloc.....	9
Întimplarea petrecută în iarna lui 1831 merită să fie consemnată.....	10
Am cunoscut direct pe câțiva dintre descendenții lui Alexis Barda	9
Visam într-o noapte că dorm și visez.....	19
Ca să fii celnic trebuia să ai o <i>fâlcare</i>	19
Am păcălit-o și în seara asta.	21
În anul 1880.	21
La noi era rușine.....	25
Pentru că nu am văzut-o, nu pot să jur că a existat	26
Tot vorbind despre cinste, gregaritate, dămie	27
Dacă mă întrebi ce mă frapează la îmbrăcămintea etniilor din Balcani.....	28
În fiecare comună era o piață.	30
Ca o cortină mînuită prost	32
Mai știi o poveste despre o nuntă nefericită.....	35
Ploua cu găleata, Roșca își mărita fata.....	36
Ali Pașa stricase rostul neamului Dumata	37
S-a dus și Nașu al Pariza	38
Cine-i hagi nu a trăit degeaba.	39

Păstrate cu grijă, talismanele s-au pierdut unul câte unul.....	40
Ne certam tot timpul și motivul supărărilor noastre era defazarea	41
Caș la oraș	44
Satul tatălui meu se află la o aruncătură de băț de orașelul Veria	45
În fotografia făcută la botezul meu figurează 58 de bărbați și femei.....	47
În anul 1809, în Țara Românească.....	49
Din cartea lui Hâciu am aflat cum puteai să intri în afaceri.....	52
Am avut o sumedenie de argintari grozavi	53
Peste tot în Epir, Macedonia și Albania.....	54
Cu berbecul cel mare și negru povestea a fost așa.....	58
Redau conținutul discuției pe care Burileanu a purtat-o cu Tode Mitru	59
Ard de multe secole bibliotecile în Balcani	62
Altă poveste.....	65
Cunoști peticul acela de hîrtie.....	67
Este uimitor câte etnii și-au găsit rost și adăpost în Peninsula Balcanică!	69
Aminciu.....	71
Arbănași	73
Avdela.....	74
Bitolia.....	75
Călaru.....	77
Castoria.....	80
Corița.....	81

Crușova	81
Frașari.....	83
Furca.....	84
Gopes	85
Gramoste	85
Ianina.....	88
Livădzi	90
Muloviște	91
Moscopole.....	92
Nevesca	96
Ohrida.....	97
Perivoli	98
Perlepe.....	99
Samarina.....	99
Săracu.....	100
Sarajevo.....	101
Skopje	102
Veles.....	102
Veneția	103
Veria.....	104
Zagore	105
Epilog.....	106

Haide, bre!

Incuriune subiectivă
în lumea aronimilor

Trina Nicolau

București 2007

ARS DOCENDI 2016 ARS DOCENDI 2016 ARS DOCENDI 2016 ARS DOCENDI 2016

D _____

ARS DOCENDI